

SOMSSICH ANDOR

**HARMINC ESZTENDŐ
BAYREUTHBAN**

RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA KIADÁSA

ELŐSZÓ.

Gyermekkoromban olyan mesét szerettem a legjobban, mely régi várkastélyban játszódott ie. A középkor és a lovagvilág romantikája ellenállhatatlanul vonzott magához.

Egy alkalommal négykezes kotta akadt a kezem ügyébe. Ékes címlapján várkastély. Körülötte lovagok, a kezükben hárfa, a várúrnő és egy lengén öltözött hölgy.

Kíváncsiskodva kérdeztem, hogy mi ennek a képnek a jelentősége. Erre megmagyarázták, hogy ez a *Tannhäuser* című operának négykezes kivonata, melynek úgy szövegét, mint zenéjét *Wagner Richárd* írta, és elmondták egyúttal az operának a történetét. Ekkor hallottam először *Wagner* nevét említeni. A mese rendkívül megragadta a figyelmemet. Legfőbb vágyam az volt, hogy egyszer láthassam a színpadon. Kívánságom hamarosan beteljesedett. Kilencedik évemben jártam, mikor szüleim beadtak a kalsburgi jezsuita kollégiumba. Bevonulásom előtt atyámmal egy napot Bécsben töltöttem. Atyám, hogy az elválás fájdalmát némileg enyhítse, aznap este el akart vinni a Karltheaterbe, hol Knaak és Blasel valami kacagtató bohózatban léptek fel. Én azonban megtudtam, hogy este az Operában éppen *Tannhäuser*t adják. Megkértem atyámat, hogy a Karltheater helyett inkább

az Operába menjünk. Ő eleinte hallani sem akart a tervről. Azt mondta, hogy a darab nem nekem való, azon felül még untatni is fog. Én azonban kérésemtől nem tágitottam. Azzal érveltem, hogy tíz hónapig úgysem fog látni, így együttlétünk utolsó estéjén tegyen a kedvem szerint. Az érvelés hatott. Atyám, magától minden felelősséget elhárítva, elvitt az Operába.

Boldogabb ember nálamnál nem volt aznap este egész Bécsben. Szinte fejedelmi büszkeséggel vonultam be a színházba.

Már a nyitány első pár taktusa megragadta egész éneket. Valamely csodálatos érzés vett rajtam erőt, amelyet még eddig nem ismertem. Lelkem előtt új távlatok nyíltak meg, melyekbe szerettem volna hanyatt-homlok beleszeretni.

A függöny felgördülte alkalmával bámulva figyeltem Vénusz barlangjának káprázatos kiállítását, a színtér nyílt átváltozását és a mozgalmas vadászjelenetet. A felvonuló lovagokat mint régi ismerősöket köszöntöttem. A második felvonás első részében figyelmem ellankadt. Tannhäuser és Erzsébet páros jelenetét, főleg pedig az örgróf hosszú monológját unalmasnak találtam. Elálmosodtam. Már azt kezdtem hinni, hogy atyámnak lesz igaza. De a nagy finálé kiverte szememből az álmot és boldog izgalommal élveztem a felvonás befejezését. A szünetben Gerstner fagyaltjától és süteményeitől felfrissülve, újult erővel figyeltem a harmadik felvonást. A műnek ez a része tetszett legjobban. Wolfram dalának szépsége szinte elkábított. Erzsébet imájával

szemben kissé tanácstalanul álltam. De Tannhäuser elbeszélése magával ragadott és a poétikus befejezés meghatott.

Ami az előadást illeti, a legjobbak közé tartozott, amit annak idején hallani lehetett. Tannhäuserert *Winkelmann*, Wolframot *Reichmann*, az örgrófot *Rokitanszky*, Erzsébetet *Mater na*, Venust *Schlager* énekelte. A zenekart *Richter János* vezényelte.

Ez az első operaelőadás, melyet életemben hallottam, talán szerencsés ómen volt, jelezve, hogy egész életemen át mindig a legjobb operaelőadásokat fogom hallani.

A *Tannhäuser* előadása után lettem úgynevezett »Wagnerista«. De nem csak *Wagner*, hanem a többi zeneszerző operái iránt is melegen érdeklődtem. Hogy ezt a hajlamot a lehetőség szerint kielégíthessem, karácsonyi ajándékkul egy könyvet kaptam. Címe: *Das Textbuch der Textbücher*, amely az összes műsoron levő operák meséjét tartalmazta.

Könyvemet nagy mohósággal kezdtem olvasni és egészen beleéltem magam a *Freischütz*, *Hans Heiling* és a *Vampyr* borzalmaiba és így ismét beleestem a középkor romantikájába.

Azonban ezek az impressziók mind eltörpültek, mikor a *Parsifal* szövegéhez érkeztem. Beteges vágy fogott el, hogy ezt az operát is láthassam. De mekkora volt a csalódásom, mikor megtudtam, hogy ezt az operát egyelőre csak a *bayreuthi* Wagner-színház adhatja elő, — és csak a mester halála után harminc év múlva kerülhet másutt is színre.

Azonnal kiszámítottam, hogy éppen 33 éves

leszek, mire a *Parsifal* felszabadul, tehát egyelőre még várnom kell. Mert, hogy *Bayreuthbe* elkerüljek, arról még álmodni sem mertem.

Az idők folyamán megismerkedtem *Wagner* többi műveivel és a mester iránt való rajongásom csak fokozódott.

Meg kell jegyeznem, hogy abban az időben, főleg nálunk Magyarországon, nem volt épen divatos dolog a *Wagner*-rajongás. Az emberek nagyrésze zenéjét értelmetlen lármának, melódia nélküli hangzavarnak tartotta. *Wagner* rajongóira azt mondták, hogy vagy bolondok, vagy feltűnési viszketegségben szenvednek.

Ami személyemet illeti, megkaptam mind a két epitheton ornanst, szünet nélkül csúfoltak, gúnyoltak. De én ezzel mit sem törődtem. Nyugodtan haladtam a magam útján és meg voltam győződve, hogy a többi ember majd idővel mégis belejön az én utcámba. És nem csalódtam. Mert sokan azok közül, kik gúnyolódtak, most többször mennek *Wagner*-előadásokra, mint jómagam.

Hogy abban az időben társaságombeli emberekre miként hatott *Wagner* és mit váltott ki belőlük, a következő eset jellemzi.

Egyik barátomat egy ismerős család meghívta páholyába a *Walkür* előadására. »Nos, hogy tetszett a tegnapi előadás?« — kérdeztem tőle másnap. »Nem igen emlékszem rá — volt a válasz. »Csak épen annyit tudok, hogy az első felvonásban egy fát akarnak kivágni. A többi felvonást átaludtam, pedig elég nagy volt a láрма.«

1900-ban, a párisi világkiállításról haza-

jöve, egy napot Nürnbergben töltöttem. Csak épen egy ugrásnyira voltam szívem vágyához, *Bayreuth-hoz*. Szerettem volna csak egy napra is odamenni. De épen ebben az évben nem volt előadás. Így feleslegesnek látszott ezt a vargabetűt megtenni. Persze akkor még nem tudtam, hogy *Bayreuthot* akkor is érdemes megnézni, ha nincs előadás. Szomorúan hagytam el a szép *Nürnberget* abban a hitben, hogy tán soha vagy tán csak igen hosszú idő múlva kerülök vissza erre a vidékre.

Szerencsére a sors másképp határozott. 1902-ben egy örökség folytán független anyagi helyzetbe kerültem. Természetesen még a nyár folyamán elmentem *Bayreuthba*.

Épen olyan büszkén ültem fel a vonatra, amilyen büszkén mentem annak idején Bécsben a *Tannhäuser* előadására. Minden embernek, akivel csak találkoztam, meg szerettem volna mondani, hogy hova megyek. Egyúttal lenéztem és sajnáltam azokat, kik nem tarthatnak velem.

De mielőtt a *bayreuthi* élményeimet előadnám, egy kicsit megállok. Képet szeretnék rajzolni arról, hogy miként festett a régi operaszínpad, mielőtt *Bayreuth* érezte hatását.

A mai közönség már mindenütt drámaian megjátszott *Traviátát*, *Troubadourt* és *Don Jüant* lát. Az énekkar mint szerves egység kapcsolódik a cselekménybe és szinte kiegészíti a magánszereplők játékát.

A színpadon igazi tűz ég, igazi víz folyik, vagy legalább is ennek természetes utáinzata. A mennyezetes szobák ajtói csukhatók. Igazi kép vagy szobor díszíti a falat. Az erdőkben,

kertekben plasztikus fák állanak gyönyörű zöld lombozattal és természetű pázsit borítja a földet. A világítás, hajnalhasadás, napnyugta, holdsugaras éjszaka szigorúan utánozza a természetet.

Aki ezt ma már megszokta, el sem tudja képzelni, hogy mindez mennyire másképen volt régente.

Vessünk először egy pillantást magára a színjátszásra.

A múlt század végén az akkor híres *Soly-mossi-féle* színiiskolában azt tanították, hogy a színjátszás meghatározott stereotip gesztusokból áll. Szerelem: előre, ijedtség: hátra, kajánság: balra, gyűlölet: jobbra.

Majdnem ugyanez volt a régi operai színjátszás alapja.

Az énekes az úgynevezett nagy áriát a a sűgőlyuk előtt, mintegy a közönséghez címezve énekelte el, egyik kezét a szívére téve, a másikat feltartva. Azután vad gesztusokkal rohant ki a színpalak mögé, de csak azért, hogy azonnal visszatérjen és baretjét fejről levéve, meghatottan fogadja a nézők hódoló tapsát.

A partnerek csak épen az el nem kerülhető esetekben törődtek egymással. Rendszerint mindegyik a saját útján járt és ötletszerűen mozgott. Még olyan nagy művésznő is, mint *Patti Adelina*, a *Faust* 3. felvonásában, szemét kezével beárnyékolva énekelte áriáját, mert a reá vetített holdfényt kellemetlennek találta.

A maszkírozás és a kosztümözés különös is volt. A legtöbb énekes bajuszt, sőt szakállt

viselt. Az előbbit ugyan le lehetett ragasztani, de az utóbbit nem. Így igazi fiatalembert nem igen lehetett látni a színpadon. Még a rokokó kor lovagja is szépen ápolt kőrszakállal jelent meg.

Volt még egy, bizonyos tenorista kosztüm is. Nemcsak nálunk, hanem még Párisban is, p. o. az *Ördög Róbert* — a darab 1000-ben játszódik Krisztus után — fehér selyem trikót kék bársony pelerint és fekete strucctollas baretet viselt.

A női kosztümnél a szerep nagysága volt az irányadó. A primadonna, még ha egyszerű parasztlányt is adott, selyembe, bársonyba, csipkébe öltözködött. Ruhájának a fénye elhomályosította a hercegnőét is, akinek a szerző csak kis szerepet adott.

Ezt a visszásságot azonban még ma is sokszor észlelhetjük. A vendégszereplő Don Jósé (*Carmen*), egy szerény tizedes, egy koronázásra induló Napóleon-korabeli marsallnak öltözködik fel. A mellette álló Zuniga főhadnagy közlegénynek hat.

Hasonlót tapasztalhatunk a *Tannhäuser* előadásánál is. A címszereplő és a többi dalnok, szólista lévén, pazar fényű brokát öltözetben jelenik meg, pedig csak szegény lovagok. Ezzel ellentétben a kóristák kik Thüringia előkelősegeit ábrázolják, többnyire kopottak. Egy bécsi *Tannhäuser*-előadás után valamelyik kritikus a következőt írta: »Ha a második felvonásban megjelenő hölgyek és urak Thüringia előkelőségéhez tartoznak, szeretjük volna látni, hogyan fest abban az országban a nem előkelő osztály.«

De most vessünk egy tekintetet a színpadi díszletekre is.

Az erkélyekkel és loggiákkal ékeskedő terem távlata elragadó, de annyira túlméretezett, hogy ilyen még Róma legnagyobb palotáiban sem láthatunk.

A szobrot és képet magára a falat ábrázoló vászonra festették.

Az ajtón, melyet épp csak betámasztani lehetett, nem volt kilincs, sem zár. Ha valamelyik véletlenségből magától kinyílt, azt a színpad mögött álló díszletező kampóval húzta be. A szobának mennyezete sem volt. Ezt egymás mögött lelógó, úgynevezett szuffilú helyettesítette.

A kert vagy erdő sima vászonra volt festve. De festett volt a szökőkút és az esetleges rózsalugas is. Ha erről a lugasról valamelyik szereplőnek egy virágot, vagy gályát kellett letörni, ezt a kelléket egyszerűen belefűztek a vászonba.

Az utcákat, várakat nagyszerű perspektívával konstruálták meg. De ennél egy nagy hátránya volt. Ha az egyik szereplőnek a háttérbe kellett vonulnia, az alak nem kissebbelt meg a perspektívával s így természetesen nagyobb volt, mint a háttérben látható torony.

Ami a világítást illeti, rubinszínű volt a tűz és a napnyugta, kék és zöld a holdsugár, fehér a nappal. Átmeneti színekkel nem dolgoztak.

A kórus mint kompakt tömeg vonult fel a színpadra, katonás sorrendben felállott, elénekelte a maga mondókáját, majd kivonult.

Régi, kedves anekdota, amikor a kar vagy tíz percig énekli. »A gróf a vízbe fül, ment-sük meg őt. A gróf a vízbe fül, mentsük meg őt«, de a kardalososok egyikének sem jut eszébe a grófot kimenteni a vízből. Az egész dolog persze mese. Mert még a mai napig sem írták meg azt az operát, melyben egy fuldokló grófot kellene a vízből kimenteni. Ez az eset »*Les tribulations dun choriste*« című szatirikus magánjelenetben fordul elő.

Ami pedig a közönséget illeti, ez figyelemmel végighallgatta kedvenc énekeseinek áriáját, a többi részlettel nem törődve, vígan elkezdett fecsegni. Ennek persze megvolt a maga visszahatása a színpadra. Fiatalkoromban Budapesten volt a világ legtökéletesebb *Hugenották*-előadása. *Perotti, Vasquezné, Bianchi Bianca, Ney Dávid, Ódry* és *Takáts* alakítása olyan volt, mintha valami díszelőadásra válogatták volna össze az egyes szerepek legkiválóbb reprezentálóit. Ennek ellenére a műélvezet nem volt zavartalan. Az első felvonásban egy kiérdemesült öreg tenorista mekegte hamisítatlan kecskehangon: »ki amott e bájos hölgy«, mire egy lyukas hordó hangjára emlékeztető basszista felelte: »Innét jól láthatjuk őt.« A harmadik felvonásban a *Rataplan*-dalt egy valódi, úgynevezett Kravatli tenorista préselte ki magából.

Bayreuthnak kellett eljönnie, hogy a felsorolt anomáliákat lesöpörje a színpadról. Mert *Bayreuth* nem csak a Wagner-előadásokra volt kihatással, hanem a többi operák előadásaira is.

Theodor Reichmann
Amfortas szerepében

Lilli és Marie Lehmann, Minna Lammer
mint rajnai sellők

A BOLYGÓ HOLLANDI ÉVE.

Amint *Bayreathba* megérkeztem, első utam a *Wahnfried*-villába vezetett. Meghatva léptem át a kert kapuját. Szinte megroskadt a térdem arra a gondolatra, hogy ugyanaz a kavics, mely most lábam alatt csikorog, valaha *Wagner, Liszt* talpát érintette. // *Lajos* bajor király szobra előtt megálltam és a villa ajtajára bámultam. Az ajtó többször kinyílt és egy frakkba öltözött inas bocsátotta be a látogatókat. Irigykedve néztem őket: »Bárcsak én is egyszer bejuthatnék ebbe a szentélybe!« Bizony, nem hittem akkor, hogy vágyam olyan hamar beteljesedik és rövid idő múlva mint a család barátja, szabadon be és ki járhatok.

Délután a *Parsifalt* adták. Áhítattal léptem be a *Festspielhmasba*, akár csak a templomba. Már maga a nézőtér meglepett árnyaival és egyszerűségével. Érezni lehetett, hogy ez az amfiteátrálisan elhelyezett nézősereg nem külső hivalkodásra, hanem komoly műélvezetért gyűlt össze. Mikor elsötétültek a lámpák és a sülyesztett, láthatatlan zenekarból felcsendült a tömjénillatú előjáték, ugyanaz a titokzatos hangulat vett rajtam erőt, mint annak idején a bécsi *Tannhäuser-előadás* alkalmával, — csak fokozottabb mértékben. Akkor ébredtem igazán tudatára, hogy

a zene minden emberi szónál hatalmasabban tudja kifejezni a lélek legtitkosabb érzelmeit. Még most is irigylem azt az embert, ki először hallja meg a *bayreuthi* zenekar leszűrődött, megtisztult, földöntúlian zengő hangját.

Fokozatos figyelemmel kísértem az előadás menetét. Az úgynevezett *Verwandlungsmusik* egész benső éneket felkavarta. Mikor ezeket a sorokat írom, már ötvennél többször hallottam *Bayreuthben* a *Parsifalt*. De ez a rész mindig az újdonság erejével hal rám. Eszembe jutott a boldogult *Vízvári Gyula* elbeszélése, ki azért ment *Bayreuthba*, hogy ellesse, milyen csodálkozó, komikus arcokat vág az ottan egybegyűlt hívők serege. Végül azt vette észre, hogy ő maga ámul és bámul a legjobban és valószínűleg ő vághatja a legkómikusabb arcot.

Az első felvonás után találkoztam gróf *Apponyi Albert*ekkel és *Mihalovich Ödönnel*, kik mint Wagner-neofitát, kitüntető kedvességgel fogadtak. »Gyere velünk sétálni és mondd el impresszióidat. Szeretném megtudni, hogy egy ilyen fiatal, fogékony kedélyre milyen hatást gyakorol a *Parsifal első* hallása.« — mondotta *Apponyi Albert*. Kívánságának örömmel tettem eleget. Elbeszélésem a szuperlafivumban mozgott. Eközben eljutottunk! a *Festspiølhaus* mögött elterülő erdőhöz. »Látod, így kell *Wagnert* élvezni«, tanított *Apponyi Albert*. Az ember a természet ölén kipiheni magát és felfrissülve hallgatja meg a következő felvonást.« Az erdőbe érve, egy különös felíráson akadott meg a szemünk. Egy táblán a követ-

kező állt: »Hier ist das Herumziehen mit Viechern strengstens verboten.« »Na, Ödön«, mondta a tréfát kedvelő *Apponyi Mihalovich*hoz fordulva, »akkor én nem merek veled itten sétálni.«

Beszéd közben pártfogóim megígérték, hogy bemutatnak *Wagner Cosimának* és *Siegfriednek*, sőt kilátásba helyezték, hogy meghivatnak a *Wahnfried* legközelebbi estélyére.

Mikor visszatértünk, a *Festspielhaus* előtt még nagy tömeget láttunk. Ott állt többek között *Wagner Siegfried* is, ki társaságunkat örömmel üdvözölte. Ekkor megtörtént a tervbevett bemutatás. Beszélgetés közben *Wagner* egyszerre azt kérdezte tőlünk, hogy nem akarjuk-e a második felvonást is megnézni. »Természetesen akarjuk«, feleltük kórusban. »De ez már megkezdődött és az összes ajtót bezárták, mondotta *Wagner*. Erre a lesújtó híre kétségbeesetten csaptam össze kezemet a fejem felett. Ebben a pillanatban érkezett oda *Mihalovich*, ki tőlünk kissé elmaradt és az egész beszélgetést nem hallotta. »No, Andris öcsém«, mondotta nekem biztatólag, »még van elég idő arra, hogy *Cosimának* bemutassunk.« »Nem arról van most szó, Ödön bácsi«, feleltem neki, »hanem mindnyájunkat kizártak az előadásról.« Mi ugyanis abban a tévhitben voltunk, hogy a künn álló embertömeg a nézőközönség soraihoz tartozott. Pedig csak bayreuthi polgárok voltak, kik délutánoként ott sétáltak.

Wagner Siegfried sajnálattal jelentette, hogy családi páholyukban csak két üres hely van és erre *Apponyi Albertéket* hívta meg.

Jómagam kétségbeesve rohantam a bejárat-hoz és minden ékesszólásomat igénybevéve kérleltem az ott őrködő szolgát, hogy bocsásson be, de ennek a szíve kőből volt. Sem a szép szó, sem a csengő ígéret nem lágyította meg. Szerencsére *Wagner Siegfried* rólam se felejtkezett meg. Hatalmi szavára bejuthattam a nézőtérre, így a második felvonást az ajtó mellett meghúzódva hallgathattam meg. De nem így történt az eset *Mihalovich*-csal. Ő az első tiltó szóra tovább-sétált, így *Wagner Siegfried* nem akadt rá. Mikor a második felvonás után találkoztunk, dühösen panaszkodott emiatt. »A belső szolga ismer engem, az beeresztett volna, de künn teljesen más ember áll, mint benn.« — patogta *Mihalovich*. »Már hogyan kívánhatod Ödön azt, hogy ugyanaz az ember álljon egy-idejűleg kint is meg bent is.« — mondta neki nevetve *Apponyi*.

Aznap Parsifalt *Schmedes*, *Kundryt Wittich*, *Gurnemanzt dr. Félix von Krauss*, *Klingsort Friedrichs*, *Amfortast Reichmann* énekelte. Mivel a többi szereplőről a mű folyamán még szó esik, egyelőre csak *Reichmann* személyével akarok foglalkozni.

Reichmann, a bécsi közönség dédelgetett kedvence, volt az első *Amfortas*. *Bayreuthban* ezen kívül 1896-ig még *Wolframot* és *Hans Sachsot* is állandóan énekelte.

Reichmannnak csodálatosan szép, nagy és puha, sötétlila bársonyra emlékeztető hangja volt. Alakja hatalmas és karcsú. Ezen kívül elsőrangú színészi tehetség. De e sok előny mellett egy nagy hibája volt: nem volt jó a

füle. Így többször megtörténi vele, hogy distonált.

Az óraláncán egy aranyba foglalt 10 Pfenniges pénzdarabot hordott talizmán gyanánt. Ennek a pénzdarabnak érdekes története volt. Mikor 1882-ben a *Parsifal-próbák Bayreuthban* megkezdődtek, *Reichmann* az első jelenetben állandóan hamisan énekelt. *Wagner Richard* már szinte a haját tépte kétségbeesésében. Attól félt, hogy az előadáson még valami botrány lesz. Az egyik próbán azonban *Reichmann* kifogástalan tisztasággal intonálta szerepét. Az első kulissza mellett álló *Wagner* nagyot ugrott örömeiben és a mellette álló, *Adolf von Gross*-nak izgatottan mondogatta. »Meg kellene őt azonnal valamivel ajándékoznom. De mit is adjak neki? Nincs nálam semmi «, majd némi tétovázással zsebéből egy tíz Pfennigest vett elő, melyet *Gross* markába nyomott, mondvá: Adja ezt oda neki a mai nap emlékére.«

Reichmann betegesen hiú ember volt. A magánéletben csendes és nyugodt, de amint a színpadra lépett, egy igazi Jupiter tonanszá vedlett át, ki villámaival mindenkit megfenyegetett. Azonban ha meg tudták fogni a hiúságánál, mindent elfelejtett és szelíd bárány lett belőle. Jellemző reá a következő eset:

Bécsben a *Mesterdalnokok* második felvonásában a sűgő elfelejtett neki sűgni, ebből kifolyólag belezavarodott a szövegbe. Erre éktelen dühbe gurult és már a nyílt színen, persze halkán sziszegve, azzal fenyegette meg a sűgőt, hogy el fogja csapatni. Az igazi hadd el hadd azonban csak a függöny legördülté-

vel, a kulisszák mögött töri ki. A sűgő azonban tudta, hogy mit kell tennie. Szép nyugodtan bement a haragvó művész öltözőjébe és azt mondta: »Ne haragudjon reám Kama-raénekes úr az eset miatt, jól tudom, hogy nagyot hibáztam. De hangjának szépségével és nagy művészetével annyira elbűvölt, hogy megfeledkeztem, a sűgásról« »Ha így áll a dolog, kedves barátom,« felelte a most már teljesen megszeliűdűlt *Reichmann*, »akkor nincsen semmi bajunk egymással. Különben is fogadja el tőlem ezt a csekélységet« és egy 5 forintos bankjegyet nyomott a sűgő markába.

Reichmann hiúságából kifolyólag veszett össze *Wagnernével*. *Cosima* ugyanis azt kívánta tőle, hogy az 1896-ban felűjűtött *Niebelungok gyűrűjében* Gunther szerepét vállalja el. *Reichmann* azonban ezt a hálátlan szerepet nem akarta elénekelni, kijelentve, hogy megmarad az Amfortas mellett. Erre viszont *Wagnerné* jelentette ki, hogy vagy mind a két szerepet énekli vagy egyiket sem. *Reichmann* az utóbbi mellett döntött és sértődötten lemondott minden további közreműködésről.

Ebben az évben Amfortast *Perron-nak* és *Schütznek* kellett volna alternálva énekelni. De a sors úgy hozta magával, hogy mind a két művész megbetegedett. *Wagnerné* erre sűrgönyileg felkérte az éppen Karlsbadban üdülő *Reichmann*t, hogy vállalja a szerepet. A válasz igenlő volt. Az okos *Cosima* ugyanis a hiúságánál fogta meg. Sűrgönyében egy jubiláris ünnepséggel kecsegtette az énekest.

Mert éppen akkor múlt 20 éve annak, hogy az Amfortast először énekelte. *Cosima* ígértét beváltotta. Az egész *Wahnfried Reichmann*, mint a megtért tékozló fiút, ünnepelte, sőt liszteletére egy jubiláris levelezőlapot nyomtatlak.

Ez volt *Reichmann* utolsó nagy sikere, mert egy fél évre rá meghalt, még pedig eléggé tragikus módon. A *bayreuthi* játékok végével megkezdődött a bécsi opera szezonya. *Reichmann* mint Tell Vilmos lépett fel először. Az első felvonás tercettjében kollégáját, *Grengg-et*, kit éppen karjaival átölelve tartott, gutaütés érte. A babonás *Reichmann*, ki melleleg szólva szívbajos is volt, nem akart többet a színpadra lépni. »Meglátjátok, *Grengg* után én következem«, mondotta rettegve pályatársainak. Egy bizonyos idő múlva legyőzte félelmét, ismét fellépett, de már nem volt többé a régi. Nagy szerepeit csak nehezen tudta végigénekelni, állandóan fulladozott. Szívbaja mindjobban erőt vett rajta. Egy szanatóriumban végzett vele a halál.

Slezák Leó pályája legkezdetén — amikor még a brünni színház ifjú tagja volt — első megtakarított kis pénzén Bayreuth-ba utazott, hogy a Wagner-operák szentélyét láthassa. Mint a brünni színház tagja, tiszteletjegyet kért; meg is kapta, csupán arra figyelmeztették, hogy az illendőség megköveteli, hogy *Cosima* asszonynál énekeljen valamit, mert a fiatal tehetségeket szereti megismerni. Igyekezett is a *Wahnfried-villába* bebocsájtást nyerni, de első alkalommal azzal utasították

el, hogy csak az utolsó előadás napján fogadja őt *Cosima* asszony.

Végre elérkezett a nap, mikor egy *Rheingold-próba* szünetében *Cosima* elé kerülhetett. Átadta névjegyét, mire *Cosima* asszony udvariasan megkérdezte, hogy mit óhajt énekelni? *Slezák* — aki szerette volna drámai színészhetségét is csillogtatni, — zavarában azt felelte, hogy a »Bajazzo« áriát! Halálos csend támadt erre a nem várt bejelentésre. Végre kínosan hosszú szünet után *Cosima* hideg tartózkodással figyelmeztette, hogy kívánatosabbnak látná, ha inkább a Mester műveiből énekelne. *Slezák* észrevette, hogy bakot lőtt és fokozódó zavarában — mikor újra kérdezték, hogy mit akar énekelni, — a *Lohengrin-t*, a *Fliegender Hollander-t* és a *Rheingold-oi* ajánlotta. Végül a *Rheingold* mellett döntöttek s a »Zur Burg führt die Brücke« részt énekelte, ami azonban tenornak túl mély.

Mindezek után érthető, hogy a próbaéneklés nem járt sikerrel. De azért *Slezák* más értelemben lett híres ember Bayreuthban is. Még évek múlva is, amikor már mint világhírű tenorista tért vissza Bayreuth-ba, az ottaniak még mindig összesűgtak, ha az utcán meglátták: »Ez az az énekes, aki Bayreuth-ban a Bajazzo-áriát akarta énekelni.«

1902-ben a *Parsifal*t még a bemutató előadás díszleteivel adták, melyet *Wagner* barátja, *Joukovszky* orosz festő tervezett. Azóta csak a második felvonás díszletét cserélték ki két ízben is. Ez a nagy virágú, színpompás de-

* *Slezák*: Meine Sämtliche Werke c. munkájából.

koráció kitűnően hathatott abban az időben, mikor a díszítő művészet *Makartot* vallotta mesterének. De magában rejtette az akkori időszak talmi mivoltát. Így az idők múltával üressé vált pompája hidegen hagyta a nézőt. A nyüzsgő virágleányok serege is inkább balettszerűen hatott. Kétségtelenül ez a második felvonás volt a *bayreuthi Parsifal-előadás*-nak a sebezhető pontja. A két későbbi dekoráció ugyan sokkal jobb volt, de még mindig nem tökéletes. *Bayreuth* mentéségre szolgáljon az a tény, hogy mikor a *Parsifal* felszabadult, egyik európai operarendező sem tudta ezt a felvonást kellően megoldani.

A Grál-templom azonban nagyszabású térhatásával, titokzatosan megvilágított oszlopsoaraival, csillámló arany mozaikjával gyönyörű volt. A mostani színpadtechnika haladása mellett is teljesen megállja a helyét. Finom összehatást tett a lovagok egérszürke ruhája a terrakottaszínű köpennyel. Az egész rendezés lassú tempója és szinte hierarchikusnak mondható ritmusa a zenekar méltó kifejezése volt. Természetesen a legkisebb szerep is elsőrangú kézzben volt.

A következő napon a *Bolygó Hollandit* adták. Ez a mű itten az újdonság erejével hatott rám. Mintha az egészet egy darab kőből faragták volna ki.

Wagner Cosima asszony fejéből pattant ki az a zseniális ötlet, hogy ezt a darabot minden megszakítás nélkül, a felvonások közök mellőzésével hozza színre. A függöny ugyan a felvonás végén összecsapódik, de a zenekar átér azonnal a közzenére, alatta boszorkányos

gyorsasággal átdekorálják a színpadot és megkezdődik a következő felvonás.

Itt meg kell jegyezni, hogy a kétoldalról összecsapódó függöny szintén bayreuthi kitalálás. A régimódi függönyt a zsinórpadlásra húzták fel, illetve innét eresztették le. *Wagner Richárd* esztétikájával ellenkezett a színpadi kép fokozatos megjelenése, mely először a szereplők alakját — lábát, derekát, fejét — részletekben tárja elő. A budapesti Operában az 1900-as években is még felhúzható függöny volt divatban. Csak éppen *Wagner* operáinál alkalmazták az összecsapó függönyt. Ezt az újfajta függönyt most már mindenütt használják.

A *Bolygó Hollandi* előadását *Félix Mottl* egész élesen ritmizálva, de feltűnő lassú tempóban vezényelte, beleértve a fonódalt és a matrózok karát is.

Én a gyors tempójú *Bolygó Hollandi* előadásokat szoktam meg s így ez idegenül hatott rám. Később *Cosima* asszony magyarázta nekem, hogy egy gyorsan lepergő *Bolygó Hollandi* helytelen és férje intenciója szerint az egész művet lassú, balladaszerű tempóban kell tartani. Ezt az elvet követte *Mottl* az előadáson.

A darab kiállítása és rendezése páratlan volt a maga nemében. Az első felvonás zord díszletei között tomboló tenger, szélvihar, mennydörgés, villámlás és a kísértetiesen, szinte fenyegetőleg beúszó hajó a realitás hatalmával hatott.

A második felvonás nem gördít akadályt a rendező elé, nem is probléma. De annál

többet a harmadik felvonás, amelyet itt mes-
teri módon oldottak meg.

Szélcsend van, sima a tenger. Aranysár-
gán nyugszik le a nap. A baloldalon áll Da-
land kivilágított hajója. Jobbról néma sötét-
ségben a Hollandi. Az összegyűlt leánysereg
vidáman dalolva és táncolva üdvözli a vissza-
tért norvég hajósnépei. Öröm és jókedv ural-
kodik a színpadon. A szomszédos idegen hajó
némasága azonban némileg izgatja a kedé-
lyeket. Lassú óvatossággal közelebb vonulnak,
hogy a titkát kilessék. De minden igyekezetük
kárba veszt. Időközben leszáll az éjszaka. A
Hollandi hajóját köd lepi el, melyben titok-
zatos alakok kelnek életre. Majd hirtelen, a
hajó orrán zöld fény gyullad ki. A fedélzet-
ről kísérteties ének hangzik fel. Az utolsó ak-
kordnál káprázatos vörös színben tündököl
a hajó. Gúnykacaj hasítja át a levegőt. A
fény kialszik, ismét sötétség borul a hajóra.
A norvég nép irtózva menekül a rémlátomány-
tól. Dörög a menny, üvölt a szél, háborog a
tenger. Ebben az istenítéletben távozik el a
Hollandi hajója. Majd a háttérben ronggyá
tépett vitorlájával és összeroppant árbocával
ismét feltűnik, majd egyszerre kettétörik
és elsülyed. A tengerben lassan halványzöld
fény kezd derengeni, mely majd rózsá-
bíborszínűvé változik. Ebben a glóriában száll
fel a Hollandi és Senta megdicsőült alakja,
Mikor a függöny összecsapódott, mindenki
úgy érezte, mintha lidércnyomásos álomból
ébredt volna fel.

A Hollandit a hatalmas hangú és termetű

Van Roy alakította a szokványtól eltérő fel-fogással.

A megszokott operai Hollandi bársonyze-kés, lakkcsizmás, ápolt szakállú szalonkísér-tet. Ellenben *Van Roy* kopott ruháján, durva bőrcsizmás alakján meglátszott, hogy már vagy száz éve veri a tenger szele és viharja. Megérzékítette, hogy zord, kísérteties külseje alatt egy élő ember szíve dobog. Hangja, néha a viharral versenyezve, démonikusan tombolt. A lírai részekben halk orgonabúgáshoz ha-sonlított.

Sentát *Emmy Destinn* énekelte. Álmodozó, nyugodt külseje alatt azonban minden moz-dulatán meglátszott az a belső feszültség, mely a végső idegösszeroppanáshoz vezet. Mind-amellett Sentája mentes volt minden hiszté-riától. Egy idealistát játszott meg, kit a benső hit fanatizmusa képessé tett arra, hogy fel-áldozza magát.

Destinn, mint fiatal, kezdő énekesnő került *Bayreuthba*. Ezzel a szereppel alapozta meg későbbi világhírét.

Az előadásnak azonban a fénypontja, cso-dálatosképen *Schuman-Heink* asszony Maryje volt. Mindnyájan bámultuk, hogy mennyi han-gulatot csiholt ki ebből a kis szerepből. Ebbe a pár szóba: »Ich spinne weiter« kifejezte, hogy mennyire hiszi és rettegi ez a tengerparti népség a Hollandi fantomját. *Schuman-Heink* bebizonyította azt a sark-igazságot, hogy egy igazi művész kis szerepből is nagyot alkothat.

Az előadás után a dühtől tajtékozó *Miha-lovich Ödönnel* találkoztam. Szidta ésátkozta a mellette ülő hölgyet, ki az első felvonás alatt

tengeri betegséget kapott. Semmi sem bizonyíthatja jobban a rendezés kitűnőségét, mint ez az eset.

A *Bolygó Hollandi* előadása után ugyancsak szabadnap volt. Az előadás (szünetelt. Emlékezetes napja életemnek. A *Wahnfried-villá*-ban estély volt, melyre pártfogóim jóvoltából engem is meghívtak. Ezen az estén mutatnak be *Wagnernének*.

Szívszorongva léptem át a villa ajtaját. Az előcsarnokban *Wagner Éva* és *Siegfried*, továbbá mostohanővérük, *Gravina* grófné, *Thodené* és *Beidlerné* fogadta a vendégeket. Miután a bemutatáson átestem, a belső nagyszalonba vonultam *Mihalouich Ödönnel*, hol már díszes társaság gyűlt egybe. A szoba közepén állt *Wagnerné*, ki *Vem* württembergi uralkodóhercegnővel beszélgetett. Mi hozzájuk mentünk és *Mihalouich* bemutatott. *Wagnerné* igen szívesen fogadott és beszédbe elegyedett velem. Én kellő áhítattal szívtam magamba minden szavát. Első találkozásomban majdnem botrányba fulladt. A hercegnő hátamögött egy herkulesi termetű lakáj állott, fehér kamáslival vastag lábán. Egy ezüst tálcán valami frissítőt hozott úrnőjének. Egyszerre *Mihalovich* azt mormogta mellettem. »Te Andor, ennek a lakájnak a gamásliját bizonyára az uralkodó hercegnek a gatyájából készítették.« Mire rajtam egy u. n. »fourire« (bolond kacagás) tört ki, melyet alig tudtam megfékezni.

Wagnernél elhagyva, az egybegyűlt társaságot vettem szemügyre. Nálunk még udvari bálon sem lehetett annyi rendezes urat

és hölgyet látni; mint itten. Megjelent *Ferdinánd* bolgár király, a weimari, a hesseni nagyherceg, az anhalti herceg, az akkori német kancellár, *Bülow* herceg gyönyörű feleségével *Donna Laura Minghettivel*. Az egyik sarokban Amália Materna a múlt és *Ellen Gulbrantson* a jelen Brünhildája beszélgetett egymással,

A sok előkelőség ellenére a szemem egy érdekes páron akadt meg. Az egyik könyvszekrény mellett, egy már nem egészen fiatal, vöröshajú hölgy állt. Bőre kendőzve volt, mi abban az időben eléggé feltűnt. Arcából egy fekete szempár, mely erős ellentétben volt haja vörösségével, szokatlan módon parázslott. Filigrán, graciózus termetét gyönyörű, tengerzöld selyemruha fedte. Hajában és nyakában kincset érő smaragdok csillogtak. Finom keze remekművű bruxellesi csipke-legyezővel játszott. Valami különös varázs áradt ki egész lényéből. »Ez a hölgy az Istenek kegyeltje lehet« gondoltam magamban. A mellette álló magas szőke, kopasz férfi jóval fiatalabbnak látszott nálánál. Hogy összetartoznak, azt bizonyosra vettem. Csak az volt homályos, hogy milyen alapon. Kíváncsiság furdalta az oldalamat. Végre megkérdeztem *Wagner Évát*, hogy vajjon ki ez az érdekes emberpár. »Ez *Adelina Patti*, férjével *Cederström báróval*« volt a válasz. »Meg akar tán velük ismerkedni?« Persze ezt az ajánlatot nem kellett megismételni, kapva kaptam az alkalmon, mire *Wagner Éva* bemutatott a világ hajdani koronázatlan divájának.

Patti a legnagyobb előzékenységgel állt

szóba velem. Gyorsan pergő francia beszéde, melybe valami olaszos akcentus vegyült, inkább valami madárcsicsergéshez hasonlított, mint emberi szóhoz. Többek között megkérdezte, vajjon hallottam-e legutolsó *Parsifal*-előadását. »Az előadáson jelen voltam és rendkívül élveztem Jeleltem neki. »Mit gondol Ön« folytatta *Patti*, reám illett volna Kimdry szerepe?« »Amennyire szerepkörét ismerem, nem«, válaszoltam neki.

Magamban azonban elképedtem. Azon bámultam, hogy milyen kevés önkritikája lehet ennek a nagy művésznőnek. Ő, aki a Luciákat, Rosinákat és Gildákat fülemile módra csicsergette el, arra mer gondolni, hogy ezzel a drámainál is drámaibb szereppel birkózzék meg. Hiszen ez az örültséggel határos gondolat.

Az estély folyamán elmondtam esetemet Thodenének. Tőle tudtam meg, hogy *Patti* ezt az ideát nem a levegőből merítette. *Wagner*, mikor a *Parsifal*t elkészítette, először tényleg arra gondolt, hogy a *Kundryt Patti*val énekeltesse el. Szeme előtt persze csak a csábnő alakjának megtestesítője lebegett. A hangbeli adottságról azonban megfeledkezett.

»*Wagnernek* több ilyen tévedése volt még magával szemben is« mondotta *Thodené*. »A *Tristánról* és a *Mesterdalnokokról* azt hitte, hogy könnyen előadható repertoire-operákat írt«.

Az estély folyamán még egy érdekes ismeretségre tettem szert, mely akár csak *Pattié*, a múltba vezetett vissza. Bemutatta *Korf* bárónénak, *Meyerbeer* leányának. Az akkori idők

jele volt, hogy a nagy antagonisták utódai szépen megfértek egymás mellett.

Ebben az időben *Wagner Siegfried* még nem volt elismert szaktekintély, jóllehet, tehetségének már nem egy fényes bizonyítékát adta. Anyját azzal vádolták, hogy fiából egy úgynevezett Herbertet nevel. A gúnyos csipkelődés és mérgezett nyilak özöne, mellyel annak idején az apát keserítették, most a fiúra irányult. Inkább ártatlan csipkelődésnek lehet minősíteni a »Walltaht nach Bayreuth« című költeményt, mely *Heine* »Die Wallfahrt nach Kevlar« című versét parodizálta.

Már nem emlékszem egész pontosan a költemény teljes szövegére, azt sem tudom, melyik lapban jelent meg, de amire visszaemlékezem, azt itt közlöm:

*Am Fenster stand die Mutter,
Im Betie lag der Sohn.
»Willst da nicht aufstehn Wilhelm
Es geht der Schnellzug schon.«
»Ich bin so krank a Malter
Dass ich nicht höf und seh«
Kann seit Wochen nicht schlafen
Wenn ich zu Bet te geh.a
»Steh auf, wir wollen nach Bayreuth
Nimm Textbuch und Partitur,
Die Mutter Siegfrieds in Bayreuth
Weiss eine gute Kur.
Die Mutter Siegfrieds in Bayreuth
Trägt heute ihr schönstes Kleid,
HeuV hat sie viel zu schaffen
Es kommen reiché Leuf.
Die reichen Leute bringen*

*Unserer He ben Frau
 Manch güldene Dukaten
 In Scheinen Braun und Blau.
 Wer einen Braunén opfert
 Der sieht den Parsifal,
 Wer einen Blauen opfert
 Spricht mit dem Siegfried sogar.
 Mutter und Sohn schliefen
 Gar fest im zweiten Akt,
 Da kam im Orchester Herr Siegfried
 Fürchterlich aus dem Takt.
 Die Mutter schaut Alles im Traume,
 Und hat noch mehr geschaut,
 Sie erwachte aus dem Schlummer
 Den Sohn, der schnarchte laut.
 Die Mutter faltét die Hánde
 Und sprach erfreut Ja ja,
 Andächtigt sang sie leise
 Gelobt seist du Cosima.*

Mérgezett nyíl volt azonban a *Simplicissimus*-ban megjelent illusztrált költemény: »Siegfried Wagners Lebenslauf« címen: a Wahnfriedben egy pianino a pedálijainál megszüli *Siegfriedet*. A kisfiú már zsenge korában megmutatja zenei hivatását, mert emberi szükségleteit hegedűbe, csellókba végzi el. Mikor felnő, anyja maga mellé ülteti Bayreuth trónjára. Egy szép napon megjelenik a Rother Mainen hatyús csónakjában a Lohengrin. Egy kis madarat hoz magával, melyet beletesz az ifjú *Siegfried* fejébe. Ezentúl, ha *Siegfried* komponálni akar, csak megkopogtatja

* A Parsifal-jegyek barnák, a Ring der Niebelungen jegyei kékék voltak abban az időben.

a fejét, mire benne a kis madár gyönyörű melódiákat énekel, melyeket az ifjú zeneszerző azonnal kottára vet. És ez így megy egy darabig. De egyszerre csend lesz a koponyában, bármennyire is kopogtatja *Siegfried*, a madár nem felel. Erre összehívják Németország első sebészeit, kik Siegfriedet trepanálják. A műtét után kiderül, hogy a boldogtalan madár az agyban éhen veszett.

Az estélyt követő napon kezdődött a *Niebelungok gyűrűjének* (a *Ring*) ciklusa.

Ezzel a hatalmas művel nyitották meg 1876-ban a bayreuthi színházat.

Lelkes, de aránylag nem nagy tömeg ünnepelte akkor *Wagnert*. Kellő érdeklődés híján a színház kapuja ismét bezáródott. Az egész színpadi berendezést a vállalkozó szellemű *Angelo Neumann* vette meg. Elsőrendű művészi gárdát szervezett, mellyel nem csak minden nagyobb német városban, de Itáliában és Oroszországban is diadalmas sikerrel mutatta be a világnak *Wagner* legnagyobb alkotását.

A bayreuthi Festspielhaus csak 1882-ben nyílt meg ismét a *Parsifal* első előadására. *Wagner* halála után özvegye, *Cosima* vezette a színházat. A műsorba hamarosan beiktatta a *Tannhäuser*t, a *Lohengrint*t, a *Mesterdalnokokat* és a *Tristánt*. Mivel a bayreuthi közönség száma évről-évre nőtt és a színház nem küzdött többé anyagi gondokkal, elérkezett az ideje, hogy a *Niebelungok gyűrűjét* ismét színrehozzák. Hogy az előadást kellőképpen előkészítse, *Wagnerné* ének- és stílusiskolát nyitott, melynek vezetését *Július Kniese-re*, a ki-

Hermann Winkelmann és a viráglányok
(Parsifal.)

váló szakemberre bízta, ki már régebben a bayreuthi kórus betanításával szerzett érdemeket. Ebből a szakiskolából került ki az új *Niebelungok gyűrűjének* legjobb szereplője.

A *Trilógia* 1896-ban került ismét színre, még pedig szenzációs kiállítással. Az akkori technika minden vívmányát felhasználták, hogy *Wagner* minden intenciójának eleget tegyenek. Különböző fényforrásokat helyeztek el a színpadon. Részben stabil világító testet alkalmaztak, mely az állandó fényt szolgáltatta, másrészt az úgynevezett alakító fényforrást, a reflektort, mely a sugarakat bizonyos irányba vetíti. E két fény közé, ékelődött be a transzparens-világítás. Ennél a fény hátról esik a hatalmas selyem függönyre, amelynek egy áttetsző részét világítja meg. Ezzel az elrendezéssel elérték, hogy az alapvilágítás lassanként, de igen rövid idő alatt, a mély sötétségből ragyogó fényhullámmá fokozódhatik anélkül, hogy a közönség a változás egyes fázisait észrevehetné. Az impresszió olyan, mintha az egész térség önmagától világosodnék ki. Ehez még hozzájárult a nagyszerű fátolyfüggöny technika, gomolygó felhők, ködök, és hullámzó vizek elővarázsolása. A *Rajna Kincséhez* *Fritz Kramich* egy szellemes gépezetet konstruált, mely lehetővé tette a sellők úszkálását.

Persze ez az új felszerelés, a díszlet és a kosztümök *Wagnerné* egész vagyonát felemésztették, melyet egy merész gesztussal, jószerecséjében bízva, beledobott a vállalatba. *Cosima* jól számított, mert az új bayreuthi *Ring* világszenzáció lett.

Már a *Rajna Kincsenek* első képe bámulatba ejtette a nézőket.

A közönség ámulva nézte, milyen könnyedséggel úszkálnak a sellők a sziklák körül és merész íveléssel átszelve a vizet, bukácsoznak fel és alá. Nagyszerűen festett a ki-világított Rajnában a víznek aranyszínű fodrodózása. Feledhetetlen természetű kép.

Csak egy ember volt, ki mindezt nem találta természetűnek: *Mészáros Imre*, operaházunk néhai igazgatója. Ő ugyanis azt állította, hogy ha ezt a jelenetet természetűen adnák elő, akkor a sellők szájából nem jöhetne ki ének, hanem csak valami blu-blu-blu-szerű hang.

Az előadás főerőssége a híres bayreuthi trió volt. *Friedrichs-Alberich*, *Briesemeister-Loge* és *Breuer-Mime*. Mindegyik a maga nemében tökéletes. Mintha *Wagner* az egyéniségükre szabta volna a szerepet.

Friedrichs alacsony termetű, széles vállú férfi. Karja izmos, akár egy díjbirkózóé. Orra széles, szeme szúrós. Hangja a harsona erejével és tömörségével szólalt meg. Alakítására jellemző, mit nekem két kollégája, *Briesemeister* és *Bertram* róla mondott. Mikor *Friedrichs*, ujján a Niebelungok gyűrűjével felénk ment és »Habt Acht vor meiner Macht«-ot énekelte, lúdvörös lett a hátuk. Jóllehet, közvetlen közlől látták a parókákat és a festéket, mégis úgy érezték, hogy előttük nem egy énekes, hanem a hatalmas, rosszindulatú gnómkirály áll. Olyan megrázó benső átérzéssel tolmácsolta szerepét. Ez a belső átérés lett később *Friedrichs* veszte.

Az elegáns termetű *Briesemeister Logeja* egy köszörült rubinhoz hasonlított, melynek minden oldala szikrát hány. FÜRGE és rugalmas volt, akár csak egy gumilapda. Hirtelen, váratlan mozdulata, mely szorosan simult a zenéhez, a tűz szeszélyes lobogására emlékeztetett. Gúnyosan mosolygó arca, fölényes ridegséggel néző szeme elhitette, hogy ő az a bábjátékos, ki kezében tart minden fonalat, mellyel az istenek társaságát ide-oda rángatja. Néha egy semmitmondó frázissal, pld. mikor Fatnerre rákiált: »Zurück du grober«, derűs hatást váltott ki. Világos, szinte áttetsző tenorja is a tűzre emlékeztetett.

Breuer Miméje a bayreuthi színjátszás egyik legmerészebb alakítása. Egy megfélemlített állatra emlékeztet, kiből felébredt némi emberi lélek, de magát csak tehetetlen, bamba fogásokkal képes védeni egy fölényes szellem aljassága ellen. Lomha, csoszogó járása, ugrása, minden mozdulata, valami mesebeli varangyosbékára emlékeztet. Ezt a bárgyú, groteszken komikus figurát néha félelmetessé teszi a belőle kipattanó démonikus tűz, mely a meseszerűségből átviszi a mitikus drámába. Mimé alakját nemcsak nevetségessé, de szálnalmassá is tudja tenni, mert érzékelteti a benne rejtőző tragédiát. Baritonos színű tenorja mekeg, üvölt, megbicsaklik, de sohasem a kantiléna szépségének a rovására.

E három művész játéka, jóllehet, hogy képzeleti lényeket vittek a színpadra, a valódiság erejével hatott.

Knupferné, Krauss-Osborn és Josefina von Artner sellő együttese egészen rendkívü-

lien hangzott. Mert Bayreuthben a hang szépségén kívül arra is ügyellek, hogy a színárnyalatban is kellő harmónia legyen.

Kabinetfigurát csinált *Elmblad* Fafnerből, kinek zordságát néhány humoros vonással fűszerezte. Kihozta, hogy Fafner nemcsak kapzsi, hanem ostoba is. E helyen a Fafner-szeplők megszokott hamis interpretálására kell a figyelmet felhívnom. Mikor Fafner Fasoltot agyonüti, a zenekarból néhány hatalmas timpan-ütés hangzik fel. Rendesen Fafner annyiszor sújt dorongjával Fasolt fejére, ahány a timpan-ütés. Ez helytelen. A timpan-ütés azt jelzi, hogyan gurul le az óriás teste a szakadékbá.

A *Walkür* scenikai rendezésében is sok meglepő újat találtam. Hunding kunyhójában igazi tűz égett. A második felvonás eleje sárgás napnyugtában, a vége nagyszerűen megérezkített viharos felhőzetben játszódik le.

Egészen meglepő volt a harmadik felvonás. A színpadot fátyolfüggöny borítja. A háttérben gomolygó felhők kergetik egymást, ezeket néha villáin hasítja szét, fényében egy pillanatra láthatjuk a lovagló Walküroket, kik a lenyugvó nap színskálájába vannak felöltözve és a legnagyobb természetességgel nyüzsögnek, ugrálnak a plasztikusan megépített sziklákon.

Wotán és Brünhilda páros jelenete alatt kezdődik meg a bayreuthi inszenálás művészetének egyik legkimagaslóbb remeke. A felhők rohanása lassan elcsendesül. Majdnem világos a színpad. Az égbolton egy-két barnás-sárga felhő úszik, pereme izzik a lenyugvó nap

fényétől, mely fokozottan elhalványul, elalszik. Mikor Wotan azt mondja: »So kuss ich die Gottheit von Dir«, már minden tény eltűnt, a színpadot szürkészöld félhomály borítja. A sötétség egyre nő. A tetőfokát akkor éri el, mikor Wotan Loget idézi. Ebben a pillanatban a hegy oldaláról füstfelhő száll fel, majd hatalmas tűzoszlopok törnek elő, melyek sziporkázva száguldanak fel a levegőbe. Fényükben néha megvillan a fenyőfa gyökereinél mélyen nyugvó Brünhilda vértete. Majd az egész háttér egy félemeletes sistergő lángtengerré válik, melyre fekete sziluettben rajzolódik Wotan alakja és lassanként eltűnik a tűzben.

Siegmundot Alois *Burgslallsr*, Sieglindet Mária *Wittich* énekelte, szinte túlfűtött temperamentummal. Hiszen Mimé is úgy jellemzi őket, hogy egy »vad ikerpár«.

A szokványos Siegmund inge hófehér, haja, szakála olyan ápolt, mintha ebben a pillanatban jött volna a borbélytól. *Burgslaller* inge szakadt volt, haján és szakállán meglátszott, hogy ág és túske tépázta meg.

Brünhildát Ellen *Galbranson*, Wotant *Theodor Bertram* énekelte. Mind a kettő hangban és termetben földöntúli óriások.

Gulbranson orgánumán meglátszik, hogy a Skandináv-félsziget gyermeke. Hangja minden fekvésben makulátlanul csillog, mint a frissen esett hó a téli napfényben. *Bertram* óriási kiterjedésű, teljesen kiegyensúlyozott baritonja egyformán érvényesül, úgy a hatalmas drámai kitörésben, mint a lírai ellágyulásban. E mellett elsőrangú színész. A búcsúja megrendítő.

A *Siegfried* világítási effektusai között a legtökéletesebb volt a második felvonásban a hajnalhasadás. A nap hátulról süt be az erdőbe, fehér fényel, mely lassanként arannyá válik. Végül átüt a hársfa hatalmas lombozatán és cikázó figurákat rajzol a pázsitra. A fény aztán időről-időre elhalványul. Mintha felhő takarná el a napot. A térre zöldes félhomály borul. Mikor azonban a drámai cselekvés megkívánja, ismét teljes erővel tör elő a fény.

Siegfriedet *Ernst Krauss* énekelte a szó legszorosabb értelmében. Napsütötte orgánuma csodákat mívelt.

Sokan azt hiszik, hogy a Siegfriedet, vagy Trisztánt nem énekelni, hanem ordítani kell. A kritika elnézéssel kezeli a bömbölő Siegfriedet. Mentségére rendesen azt hozza fel, hogy a természet szilaj gyermeke, ki nem *Gardánál* tanulta az ének művészetét. Itten Bayreuthban, aztán hallhatjuk, hogy mennyire kell tudni Siegfriednek énekelni. Ha nem is szabad az olasz bel-canto minden finomságát érvényesíteni, de az éneknek át kell fénylenie a deklamatorikus stíluson.

Krauss hatalmas termete és testi ereje valószínűvé tette az üllő széjjelütését és a sárkány megölését. Izzig-vérig mondai hős volt. Ezenkívül minden mesterkéeltség nélkül találta el szerepének gyermekiesen naiv alaphangját igazi erővel, hangpazarlás nélkül győzte *Gulbranssonnal* együtt az utolsó felvonás fárasztó duettjét, melynek végén csillogóan vágják ki a magas C-t.

Az előadásnak egyik kimagasló pontja Al-

berich és Mimé páros jelenete volt, az úgynevezett »Börse«-duett, amint ezt *Wagner* bizalmas körben nevezte. A két törpe veszeke-dése már a groteszk komikum határát érintette.

Az *Istenek Alkonyában* megható a harmadik felvonás szcenírozásának szimbolikája.

A napsütéses délután arany színben alkonyodik. A Rajna vize s az egész láthatár elsárgul. Siegfried haldoklása alatt a transzparens függöny elhalványul. Mikor a hős kileheli lelkét, minden fény eltűnik a színpadról. Ólom-szürke lesz a táj. A Rajnából ködfoszlányok emelkednek fel, melyek felhökké tömörülnek. Ebben a titokzatos környezetben indul meg lassan a gyászmenet a sziklás part felé. Mikor oda érkezett, bágyadt holdsugár világítja meg Siegfried holttestét. Majd az egész menet belevész a ködbe.

Az utolsó kép a legnehezebb színpadi problémák egyike. Megoldása Bayreuthben sem volt tökéletes. A Giebichungok palotájának összeomlása nagyszerű, de Brünhilda tűzbeugrása — egy kasírozott lovon ülő bábu végzi el ezt a jelenetet — nem keltett igazi illúziót. Az idők folyamán, mikor a közönség már nem kívánta, hogy mindent lásson, a szcenírozást igen leegyszerűsítették, úgyszólván szimbolizálták, mi igen előnyösen hatott.

Az előadás fő erőssége ismét *Krauss* és *Gulbranson* volt, kik törhetetlen erővel győzték az emberfeletti feladatot. Fénypontja azonban *Schuman-Heink Ernesün Waltraüteje*. Maga a sors, a végzet, a tragédia.

Andersennek van egy gyönyörű meséje.

Valami csodálatos harangról szól, melyről különféle legendák keringenek. Hangja mindenkít elbűvöl, de hiába keresik, senki sem tudja megtalálni. Maga a király fia is elindul keresésére. Végre is kiderül, hogy ez a csodálatos hangú harang maga a természet.

Egy ilyen csodálatos harang volt *Schuman-Heink* hangja. Altja izzig-vérig nőies, a sokszor annyira zavaró férfiasság nélkül. A mély fekvésben méltóságteljesen széles, mint a nyugvó Óceán. Tömör, diadalmasan fényes a magasságban. Nagyvonalú, tagolt dikciója szinte megdöbbentő, drámai kitörése szívetépő. Ugy éreztem, ha én lettem volna Brünhilda, nem tudnék kérésének ellentállni és oda adnám neki a gyűrűt.

Schuman-Heink minden egyes szerepe, még a legkisebb is, Erda, Norma, Magdaléna, élmény volt, igazi bayreuthi élmény.

A *Niebelungok gyűrűjének* minden szereplőjénél feltűnt a szöveg kristálytisza kiejtése. Főleg a szavak végén előforduló *d* és *t* betűknek erős hangsúlyozása. A két betű majdnem *de* és *te-nek* hangzott. Ezt Bayreuthban Knieslizésnek nevezik. Mert ezt *Július Kniese* az itteni kórusok nagyszerű vezetője, *Wagner-né* önzetlen segítőtársa, hozta divatba.

Hogy az énekesek hatalmas gesztusa sehol sem vált színpadiassá, hanem idealizált természetességgel hatott, annak titka, hogy minden mozdulatuk híven követte a zenekar nyelvét.

Az előadást hazánkfia, *Richter János*, *Wagner* intencióinak leghívebb öre vezette. Feltűnt, hogy *Richter* a lassúbb helyeken a

tempókat szélesítette, anélkül azonban, hogy elnyújtaná. Ebben a lassú tempóban nagyszerűen domborodik ki *Wagner* polifoniája. Még soha olyan nyomasztónak nem éreztem azt a halotti levegőt, mikor *Walkür* második felvonásában Brünhilda megjelenik Siegmund előtt.

Az allegróban azonban megvolt a megfelelő lendület, mondhatnám illatos frissesség. Bayreuthban nem csinálnak idegművészetet, hanem a művet úgy hozzák ki, amint ezt a szerző kívánja és nem úgy, amint azt a közönség egy része elgondolja.

Ebben az időben majdnem mindig *gróf Apponyi Albertek* és *Mihalovich Ödön* társaságában ebédeltem.

Pompásan mulattam *Apponyi* humorán és *Mihalovich* szarkazmusán.

Ha *Mihalovich* túlélés megjegyzéseket tett, *Apponyi* mosolyogva mondta nekem: »Tudd meg, hogy a kicsi bácsiban«-így becézte barátját- »nincsen semmi pietás«. Az idők folyamán, mikor felfogásom egyre jobban hozzásimult *Mihalovich* mentalitásához, nekem is sokszor megismételte. Természetesen beszélgetésünk témája többnyire Bayreuth körül forgott, így sok érdekeset hallottam meg a régi időkről. Hiszen mindketten már résztvettek az 1876-i előadáson.

»Bizony másképen festett a színpad akkori képe« mondta *Apponyi*. »Az egész beállítás eléggé primitív volt, a mostanihoz képest. Képzeld el! A sellőket tolókoszin hordozták végig a színpadon. De mi ezt másképpen el sem tudtuk képzelni. Hány technikai problémát oldottak meg azóta. De hogy Brünhilda

tűzbeugrását elfogadhatóvá tudják tenni, azt nem nagyon hiszem.«

»Pedig ezt a kérdést annakidején megoldották Münchenben« vágta közbe *Mihalovich*. »*Therese Vogel*, ki nemcsak kitűnő énekesnő, hanem bátor lovas is volt, személyesen ugrott a tűzbe a néhai Miksa császár egyik igen szelíd és jól idomított lován. Ez a ló igen muzikális volt. Mikor Brünhilda azt énekli: Heia Grane, grüsse den Freund,« nyugtalaná lett, az orrával fujtatott, a lábával kapált. E szavaknál: »Siegfried, selig gilt dir mein Gruss«, — magától hátra fordult és rohant a máglya felé. *Therese Vogel* futtában megfogta a sörényét és felvetette magát a hátára. Ezt a mesterugrást a művésznő csak evvel a lóval tudta megtenni. Mikor az okos állat kimúlt, lemondott a tűzbeugrás gyönyöréről. — »Hiába, a lángész sok mindent megérez előre és boldog, ha álma valóra válik« mondotta *Apponyi*. »Én pedig a lángész nagy lelki tragédiájáról tudok valami jellemzően érdekeset elmondani« folytatta *Mihalovich*. »1876-ban diadalünnepet ültünk itten. A Festspielhaus felépült, a *Niebelungok gyűrűje* színrekerült a maga egész nagyságában. A siker, a lelkesedés előadásról-előadásra fokozódott. Csak az *Istenek Alkonyának* első felvonásától féltünk, hogy nem fárad-e ki a közönség a hosszú két óra alatt. Aggodalmunk hiábavaló volt. A felvonás végén tombolt a közönség. Én felrohantam a színpadra, hogy *Wagnernek* szerencsekívánataimat tolmácsoljam. A mestert a színpad baloldalán fekvő kis szobában leltem meg. Egy asztalra könyökölve ült, arcát két kezébe te-

mette. Szavaimra felemelte fejét és merev arcai egy ideig rám bámult, majd tompa hangon azt mondta: »Nem így képzeltem el. Ez valami egészen más, mint ahogyan én elgondoltam.«

Asztalunkhoz néha ellátogatott *Schönaich*, a hírneves bécsi kritikus, ki annak idején lándzsát tört *Wagner* mellett, mikor őt még az egész sajtó lepiszkolta. *Schönaich* derűs humorával sok kedves percet szerzett nekünk. *Goldmarkot* a »legelső második komponistának« nevezte.

Feledhetetlenül szép impressziókkal hagytam el Bayreuthot és reméltem, hogy még sokszor vissza fogok térni.

A TANNHÄUSER-ÉV.

A következő esztendő telén *gróf Festetich Pálék* Budapesten egy nagyszabású hangversenyt rendeztek az operában *Wagner Richárd*, *Liszt Ferenc* és *Wagner Siegfried* műveiből. A hangverseny jövedelméből tehetséges, fiatal zenészeket küldtek ki tanulmányútra Bayreuthba. Ezt a hangversenyt *Wagner Siegfried* vezényelte, ki magával hozta nővérét, *Évát*. Ez a koncert valóságos társadalmi eseményné vált. Az egész város ünnepelte a *Wagner*-testvérpárt. Én majdnem mindig velük voltam, így kapcsolatam a családdal szorosabbra fűződött.

1904-ben ismét elmentem Bayreuthba, minden előadást meghallgattam. Odautazva kiszálltam Marienbadban, hol egy napra atyámat látogattam meg. Elválásunk reggelén kikísért a vonathoz, melyen több magyar és bécsi ismerősöm utazott. Mikor a fülkébe beszálltam, egyik hölgy-ismerősöm azzal a meglepő hírrel fogadott, hogy X dáma is velünk együtt utazik Bayreuthba. Az első pillanatban azt hittem, hogy tréfát űz velem. X dáma ugyanis arról volt híres, hogy ki nem állhatta *Wagnert*, zenéjét érthetetlen badarságnak minősítette.

Égerben a vámvizsgálat miatt hosszabb ideig állt a vonat. Én kiszálltam egy kis sétára.

Az egyik fülke ablakából X asszony feje nézett ki. Azonnal meg is szólított. »Kedves Somssich, nem tudná nekem megmagyarázni, hogy mi módon lehet *Wagner* zenéjét megérteni?«

Az első pillanatban megdöbbenett a kérdés. Hogyan képzelheti azt el valaki, hogy én itt az égeri pályaudvaron be tudjam avatni *Wagner* zenéjének rejtelseibe, majd hirtelen egy gondolat villant meg az agyamban.

»Mi sem könnyebb asszonyom« feleltem neki. »Keresse meg a Welteschen-grundwurzeln motívumot. Ahogy a Grundwurzelnből kinőtt maga a Weltesche, úgy nő ki a Welteschen-grundwurzelnből az összes többi motívum. Ha ezt megtalálta, akkor megért mindent.«

Ebben a pillanatban jelt adtak az indulásra, én beszálltam a vonatba és szerencsésen megérkeztem Bayreuthba.

Alkonyat táján a Festspielhaus körül sétáltam, ahol *Wagner Évával* talákoztam. Kedvesen üdvözölt és azt mondta, hogy családja a vendéglő erkélyén vacsorázik. Kérdezte, volna-e kedve velük tartani. Ajánlatát örömmel fogadtam el. A vacsora alatt *Wagnerné* egyszerre hozzám fordult és azt mondta: »Azt hallottam, hogy ön egy új *Wagner-motívumot* fedezett fel, melyet még mi sem ismerünk.«

Én csodálkozva néztem reá és kijelenttem, hogy a dologról mit sem tudok.

»Furcsa« mondotta *Wagnerné*. »Idejövét *Giessel* könyvkereskedésében voltam. A tulajdonos jelentette, hogy a délután folyamán egy hölgy volt az üzletében. Egy olyan könyvet ke-

resett, amely a *Ring* minden motívumát és ezek magyarázatát tartalmazza. *Griessel* több ilyenfajta könyvet tett eléje. A hölgy pontosan átnézte azokat, de megjegyezte, hogy mindegyik hiányos, mert a legfontosabb motívumot nem találja. *Giessel* kérdezte tőle, hogy melyiket keresi, mire a hölgy egy furcsán, hangzó motívumot említett és azt mondta, hogy ennek a nevét öntől hallotta.«

Most egyszerre világossá vált előttem minden. Az én szerencsétlen ismerősöm délelőtti tréfámat komolyan vette. Mikor aztán *Wagnernének* az esetet töviről-hegyire elmondtam, hangosan elkacagta magát az ő annyira jellegzetes nevetésével: Hihi, hi, hí, ha, ha, ha.«

Első bayreuthi tartózkodásom alkalmával, a dolgoknak úgyszólván csak a külső képét láttam, míg most bepillantást nyerhettem a dolgok mélyébe, a legelrejtettebb kulisszatitkokba is.

Ideálisabb helyet az ünnepi játékok számára *Wagner* keresve sem találhatott volna. Valaki egyszer azt mondta Bayreuthre, hogy gyönyörű szép hely volna, ha nem kellene mindig eljárni az előadásokra. Ebben a mondatban van egy atomja az igazságnak. Mert Bayreuth tényleg gyönyörű szép hely, melyet érdemes önmagáért is felkeresni. Egy domb tetejére épült fel a középkori városrész gótikus templomával, zezugos, szűk sikátorokkal, keskeny, meredek tetejű házaival, melyekbe mély, titokzatos kapuk nyílnak. A domb oldalára került a rokokó városrész. Itt van a Markgrafok régi és új palotája. Az utóbbi különösen bájos. Nem olyan édeskés, mint a

hozzá hasonló francia paloták, van benne valami pikáns ízt adó fanyarság. Termei szenilis ötletektől hemzsegek. Egészen sajátos ízű a hosszú, keskeny ebédlő, barna cédrusfával borított falával, melyre pálmatorzsek futnak fel, aranyozott levelüket égszínké menyezetre vetve szét. Köréje kisebb-nagyobb terem csoportosul, gyönyörű bútorokkal, érdekes családi képekkel, kínai díszítésekkel és sok értékes gobelinnel. Mindegyik terem egy balkontra nyílik, honnét gyönyörű kilátás nyílik a virágtól színes, árnyas udvari kertre. Mintha a gobelinek zöldje elevenednék meg. Nem messze a palotától áll a világ legkecsesebb rokokószínháza. Pompás páholyait és erkélyeit aranyozott fából faragták. Valósággal a Mozart-zene legpatinásabb hangulatát kelteik. A domb oldaláról húzódik le a modern városrész, virágos ablakú házaival és rácsos kertjeivel.

A szomszédos dombon áll a Festspielhaus, nagyvonalú, egyszerű méreteivel. A színe vörös. *Wagner* azt mondta róla, hogy a szíve vérével építette fel. Az egész várost zölderdjű hegy koszorú veszi körül. Hatalmas, fák-tól árnyékos völgyek vezetnek a szomszédos helységekbe. Ezeken keresztül jutunk el a Rohrenseehez és *Rollwenzel* kocsmájába. Ez a korcsma *Jean Paul*, polgári nevén *Friedrich Richter*, a biedermeier korszak híres írójának emlékét őrzi. Ebben a kies magányban írta a költő, kit melleleg szólva szoros barátság fűzött a vendéglő tulajdonosnőjéhez, most már fonnyadt virágcsokorként ható műveit. E helytől nem messze fekszik az Eremitage, a Mark-

gráfok Versailles-e. A kastély három pavillonból áll hatalmas park közepén, melyet csobogó vizű medencék és mesterséges várromok tarkítanak. A kastély berendezése a rokokó-ötletesség remekműve. Az egyik szobája tükrödarabokkal van kirakva. Mikor ugyanis a városban a régi kastély leégett, a bútorokat és tükröket kihajigálták az ablakon. A cserepeket aztán dekoratív célokra használtak fel. Az egyik terembe *Napóleon* tábori ágyát helyezték, ki sietve hagyta el ezt a termet, mert a legenda szerint megjelent neki a Hohenzollernek fehér asszonya, a halált jelentő *Kunigunda von Orlamünden*.

Bármerre is sétál az ember Bayreuth környékén, mindenütt a rokokó-kor egy-egy bájos emlékével, kastélyoeskával, kapuval, szoborral találkozik. A meghalt kor púderes levegőjét a mostani idők nem ölték meg.

A mai Bayreuthre *Wagner* ütötte hatalmas bélyegét. A boltok tele vannak képeivel, szobraival, zongorakivonataival és partitúráival. Könyvekkel, melyet ő írt és még több könyvvel, melyet róla írlak. Minden uccasarkon az énekesek képeit árulják színpadi mezben, vagy polgári ruhában. A díszletek fotográfiai mellett igazi festményeket látunk kiváló művészekről. *Wagner* operáinak egyes részletei ábrázolják ideális elképzelésben. De megkaphatjuk a Grál kelyhének, a szent lándzsának, a lovagok köpenyének hű másolatát is. Még a kereskedelmi cikketek áruló boltok is igyekeznek a Mester eszmevilágához közelférközni. A piperecikk-árus kirakatában *Wagner* spongyából összerakott mellszobra

látható. Egyik hentes a Festspielhaust készítette el hájból és vörös aszpikból. Egyszóval ahova az ember néz vagy lát, mindig *Wagnerbe* ütközik.

A közönség zöme nem szállodában lakik — hiszen azokban el sem férne — hanem magánházakban. Én özv. Berdelnénél kaptam először szállást és ezt megtartottam a mai napig. Bayreuth törzsvendégei rendszerint a régi szállásukat tartják meg. A szállásadók igen barátságosak és az embert inkább családtagnak tekintik, mint vendégnek. De barátságos Bayreuth egész népe. Könyv- vagy régiségkereskedő, gyümölcsöskofa, a kastély őre, jegyszedő, már messziről üdvözli az embert és egész bizalmasan elbeszélget minden tolakodás nélkül. Bayreuth, az ünnepi játékok tartama alatt, egyetlen nagy családnak érzi magát és hozzátartozónak a törzsvendéget.

A megérkezésem utáni napnak a délelőttjén megtettem hivatalos látogatásomat a Wahnfriedben. Az ilyen délelőtti fogadáson, a háziasszony tisztét *Wagnerné* leányai töltik be. *Wagnernél* és *Siegfriedet* sohasem lehet látni.

Rövid beszélgetés után *Wagner Éva* kezembe adta a meghívást az első estélyre: »ez azonban az összes estélyekre szól«, mondta magyarázól g. »De honnét tudom meg, hogy mikor rendezik a többi soiréet« kérdeztem. tőle.« Majdnem minden szabad napon adunk estélyt. Ezt Bayreuthban tudja mindenki. De egy kérésem is volna. Az estélyek folyamán, vigyázzon egy kicsit a könyvtárra és a cse-

csebecsére. Az idejárom emberek olyanok, mint az archeológusok, kik előszeretettel csennek el dokumentumokat. A Wahnfriedből is szeretnek emléktárgyakat elvinni. Pár év előtt Lajos király akvarellj-e is eltűnt. Szerencsére az illetőt furdalta a lelkiismeret és Nürnbergből visszaküldte a képet.«

A meghívásból és megbízatásból úgy látam, hogy már a család bizalmasai közé tartozom. A Wagner-család az ünnepi játékok folyamán hatalmas társadalmi kötelezettséget ró le. Minden nap 1 órakor a Wahnfriedben déjeuner van, melyre azonban csak 6 vagy; 8 ember hivatalos. Az első felvonás után a Festspielhausban levő magánétteremben teát, a második felvonás után ebédet adnak, az; utolsó felvonás után, a nyilvános étteremben pedig hideg vacsorát. Erre a vacsorára meghívnak egy pár művészt is, ki az aznapi előadáson szerepelt. Mindehhez járul még vagy 6—8 estély és egynéhány kirándulás.

A meghívásból pontosan meg lehet állapítani, hogy az ember a családnál a kegynek melyik fokán áll. Könnyebb meghívást kapni az estélyre és a teára, már nehezebb az ebédre és a vacsorára. A déjeuner-re azonban csak az egészen beérkezett embert hívják meg. Az estélyek közül kivétel az, amelyet *Liszt Ferenc* halála napján tartanak. Ennek inkább gyászünnepély jellege van. Erre csak 30—40 ember hivatalos. A hölgyek fekete ruhában jelennek meg. Ezen az estélyen *Liszt* szimfonikus költeményeit adják elő két zongorán és dalait éneklik.

Az első napon a *Tannhäuser*t adták. Meg-

vallom, eleinte féltem, hogy ezt a művet ötször kell végighallgatnom egy hónap alatt. Hiszen minden ütemét ismerem és kissé lebecsültem. De mikor itt Bayreuthban először meghallottam, régi szerelmem ismét fellángolt bennem. és ez az érzés a mai napig sem múlt el.

A *Tannhäuser* főszenzációja abban állott, hogy fellépett benne mint Grácia, a később világhírnévre szert tett *Izadora Duncan*.

Duncan döntő sikere, mint sok más művészé, p. o. *Duseé*, vagy *Puccinié* (Butterfly) Budapesthez fűződik. Itt el akarom mondani *Duncan* budapesti sikerének hiteles történetét.

Egyik este az Opera foyerjában sétálva, megállított Mader Baoul igazgató: »Nem volna kedve holnap a Hungária szálló kistermébe eljönni? Ott valami különös amerikai táncosnő mutatkozik be. Engem azzal bíztak meg, hogy művészethez értő embereket toborozzak össze. Így önt meghívom.« A meghívást köszönettel elfogadtam és másnap a kitűzött időben megjelentem a Hungáriában, hol egy kis társaságot találtam összegyűlve, közöttük *Jászai Marit* is. Kisvártatva megjelent *Duncan Izadora*, korhű görög jelmezben, mezítláb — hallatlan merészség abban az időben — és előadta klasszikus táncait. Művészetete eleinte megdöbbenést, majd csodálkozást, végül lelkesedést váltott ki a közönségből. A legjobban lelkesedett a lobbanékony és minden újdonságot habzsoló *Jászai Mari*. Azonnal magának foglalta le *Duncant* és elmeséltette vele művészetének titkát. Másnap *Jászai Mari* végigszáguldott a városon és mindenkinek *Duncan* művészetéről regélt. »Képzeljék, hetekig ült

az athéni múzeumban és figyelemmel tanulmányozta a vázákra rajzolt alakokat és ezek mozgását megrögzítette finom, kis fejében. Majd mindezt összesítette és így rekonstruálta a klasszikus táncot. Tette halhatatlan. Most már biztosan tudjuk, miként mozogtak a görögök.« Mi, *Jászai Mari* szatelleszei, is megtettük a magunkét. Egyszerre az egész város érdeklődött *Duncan* művészetére iránt. A kedélyeket főleg az izgatta, hogy nem húz lábára trikót, ami már magábanvéve is elég szenzáció volt. *Duncan* az Uránia-színházban mutatkozott be. A táncához szükséges verseket *Beregi Oszkár* szavalta, görög ruhában és trikó nélkül. A közönség és a sajtó annyira ünnepelte a művésznőt, hogy második fellépését is telt ház nézte végig. Persze a rossz tréfák sem maradtak el. Mivel *Duncan Chopin-nocturnókat* és balladákat is eltáncolt, azt kérdezték, hogy nem tudná-e a töltött káposztát disznókarajjal is táncolni. Ehhez hasonlókat mondogattak...

Duncan sikere Budapestről tovább terjedt. Münchenben látta őt meg *Thode* professzor, ki azonnal felhívta rá anyósa, *Wagnerné* figyelmét és ajánlotta, hogy vele rendeztesse a *Tannhäuserben* a Gráciák táncestjét. *Wagnerné* elfogadta veje tanácsát és meghívta *Duncant* Bayreuthba. Első megbeszélésük alkalmával a művésznő azon nézetének adott kifejezést, hogy ez a balett tulajdonképpen, nem realitás, hanem csak lázas álma *Tannhäusernek*. *Wagnerné* az est folyamán férje hátrahagyott írásai között keresgélt és nagy meglepetésére egy olyan feljegyzésre

bukkant, mely igazat adott *Duncannak*. Ettől a pillanattól kezdve a művésznőt igen nagyra tartotta és szabad kezet engedett neki a balett megoldásában. A *Tannhäuser* az u. n. párisi átdolgozásban került színre. Hiszen maga *Wagner* mondta, hogy ezt tekinti a mű végleges formájának.

Vénusz barlangjának a jelenetében az egész színpadot kinyitották. Az egyik sziklán amorettek tanyáztak, a távoli tengerben szirének úszkáltak. Izzó, vörös fényben játszó-dott le a vad bachanália, olymposi derűben jelenik meg Léda a hattyúval és az elrabolt Európa a bika hátán, A bachanália végén az amorettek nyílzáport zúdítanak a táncoló tömegre és elrepülnek. A megsebzett párok szerelemittasan távoznak. A színpadot lassan rózsaszínű köd borítja be. *Tannhäuser* elhidegülését Vénusztól a világítási effektus szimbolizálja. Az égő vörös szín lassanként elhalványult, majd sárgáskékké változott, a végén teljesen elfakult. »Mein Heil ist bei Maria« felkiáltásnál az előtér elsötétült, kivilágosodott a háttér és a fátylakon keresztül, mintha tavaszi köd borítaná, ott állt a Wartburg. Tehát a változáshoz semmiféle sülyesztőt nem használtak, ez egész természetesen ment végbe. A wartburgi táj díszletezése *Tannhäuser* és Vénusz páros jelenete alatt történik meg.

A második felvonásban a Wartburg egyik termének hű másolatát látjuk, természetesen megnagyítva. A vendégek bevonulása szigorúan *Wagner* utasítása szerint történik meg, a középkor etikettjének és szokásainak pontos betartásával. A színpadi esemény bámulatos

művészi diszciplínával játszódik le, de olyan természetesen, hogy senki sem gondol a rendezőre. Először láthatatlan fanfarok szólalnak meg. Erre négy apród jelenti az örgrófnak, hogy a vendégek megérkeztek, mire a fejedelem kezével jelt ad a bevonulásra. Az oldalajtóknál kamarások jelennek meg az ország jelvényeivel és inasok a sorsoláshoz szükséges arany serlegekkel. A H-dur induló első ütemével kezdődik meg a tulajdonképeni bevonulás. Minden szereplőnek megvan a maga rangja. Az uralkodó család rokonaival s a többi méltósággal az örgróf kezét fog és személyesen kíséri az első helyre. A kisebb rangúakat csak fejbőlintással üdvözli. A kíséret csak a terem közepéig megy, innét a háttérbe kanyarodik és elfoglalja helyét. Az induló vég felé fiatal leányok jönnek, Erzsébet bizalmas barátnői, kiket kitüntető kedvességgel fogad. A férfiak és nők egymástól külön ülnek. Hogy Tannhäuser Vénuszhoz énekelt himnusza közben a lassanként feltámadó ijedség hogyan változik át dermesztő borzalommá, a nők pánikszerű menekülésével érzékeltették. A botrány kitörésekor Erzsébet előrenyújtott kézzel, könyörögve járkal a lovagok sora előtt. Mikor észreveszi, hogy eredményt ért el, lassan hátravánszorog. Wolfram és Walter követik, hogy segítségére legyenek. A felvonást az egyéni módon taglalt, temperamentumos tömegmozgás fejezi be.

Az utolsó felvonás borongós őszi képe összeolvadt szintén a zene inelankóliájával.

A címszerepet hazánk fia, *Mátray Dezső* énekelte. Elegáns alakja, drámai játéka és jel-

legzetes mimikája, a kéjvágyó, a bűnbánó és megdicsőült hős lelki küzdeleméinek minden fázisát érvényre juttatta. Hangbelileg is megfelelt volna teljesen, ha nem küzdött volna az egész idő alatt kis indiszpozícióval. Torkát állandóan egy berlini gégeorvos kezelte. Erzsébetet a csengő hangú és poétikus megjelenésű *Edei Fleischer* asszony énekelte. *Clarence Whitehill* puha baritonja hozzáilletet Wolfram lemondó lényéhez. *Knüpfner* méltóságteljes őrgrof, *Robert Scheidt* férfiasan zord Biterolf volt.

Itt meg kell említenem, hogy a legtöbb színpadon Biterolf rendszerint mint egy tiszteletreméltó aggastyán jelenik meg. Ezáltal a szerep kissé komikusan hat. Furcsán tűnik fel a közönség előtt e hajlott korú egyén szerelmi éneke, még ha plátói is. Bayreuthban Biterolf egy javakorbeli zord férfiú, ki első sorban lovag, csak azután dalnok. Vénusz, *Louise Grandjéan*, a párisi nagyopera tagja volt. A Wagnerért rajongó *Grandjean*, kinek kedvenc szerepe a *Lohengrin* Elzája, teljesen díjtalanul állott Bayreuth szolgálatába. Megelégedett a dicsőséggel, hogy itt énekelhet. Sudár termete és telivér francia-párisi mivolta kitűnően vágott Vénusz alakjához, kinél érezni kell, hogy egy idegen világba való.

Az előadást *Wagner Stegfried* vezényelte, nagy temperamentummal, meglepően új színeket hozva ki a partitúrából.

De a színház elpusztíthatatlan ördöge, aki mindig azon töri az eszét, hogy az előadás komolyságát miképp tudná megzavarni, ezen a napon sem maradt tétlenül. Az első

kép közepén az egyik elrepülő amoretten egy kisebbfajta emberi, mondhatnám gyermeki baleset történt a levegőben. *Grandjean* ijedten kapta el a fejét, nem tudva elképzelni, hogy milyenfajta különös áldás csurog a fejére a magas régiókból. Persze, ezt az epizódot csak a színpadhoz közel ülők vették észre. Az első felvonást követő szünetben; azonban már mindenki tudta. A vadászejelenetben az ír farkaskutyák, melyek az anhalti herceg kenneljéből származtak, feltűnő vonzalmat éreztek az egyik oldalkulissza iránt. (A zsinórjukat fogó ember alig tudta őket féken tartani.) A második felvonás nagy tumultusában az összerogyó *Mátray* görcsösen belekapaszzkodott a trónusba. A finale az »*Erbarm' dich mein*«-t énekelve kezeit kitarta, a közönség nagy derűtség közepette észre vette, hogy mind a két tenyere zöld és csillog az aranytól. A trónus festéke még nem száradt meg egészen.

A másnapi *Parsifalra* nagy lelki koncentrációval készültem, akár csak egy vallási aktusra. Ezen az előadáson mutatkozott be *Dr. Alfréd von Bary*, az újonnan felfedezett tenorista. *Bary* eredetileg pszichiáter volt, ki- nek hangját *Nikisch Arthur* fedezte fel és ő készítette elő a színpadra. Rövid idő múlva, mint hőstenort a drezdai operához szerződ- tették. A hatalmas termetű *Barynak* nagy, sötétszínű, baritonális hangja volt. Színjátész- sát némileg befolyásolta szinte végzetesnek mondható rövidlátása. Ez a rövidlátás azon- ban valami különösen érdekes, misztikus ki- fejezést adott arcának, mi szerepeiben nagy-

szerűen érvényesült. De több kisebb-nagyobb bajt is okozott. *Bary* rövidlátásának nagyfokúságát a következő epizód jellemzi.

Egyik napon a Wahnfriedbe igyekeztem. Elöttem ment *Bari*. A villa lépcsőjén *Wagnerek* hatalmas újfundlandi kutyája sütkérezett. *Bary* nem látta meg és rálépett. A kutya vonítva ugrott fel és a tenorista lába közé keyveredett, ki nagyot kiáltva elvágódott a lépcsőn.

Barynsik a színpadra nagy krétafigurákat rajzoltak állásának a kijelölésére, de még így sem tudta a *Parsifal* második felvonásában a feléje repülő lándzsát biztosan elkapni.

Szerencsétlenségére majdnem épen olyan rövidlátó volt *dr. Félix von Krauss* — Gurnemanz. A színház ördöge ezen a napon is tréfán törte az eszét. Mikor a harmadik felvonásban Gurnemanz lehúzza Parsifálról a páncélinget, *Bary* szőke parókájának egyik fürtje beleakadt a vértbe és rémülve érezte, hogy az álhaj lassan lecsúszik a fejről. Figyelmeztette halkán *Kumst*, ki csak nagynehezen tudta a parókát megigazítani.

Bary alakja tán túl masszív, hangja túl sötét volt Parsifal szerepéhez. De mint pszichiáter, azt a különös lelki folyamatot, hogy a balga, — lelki megrázkódtatás következtében — hogyan lesz látnokká, mesterien játszotta meg.

Érdekes jelenség volt még *dr. Félix von Krauss*. Egész lényéből valami színpadiatlanság áradt ki. Hiszen tulajdonképen hangversenyének volt. Rendszerint mereven állott, előrehajtott fejjel, Leeresztett karral, akár csak

egy fenyőfa. De merevségében volt valami szuggesztív stílusosság, akár csak egy bizánci szentképen. Hogy drámai hatásokat mégis el tudott érni, azt nagy énekművészetének köszönhetette, mellyel a zenei frázisokat a végső finomsáig kicsiszolta. Meg keli még jegyez-nem, hogy *Krauss* naponta három-négy órát gyakorolt, még akkor is, ha Gurnemanz hosszú és fárasztó szerepét énekelte.

Amfortas szerepét a drezdai *Karl Perron* adta. Egész lényéből előkelőség áradt ki, hangja néha úgy hangzott, mintha gyászfátyol borítaná be, mely alól állandóan kicsillan a nemes érc: *Perron* igen érzékeny ember volt és minden belső emóció érezhető volt a hangján,

A *Parsifal*t követő napon volt az első soirée a Wahnfriedban. A villa termeit előkelően letompított fény világítja meg. A hallban két hatalmas zongora áll. Falait *Zumbasch* és *Hildebrand* szobrai díszítik. A felső részen erkély vonul végig, honnét a család magánszobáiba lehet jutni. Itt fogadják a vendégeket Wagnerné leányai, *Gravina Blandine* grófnő, egy filigrán termetű szőke szépség, ki atyjának, *Bülownak* élesen metszett profilját örökölte, *Thodené Daniela* szabályos arcát az teszi érdekessé, hogy kétféle szeme van, az egyik kék, a másik barna. *Beidlerné Isolda* korán öszülj hajával és friss vidám arcával rokokóképhez hasonlít. A legkevésbé csinos talán *Éva*, de annál érdekesebb jelenség. Feje egészen *Wagneré*, termete az anyja. Különös játéka a véletlennek, hogy *Éva* írása teljesen olyan, mint az atyjáé.

A nagyteremben áll, *Wagnerné*, uszályba szabott, fekete jet-ruhában. Csipke fejkötője alól kihullámszik ezüstszürke haja. Fekete keztyűs keze nagy, fekete legyezővel játszik. Élesen villogó szürke szeme, ide-oda néz. Finoman metszett szája állandóan mosolyog. Vendégeit közvetlen kedvességgel fogadja. Mindenki számára van egy nyájas szava, megjegyzése. Ha a meghívottak száma teljes, leül és bizalmasabb környezetével beszélget.

Az inasok már az estély kezdetén frissítőt hordanak körül. Sört és pezsgős barack- vagy ananászbowlet.

Ezen az estélyen *Wagner Éva* vett a szárnyai, alá és bemutatott a család bizalmas körében. Először *Wolkeinstein* grófnéval ismerkedtem meg. A grófné valaha híres szépaszszony volt, de még most is az. Állandóan krémszínű bruxellesi csipkébe és túllbe öltözködik és lornyonján keresztül fölényes mosollyal nézi a világot. Azelőtt, *Schleinitz* bárónő volt, a Hohenzollernek házi, miniszterének neje. *Wagner* lángeszét azonnal felismerte és nagy befolyásával a mester útjait egyengette. Jó barátságban volt *Liszt Ferenc*cel is. A legnagyobb tisztelője azonban *Goethe*-nek: »Az embernek állandóan *Goethét* kell olvasnia. Bármilyen helyzetbe jutunk, csak tőle kérjünk tanácsot. Ha az ő szemével nézzük a világot, mindent rózsás színben látunk. Bú és baj nem érhet. Életfelfogásunk fölényes lesz,« magyarázta a grófné.

Majd megismerkedem *Küchlemével*, egy előkelő gazdag frankfurti patrícus feleségével. *Küchlerék* bizalmas barátja *Hans Thoma*, a

kiváló festő, ki a bayreuthi *Ring* részére a kosztümöket tervezte. Palotájuk a mester több remekművét rejti magában. Bemutattak még *Humperdincknek*, a *Jancsi és Juliska* kiváló szerzőjének, *Henderich* festőnek, ki témáit főleg Wagner műveiből meríti és a *Gross-házaspárnak*. *Grossné Feustel* bankár leánya. Atyja nagy érdemeket szerzett Bayreuth megindításának finanszírozásában. A bankházat utána veje, *Adolf* vette át és tovább kezeli az ünnepi játékok és a Wagner-család pénzügyeit. A *Gross-házaspár* múkincsekben gazdag gyönyörű palotában lakik. Rendesen náluk száll meg *Ferdinánd* bolgár király. Nyílt vendégszerető házukban igazi otthonra találtam.

Bemutattak még *Rathéknak* egy dúsgazdag, idősebb berlini házaspárnak. Palotájukban az ottani társadalmi és művészi előkelőségek találkoznak. Különösen ebédjeik híresek. Mivel gyermekük nem volt, *Rathné* valakit örökbe akart fogadni. Elment a talált gyermekek otthonába és ott körülnézett. Egyszerre azt látta, hogy egy kis csecsemő feléje nvúította a szoptatós üvegét, mintegy megkínálva őt tejjel. *Rathné* ezt a mozdulatot a sors intésének tekintette és a kis leányt adoptálta. Ez a kis leány jelenleg *Wilnterstein von der Recke* grófnak a felesége. *Rathék* rendezik Bayreuthban a hagyományos bernecki kirándulást.

Mikor *Wagnerné* gyermekei még kicsinyek voltak, *Rathné* elvitte őket a Fichtelgebirge-ben romantikusan fekvő Berneckbe, hol pompás estebéddel vendégelte meg őket. A gyermekek kitűnően mulattak és azt mondták,

hogy a kirándulás olyan szép volt mint egy Szent János-ünnep. »Hát akkor megígérem nektek, hogy a míg élek, minden évben rendezek nektek egy ilyen Szent János-ünnepélyt.«, mondta *Rathné*. Azóta minden augusztus havában megrendezi a kirándulást.

Rathné még két dolgról híres: a szóra-kozottságáról, továbbá, hogy mindenre azt mondja: »Es war reizend.« Egy alkalommal egy bambergi ismerőse temetéséről hazatérve azt mondta, hogy »das Begräbnis war reizend.« Más alkalommal azt kérdezte, hogy mikor adják ismét *Siegfried és Izoldát*. Mind a két tulajdonságának együttes tanújelét akkor adta, mikor kijelentette, hogy *Weidling* hangverseny-mester *Bach Giocondáját* »reizend« játszotta. Az illető a *Chaconne-t* adta elő.

Megismerkedtem még *Coudenhove Mariette* grófnéval, ki unokája a szépségéről és szellemességéről híres *Mouchanoff-Kalergis* grófnénak. Szépségét *Heine* a *Weisser Elefántban* *Théophile Gautier* a *Symphonie en blanc*-ban énekelte meg. Amellett *Chopin* legkiválóbb tanítványai közé tartozott. *Liszt* azt mondta róla, hogy nálánál szebben senki sem interpretálta *Chopin*-t. A grófné *Wagner* első pionírjai közé tartozott. 1860-ban tízezer frankot adott azért, hogy a mester párisi hangversenyeinek deficitjét fedezze, pedig akkor még alig ismerte, Mikor *Bismarck* hercegnő azt kérdezte tőle, hogy hisz-e a pápa csalhatatlanságában azt felelte: »Három csalhatatlanságban hiszek. Egyik a papáé az egyház keretein belül. A másik *Bismarcké* a politikában. A

harmadik *Wagneré* a művészetben, « A grófné *Wagner* Bayreuth-i sikerét nem érte meg, mert 1874-ben meghalt. Örökébe unokája lépett, ki nagyanyja számos tulajdonságát örökölte. Megjelenése impozáns; előkelő, kitűnő pianista, de a művészet minden más ágában is otthon von. A grófné egyébként az előkelő intellektuális bécsi társaságnak egyik oszlopa.

Bemutattak *Bloome* bárónénak, ki anyyira lelkesedik *Wagnerért*, hogy kibérelte a városhoz közel fekvő, úgynevezett Birken-schlössleint, mely a Markgrafok idejében alapítványi hölgyek lakhelye volt, és tavasztól őszig ott tartózkodott. A báróné egy igen érdekes eseménynek lett a hősnője, amelyről később fogok beszélni.

Bemutakoztam Hans von *Wohlzogen* bárónak, ki *Wagner* ösztönzésére jött Bayreuthba, szerkesztője a Bayreuther Blätter-eknek és szerzője számos, *Wagner* művészetét elemző íratnak. *Wohlzogen* megjelenése elűt kartársaiétól. Olyan, mintha az ötvenes években élne.

Érdekesebb ismeretségem közé tartozott *Schweningsr* professzor, *Bismarck* híres orvosa, ki jelenleg *Wagnerné* egészségét őrzi. A tagbaszakadt, fekete, tüskés szakállú *Schweningerre* nem illik a frakk. Mintha inkább a bajor hegyi lakók ruhája kívánkoznék termetére. Hírnevét őszinte, darabos lényének köszönhetete. Mint fiatal orvos került *Bismarck* mellé, hogy a vaskancellár egészségére vigyázzon. Első találkozásuk alkalmával megvizsgálta páciensét és több kérdést intézett hozzá. *Bismarck* dühösen rá mordult: »Írjon fel nekem azt, amit akar, de maradjon csendben. Nem

szoktam meg, hogy az orvos kikérdezzen. »Akkor Főméltóságod hívjon magához egy állatorvost, mert az megszokta, hogy a betegek nem felelnek« vágta vissza *Schweninger*. Erre a váratlan válaszra *Bismarck* elnevette magát és új orvosát benső barátságával tüntette ki.

Bemutattak dr. *Kari Mucknak*, a rettegett karmesternek, *Marié Wittichnek*, ki mindig kék ruhát és zafír ékszert hord, mi kitűnően áll szőke hajához, — *Ellen Gulbranssonnak*, kinek termete hatalmas férfiakéval vetekedik, *Grandjeunnak*, kinek nyakán *Lalique-nak*, a modern francia *Benvenuto Cellini-nak* egy remekművű láncza függ, emailrozott kakasfejekből. Továbbá *Barynak*, *Edei Flischer-nak* és sok más énekesnek.

Tíz óra felé megkezdődik a hallban a hangverseny. Nem *Wagnert* játszanak, hanem *Mozart* és *Beethoven* quartettjeit. *Grandjean Wagnerné* kívánságára elénekli *Agathe* nagy áriáját a *Freischütz-ből*, francia nyelven. Tizenegy óra felé megnyílik az ebédlőben a fényes buffet. Az asztal a konyhaművészet remekeitől roskadozik. Galantine, pástétom, sonka, oroszsaláta, sütemény, torta, kompótból lakmározhatik a vendégsereg. A ház specialitása az ezüst tálakban fedővel letakart, meleg rák-boucher-k és a marrons glacés. A falak melletti asztalon áll a rajnai és a bordeauxi bor. Az inasok pedig pezsgőt hordanak körül.

Másnap kezdődött a *Ring* előadása. A bayreuthi babona azt tartja, hogy a *Rheingold* előadásának napján esőnek kell lennie. Ennek eredete, hogy mikor 1876-ban először mu-

tatták be, rettentő égiháború vonult el Bayreuth felett. Egy túlbuzgó evangélikus lelkész a következő vasárnapi beszédében ezt a zivatart a keresztény Isten haragjának minősítette, mert a színházban a pogány Isteneket idézték fel. — Ugyanez a lelkész pár évtizeddel később egy más furcsa szónoklattal lepte meg hallgatóit: »Akik az Istent megbántják, rettenetesen lakolnak. Nabukonodozor király azt hitte magáról, hogy állat és füvet evett. *Heine* gyötrelmes hátgerincbajban halt meg. *Häckelnek* egyelőre nem történt nagyobb baja, mint hogy beverték ablakait.« Abban az időben ugyanis a jénai diákság tüntetett a professzor ellen.

A hagyományos eső ezen a napon is megjött a délelőtt folyamán. Délután ismét ragyogott a nap. A *Rheingold* együtteséből kiesett egy értékes gyöngyszem, *Friedrichs* Alberichje. *Friedrichsen* az egyik próba alatt kitört az örület. Beckmesser szerepét kezdte énekelni. Hiába súgták kollegái, hogy most a *Rheingoldot* adják, nem zökkent vissza szerepébe. Be kellett szállítani a tébolydába, hol búskomorságba esett. Mindazzal a gonoszsággal vádolta magát, melyet szerepeiben elkövetett. Azt hitte, hogy a haragvó Nemezist csak úgy engesztelheti meg, ha ismét fellép a bayreuthi színpadon. Könyörgő levelet írt *Wagnernéhez*, hogy erre engedélyt adjon. Kérését persze nem lehetett teljesíteni. Utóda, *Naviaszky*, beleillett az együttesbe, de elődjét nem tudta feledtetni.

Mielőtt az előadás leírását folytatnám, a színház előtt lefolyó életről is szeretnék ké-

Wagner a Wahnfried-villában

(Balról jobbra) Wagner és Cosima, von. Stein nevelő,
Joukowsky festőművész, Daniela és Blandina Bülow

pet festeni, mely a maga nemében szintéi; nagyon érdekes. A közönség három óra körül indul a Festspielhaus felé, ki kocsin, ki gyalog. A hölgyek magas ruhát, kalapot és ékszert viselnek, mint az a garden party-kon szokás. Az urak elegáns nyári ruhában jelennek meg. Sötét, fekete ruhát csak az visel, ki *Wagnerek* valamelyik étkezésére hivatalos. A közönség nagy része *Wagnernél* keresi. Az idegenek) rendszerint *Hermán Levőinek*, a *Parsifal* első dirigensének özvegyét nézik annak, ki szintén magas, őszhajú és fekete ruhát visel. Fél négy óra tájban érkezik meg a *Wagner-család*, egy nagy, vászontetős omnibuszszerű kocsiban. Amint *Wagnerné* kiszáll, vagy száz Kodak lencséje fordul feléje. *Wagnerné* azonban nem szereti, ha fotografálják. Környezete, ha csak lehet, belesétál a Lencsék látószögébe. Csak akkor sikerül őt levenni, ha valakivel hosszabb ideig beszélget. A közönség legfeltűnőbb alakja *Izadora Duncan* és barátnője, *Miss Turge*. Mindketten görög ruhában és szandálban sétálnak, *Duncan* kék, *Turge* rózsaszínű pep-lumban. De láthatunk *Duncannál* még különösebb alakokat is. Az elegáns közönség körében megjelennek ősemberekhez hasonló lények is, nyersvásznon ingben, lobogó hajjal és torzborz szakállal. Valami természeti szekta tagjai. A legérdekesebb volt azonban *Peladan* francia regényíró és fia. *Peladan* azt állítja magáról, hogy a perzsa mágusok ivadéka. Fején fekete tiarát hord, testét fekete lepelbe csavarja. Magas termetű fián fekete selyem térdnadrág, atlasz zubbony és nagy karimájú kalap. *Hoffmann meséi* Doktor Miraclejéhez

hasonlít. Háromnegyed négyre megjelennek a Festspielhaus sarkán a kürtök, az itteni cheveauxleger zenekar civilbe öltözött tagjai és az elkövetkező felvonásból egy motívumot fújnak. Erre a tömeg lassankint bevonul a színi házba. Öt perc múlva még egy és röviddel négy óra előtt az utolsó jelet adják. Erre mindenkinek a helyén kell lennie, mert a kapuk bezárulnak.

A *Walkür* előadásán két dolog tűnt fel. Első sorban *Knüpfen* Hundingja. Ezt az alakot rendszerint, mint gonosztevőt ábrázolják. Ez téves. Az itteni Hunding egy zord, de talpig becsületes férfiú, ki csak a maga igazát védi. A másik *Reuss-Belce* asszony Frickája. Nem házsártos, vénülő feleség, hanem szép, magasztos istennő, ki a világrend megsértett erkölcséért száll síkra, és azt körme szakadtáig védelmezi. Minden mozdulata, gesztusa a szobrász vésőjére méltó.

Siegmund szerepe teljesen reá illik *Bary* egyéniségére. *Bertram* Wotánja mintha nőtt volna. A *Siegfriedbeji* és a *Götterdämmerung*-ban a két év előtti szereplők jeleskedtek.

A *Walkür* második felvonása után a művészbejárat felé sétálva, egy gyönyörű bariton hangot hallottam énekelni. *Bertramé* volt. »Ejnye — gondoltam magamban — ennek nem elég ez a két felvonás, hanem még ráadást is ad. Különben ha majd tíz, tizenöt év múlva a hangja felét elveszti, még mindig marad annyi, hogy itten elénekelheti Wotánt.« Ki gondolta volna akkor, hogy a Norna már élesíti azt az ollót, mellyel ennek a hatalmas hangnak és erőtől duzzadó életnek a fonálát elvágja.

Ebben az évben *Bertram* hatalmas vágással a homlokán jelent meg. A hesseni nagyherceg azt kérdezte *Perrontól*, hogy nem párbajban kapta-e *Bertram* ezt a sebet. »Ez egy pezsgősüveg emléke, melyet felesége a fejéhez vágott,« volt a válasz. »A pezsgőt azonban valószínűleg kiitták már az üvegből« mondotta a nagyherceg.

Bertramot egy világhírű énekesnő, *Moran-Olden* képezte ki. A nálánál sokkal idősebb asszonyt feleségül vette. *Moran-Olden* erős alkoholista volt és ő nevelte *Bertramba* az iszákosság ördögét.

Mikor *Bertram* először érkezi, Bayreuthba a próbákra egy meleg júniusi nap délelőttjén a Festspielhaus vendéglőjében ült. Előtte egy hatalmas terine állott, melyből valami világossárga folyadékot öntött a poharába, és azt szűrte. Kollegája, *Knüpfer*, ki azt hitte, hogy *Bertram* úgynevezett Weissbiert iszik, odaszólt a pincérnek, hogy hozza neki ugyanazt az italt. Miután a pincér a megrendelést teljesítette, *Knüpfer* fizetett, de rémülve látta, hogy számlája meghaladja a harminc márkát. A pincér erre felvilágosította, hogy nem sört hozott, hanem drága francia pezsgő, ősrégi cognac, whisky és gin keverékét. Ez volt *Bertram* reggeli itala.

A *Walkür* első előadása előtt teljesen berúgott. Lándzsájára kellett támaszkodnia, hogy el ne essék. Az utolsó felvonásban inkább *Brünhilda* vezette őt, mint ő *Brünhildát*. Az előadás után *Wagnerné* azt mondta neki, hogy a mai Wotan alkohollal volt telítve. Reméli, hogy holnap józanabb lesz. *Bert-*

ram másnap nem ivott semmit. De a *Siegfried* első felvonásában a hangja »kimaradt«. Ré-
mülten szól be a kulisszák mögé, hogy készít-
senek számára valami alkoholos italt, külön-
ben nem tud tovább énekelni. Miután megkap-
ta, a többi két felvonást remekül végig éne-
kelte.

Nekem is meggyült vele a bajom Buda-
pesten. *Bertram* egyszer november havában
hangversenyt hirdetett, melyre minden jegy el-
kelt. A koncert délutánján velem együtt el-
indult Ó-Budára. Itt beértünk egy korcsmába,
hol újbort ittunk. Alkonyat táján figyelmez-
tettem, hogy már jó volna hazamenni. De
mindhiába! Egyre újabb és újabb litereket
rendelt és végül teljesen elázott. Már leszállt
az est, mire kocsit tudtam szerezni. Beleül-
tettem és elszállítottam lakására, a Royal-szál-
lóba, hol azonnal ágynak dőlt. A közönség fél
kilencig várt reája. Mikor megtudta, hogy a
hangversenyt nem tartják meg, zúgolódva tá-
vozott. *Bertram* éjfél után ébredt fel álmaiból.
Becsengette magához a szobapincért és egy ha-
vanna-szivart kért tőle. A pincér kijelentette,
hogy ilyen későn nem tud havannát szerezni.
Bertram ebbe nem nyugodott bele és egy
száz-koronást ígért neki, ha kívánságát tel-
jesíti. A pincér látva, hogy nem józan ember-
rel van dolga, egy közönséges szivart hozott,
neki, mire megkapta az ígért jutalmat.

A budapestihez hasonló eset Európa
majdnem minden nagyobb városában megis-
métlődött. *Bertram* hírhedtté vált, lemondott
előadásairól, melyekért nagy pönálékat kel-
lett fizetnie. Művészi hitelét teljesen elvesz-

lette és adósságokba keveredett. Már úgy látszott, hogy ez az Isten-adta nagy tehetség elkallódik. Az utolsó pillanatban, mint mentő angyal jelent meg nála *Burg* direktor, ki megvásárolta az énekest testestől, lelkestől. *Burg Bertram* minden adósságát kifizette. *Bertram* nem csak arra kötelezte magát, hogy ennek fejében minden keresetét *Burg* kezébe juttatja, hanem arra is, hogy mindenben rabszolga módjára fog neki engedelmeskedni. A szerződés értelmében *Bertramnak* még azt is el kellett tűrnie, hogy *Burg* őt szobaáristommal is sújthassa. Mivel *Bertram* józanul nem tudott énekelni, de akkor sem, ha túlságosan a kancsó fenekére nézett, impresszáriója minden fellépése előtt egy átlagos mennyiséget állapított meg, még pedig öt korsó sört, egy üveg rajnait és egy üveg pezsgőt. A szerződés fényesen bevált. Az adósság törlesztődött, *Burg* kitűnően keresett és maga *Bertram* is nagyon szép tőkére tett szert. Európa egyik legkeresettebb hősbaritonja lett. Az egész zenevilág csodálkozva nézte ezt a vulkánikusán az ég felé} törő pályát. Pedig a közeljövőben már ott sötétedett a Nadír.

Rövid időn belül otthonossá lettem Bayreuth társadalmi életében. Ismerős-körömet kibővíttem, kimélyítettem és megtanultam járni a Wahnfried sikamlós talaján. Mert a villa lakóinak megvolt a maga sajtósága és különös etikettje, akár csak egy fejedelmi udvarnak. Például nem volt szabad azt mondani, hogy elmegyek a színházba, hanem azt kellett mondani: a Festspielhausba. Egy Wagnerműről nem lehetett mint operáról beszélni, ez

zenedráma volt. Kivizsgálták, hogy az ember milyen viszonylatban áll *Goethe, Schiller, Shakespea, Bach, Mozart és Beethovennel*. Mert ha a viszony nem a legjobb volt, az illetőt könnyen elejtették. Ebből aztán az a legenda keletkezett, hogy *Wagnerek* körében bizantinizmus kapott lábra. Az embernek csak akként szabad gondolkoznia, amint azt a család előírja. Ebben volt valami igazság is. De tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy *Wagner* művészetébe igazán csak azok tudnak behatolni, kiknek érzésvilága és gondolkozásmódja hasonló volt. Mert el sem lehet képzelni, hogy az, akiknél *Wagner* művészete nem csak izgató vagy kábítószer, ne rajongjon a fentemlített mesterekért. Hiszen ezek igazi ismerete nélkül *Wagnert* igazán megérteni nem lehet. Ha valaki azt állította, hogy minden művészet alfája és ómegája *Wagner*, tiszteletben tartották, de nem vették komolyan. Minden ellenvéleményt eltűrtek attól, ki azt szakszerűen ki tudta fejteni. Az ostoba tudálékosságtól azonban irtóztak. Pedig ebből Bayreuthban eleget hallhattak. Mert a magas kultúrájú közönség mellett megjelent az a tömeg is, amely mindenütt ott van, ahol valami érdekeset lehet látni vagy hallani, főleg ha az a hely divatos is. De ez a tömeg nem hatott kellemetlenül, mert az egész városnak előkelői jelleget adott, azonkívül dilettáns megjegyzéseivel sok derűs percet szerzett. Például a *Tannhäuser* első képében, mikor Európa a bika hátán megjelenik, a hátam mögött valaki hamisítatlan amerikai kiejtéssel azt suttogta:

»Valóban gyönyörű, csak nem értem mit keres itt Erzsébet ennek a tehénnek a hátán.«

Mikor az előadás után a színház kapuit bezárják, a jegyszedőknek kötelessége megkérdezni, hogy tartózkodik-e még valaki a nézőtéren. Mikor a *Rheingold* egyik előadásának befejezése után a jegyszedő bekiabált a sötét nézőtérre, hogy van-e még bent valaki, egy ember megszólalt: »Igen én itt vagyok.« »De hát mit akar még itten« kérdezte a szolga. »A következő felvonást várom.« A szerencsétlen nézőt még az üres ház sem győzte meg arról, hogy az előadást befejezték.

Kellemtlenebb volt az a félig művelt, állandóan okoskodó és mindent jobban tudó elem, amely minden művészi eseménynél megjelenik és azzal az eltökélt szándékkal jön oda, hogy valami hibát találjon. Jelszava a rosszul értelmezett kötelesség. Azt várják, hogy az előadás egy mechanikus játékszer szabatosságával bonyolódjék le. Elfelejtik azt, hogy a »szép« soha sem kész, mert nincs az a szép, aminél szebb ne lehetne. Dilettantizmusuk folytán egy tépett hangot, vagy gixert észrevesznek, de egy finom kicsiszolt frázist, stílusos, bensőséges előadást érzékelni nem tudnak.

Akad a közönség körében olyan is, ki, hogy magát a Wahnfried kegyébe behízelegje, annak minden nézetét a magáévá teszi. Ez a benfentesektől megkérdezi, hogy a család milyen »parole«-t adott ki. Ez a »parole« rendszeren *Wagnernének* egy szépen vésett mondása. Például az idén *Duncanról* azt mondta: »Sie ist die getanzte That.« Az ilyen mondást aztán a magáévá teszi és mint a saját szellemességét

adja elő. Az ilyen hízelgőről azt mondják, hogy a »Kriech-motívumot« fújja.

Egy alkalommal a »Kriech-motívum«-fújók egyike nagyon megjárta, hogy wagneribb akart lenni a *Wagner-családnál*. Valamelyik estélyen *Gertrud Foerstel* »Der Fischerkna-be« című dalt énekelte. Az illető azt hitte, hogy ez a dal *Eduard Lassen* kompozíciója. A produkció után kifogást emelt a művésznő jóízlése ellen, hogy egy ilyen selejtes dalt adott elő. Rémülten tudta meg, hogy a dal szerzője nem más, mint a ház úrnőjének atyja, *Liszt Ferenc*.

A bayreuthi napok délelőttiét egész kellemesen töltöttem. Lakásomat fél tíz után hagytam el. Benéztem a könyv- és régiségkereskedésekbe és érdekes művek után kutattam. Tizenegy óra után a Wahnfriedbe mentem megtudakolni, hogy mi az újság. Újság pedig mindig akadt. Egyik alkalommal nevetve mesélték, hogy megérkezett *Duncan* anyja és meglátogatta őket. Vörös és zöld changeant; selyem porköponyeget, strucc-tollas Rembrandt-kalapot viselt, meztelen lábán görög szandál volt. *Wagnernét* erőnek erejével arra akarta reá venni, hogy ő is vesse le cipőjét és járjon mezítláb, mert neki, *Duncannénak* ez vallásos meggyőződése. Persze *Wagnerné* nem tért át erre az új vallásra. Részben magas korára, másrészt arra hivatkozott, ha ő mezítláb megjelenék, Bayreuth minden csirkefogója utána szaladna és kigúnyolná. Ha nagy volt a hőség, a Rother Main uszodájába mentünk fürdeni. Itt fürdött *Wacfnér Siegfried* és az énekesek egész gárdája, élükön *Richter János*-

sal, ki a folyó hús habjaiban néha próbát is tartott, melyet megszokott jó humorával fűszerezett. A természetesebb énekeseket sellőnek minősítette.

A bayreuthi közönség fő érdeklődése a művészvilág felé fordult. Szerette a színpad hőseit polgári köntösben látni. Erre pedig gyakran nyílt alkalom. Az előadások délutánján, a művészek, kik nem énekeltek, állandóan a közönség körében jártak. így jött létre az a bizalmas, szinte családias együttlét és együttérzés, melyet csak a háború és az utána ránszabadult automobil-láz ölt ki, tán örökre...

Hogy a művészeket valóságos fétis-tisztelettel övezték, a következő eset jellemzi:

Valamelyik felvonás közben *Ernst Krauss* kölcsön kérte a ceruzámat, mert valami ír-nivalói a akadt, de azonnal visszaadta. Abban a pillanatban mellettem termett egy amerikai úr, ki meg akarta venni, mint megszentelt! tárgyat. Én természetesen nem adtam el ceruzámat, de vállalkoztam arra, hogy az illető úr számára szerzek egy autogrammot. *Ernst Krauss* szívesen teljesítette kérésemet. Mikor amerikai barátomnak az autogrammot átadtam, megkérdezte, hogy mivel tartozik. Nagyon elcsodálkozott, hogy önzetlenül cselekedtem.

A bayreuthi élet fénypontja az előadás utáni este, illetve éjszaka volt. *Wagner* idejében a művészvilág este a Maximilian-utcában fekvő *Angermann*-féle vendéglőben találkozott. Ezt az épületet később lebontották, helyén az új posta épült fel. Egész berendezését *Christian Sammet* vette meg, ki új vendéglőt nyi-

tott a régi kastélyban, melyhez egy terrasszerűleg kiépített kert vezet fel. *Saramét* az ekkori Bayreuth jellegzetes alakja volt. Magát a műzsák korcsmárosának nevezte. És tényleg sok dologban emlékeztette meg az embert a klaszszikus Hellaszra, Silenos-szerű teste dór oszlopszerű lábán nyugodott. Kopasz fején Neander-vonalban kígyózott az oldalról felfésült haj. Mindig fekete ruhában járt, kabátja olyan lazán lógott rajta, akárcsak egy chimation. Öltözékének fénypontja azonban jabot—szerű nyakkendője volt, valóságos bayreuthi múzeum — kicsiben. Ebbe a nyakkendőbe tűzte bele — egyidejűleg — Tannhäuser hárfáját, Lohengrin hattyúját, a szent lándzsát, a hollandi hajóját, »Nothung«-ot, a kardot, a Niebelungok gyűrűjét, Parsifal galambját, Wotan hollóit, *Liszt* és *Wagner* mellszobrát. Leányait Kundry, Isolda, Sieglinde, Brünhilda nevére kereszteltette. A leányok mind sántítottak. A rossz nyelvek testi hibájukat annak tulajdonították, hogy atyjuk, ha dühös volt, a falhoz¹ csapta őket. Minden leánynak határozott zenei érzéke volt. Nagyon csinosan zongoráztak és mély érzéssel énekeltek. Zenei kiképzésükről atyjuk körültekintéssel gondoskodott. Mesterül az öreg Liszt-fejű *Karpelest* választotta ki. *Karpeles* a hétköznapi Bayreuth legelső zenei szaktekintélye volt már vagy harminc esztendő óta. Kitűnően képzett muzsikus, otthonos a zene minden ágában. Csinos, kissé régi divatú szerzeményeit minden katonazenekar szívesen játszotta. *Karpeles Sammet* leányaival természetesen *Czermj* étudeit és *Bach* kétszólamú invencióit gyakoroltatta. *Sammet* azon-

ban más pedagógiai elvet vallott, ő azt kívánta, hogy leányai tanulmányaikat azonnal *Wagnernél* kezdjék. Emiatt gyakran összekocant az atya és a mester. *Karpeles* hiába védte és magyarázta igazát. Süket fülekre talált. Végre kénytelen volt *Sammet* irtóztató szidalmi közepette a házat elhagyni. A harag nem tartott sokáig. *Sammet*, ha mérge lecsillapult, belátta, hogy jobb mestert a városban nem talál, a béke olajágával kezében jelent meg *Karpeles* lakásán és visszahelyezte őt családjá körébe. A derű persze nem tartott sokáig. Az! ég hamarosan ismét beborult *Karpeles* feje felett, dörgölt a mennybolt, cikkáztak a villámok. Ilyen áprilisi időjárás mellett nyerték! *Sammet* leányai művészi kiképzésüket.

De maga *Sammet* is jeles muzsikus, kedvenc hangszere a puzón. Hogy milyen tökélyre vitte ebben a művészetben, azt *Seidel Antal*, a magyar származású híres karmester fotográfiaja jellemzi legjobban, ki fényképét ajánlja *Sammetnek*, a nagy púzon-művésznek, ki legszebben a *pauzákat* fújja!

Amellett *Sammet* énekelt is, Még pedig Parsifal nagy felkiáltását, a második felvonásból »Amfortas die Wunde.« Többet ugyan nem. De ezt a keveset olyan benső meggyőződéssel és drámai erővel, hogy a hallgatóságnak lúdbőrös lett a háta. E kiváló teljesítmény miatt neveztük el Amfortasnak. — És *Sammet* egyáltalában nem fukarkodott művészetével. Ha azt mondtuk neki: »kérünk egy szép Amfortas-felkiáltást, de olyat, hogy *Bary*, vagy *van Dyck* kamaraénekes úgy érezze magát maga mellett, mint valami tehetségtelen kez-

dő», azonnal énekelt és a ráadással sem fukarkodott. Hangja néha késő órákig süvöltött be a csendes bayreuthi éjszakába és a jó nyárspolgárok rémülve riadtak fel álmukból. Néha olyan kímélet nélkül énekeltették, hogy másnapra teljesen berekedt, még beszélő hangját is elvesztette.

Sammet étlapja is teljesen wagneri alapon állott. Ettünk nála Wotan-szeletet, Walkürsonkát, rákot Loge berkeiből, pizstrángot Flosshilde, borjúcsülköt Siegfried és pácolt libamellet Brabanti Elsa módjára. Ehhez Rheingold-sört és vörös bort ittunk, mely egyenesen a Grál kelyhéből fakadt.

Sammet vendéglőjének legérdekesebb helyisége az úgynevezett művészszoza volt. Falain *Materna, Sucher, Mailen, Reichmann, Winkelmann, Motil, Léwi*, egyszóval majdnem minden híres bayreuthi művész dedikált arcképe függött. Megvetve a terraszok friss levegőjét, többnyire ebben a szobában tanyáztunk.

Késő éjjeli órákban, ha *Sammet* már kissé kapatos volt és magát baráti körben érezte, — én bizalmasai közé tartoztam — felnyitotta titkos szekrényét és megmutatta rejtett kincseit. A szekrényből erőkerült egy fekete fanyelű evőeszköz, amellyel *Wagner* kolbászt evett. Egy sörfilc, melyen koporsójának lába pihent. Aztán a mester rózsaszínű selyeminge és lila bársony baretteje, melyet a *Parsifal* megírásakor viselt. Majd egy darab brokát a Wahnfried-villából, üveg pohár a Markgrafok idejéből, darabja annak a padnak, amelyen // *Lajos* király utoljára ült Berg kastélyának

parkjában. Végül felolvasta azt a levelet, melyet anyósa írt, mielőtt befullasztotta magát a Rother Main-ba, természetesen *Sammet* gorbombaságai miatt.

Ebben az évben egy egész magyar kolónia jött Bayreuthba. *Gr. Festetich Pálon* és *gr. Zichy Jánosékon* kívül, kik mint törzsvendégek szerepeltek, ott volt *gr. Teleki Józsefin*, *gr. Teleki Tibor* és felesége, *br. Prónay Gáborné* és leányai *Lina*, *gr. Széchenyi Imrénéek*, *gr. Somssich Adolf*, leányával *Eszterrel* és *Géza* fiával, végül *gr. Erdődy Rudolf* és *br. Inkey József*. Maga *Inkey báró* zeneileg képzett ember, ki ügyesen komponált.

Br. Inkey édesanyja *br. Eötvös Jolantha* volt, báró *Eötvös József* leánya. *Eötvösök* vendégszerető háza gyakran látta vendégül *Lisztet*, *Hans von Bülowot* és sok más zenei nagyságot. Ha *Liszt* Pesten tartózkodott, minden péntek este megjelent *Eötvöséknél*, hol két zongorán nyolckézre játszottak. Az egyik zongoránál *Liszt* ült *Eötvös* baronesszel, a másikonál *gróf Apponyi Albert* és *Mihalovich Ödön*, *Bülow* tanítványa.

Bayreuthi emlékeimet írva okvetlenül meg kell emlékezniem *Bülowról*, jóllehet, hogy ő soha sem járt Bayreuthban és én nem is ismertem, de *Inkey* bárónétól sok érdekes és jellemző apróságot hallottam róla. *Bülow* nevét nem csak azért kell felemlítenem, mert *Liszt Cosimának* első férje volt, hanem azért is, mert a XIX. század zenei életének egyik legjellegzetesebb alakja és működésének summája olyan kiváló, hogy még a jelenkor is, bár nem tudatosan, de merít belőle.

Bülow igazi harcos természet volt, kit jobban érdekelt maga a küzdelem, mint annak oka és célja. Mesterével, *Liszttel*, egyike volt az elsőknek, ki *Wagner* újszerű művészetét teljesen megértette és önzetlenül, sőt saját egyéniségének megtagadásával, mindent elkövetett, hogy ezt az új irányt diadalra vigye.

A harcias *Bülow* éles kiszólásaival és szarkasztikus megjegyzéseivel sokszor magára haragította a hivatalos köröket, a nagyközönséget és a sajtót is. Így például a konzervatív Berlint Philistropolis-nak nevezte el.

Egy berlini koncertje alkalmával *Liszt* és *Wagner* műveit vezényelte. Egyszerre csak pisszegés hangzott fel a közönség köréből. *Bülow* erre lekopogta a zenekart, hátrafordult, szúrós szeméit végigjáratta a közönségen és így szólt: »Úgy látom, hogy ezek a művek egyeseknek nem tetszenek. Nekem azonban tetszenek. Felszólítom a pisszegőket, hogy hagyják el a termet.« Erre egyszerre csend lett és a koncertet zavartalanul fejezhette be.

Egy másik alkalommal a *Walkürenritt*et vezényelte. A hangverseny után *Franz Abt*, a dalkomponista hozzálépett és gratulált a kiváló teljesítményhez, de megjegyezte, hogy ha ő komponálta volna a *Walkürenritt*et, kissé másképen csinálta volna meg. *Bülow* a következőt válaszolta. »Das finde ich ganz natürlich. Allerdings wäre es dann kein *Walkürenritt*, sondern ein *Abtritt* geworden.«

A *Tristan és Isolda* első előadását, amely Münchenben zajlott le, *Bülow* vezényelte. A mű előkészítésénél kiderült, hogy az ottani színház zenekarában nem fér el annyi muzsi-

kus, mint amennyit *Wagner* előír. *Bülow* erre azt indítványozta, segítsenek a bajon úgy, hogy a néző térből vegyenek el egy sor széket és úgy bővítsék ki az orkesztert. *Penkmeier* színpadmester ezt a megoldást nem helyezte, mivel a férőhelyek számát csökkenti, mire *Bülow* ingerülten azt mondta: »Hiszen teljesen mindegy, hogy egy pár »Schweinehunddal« több, vagy kevesebb jön a színházba«. Ezt a teljesen magánjellegű beszélgetést, mely a színpad félhomályában folyt le, *Penkmeier* a nyilvánosságra hozta. A müncheni lapok lármát csaptak, sőt ezt a kiszólást az egész európai sajtó is csakhamar átvette. Nemsokára a történetek után *Bülow* Pesten hangversenyzett. A koncert után *Eötvös* bárónővel a karján élénk társalgás közben hagyta el a Vigadó termét. Néhány jelenlevő úr erre hallhatóan megjegyezte: »No lám, a kis Schweinehund udvarias is tud lenni.«

Hogy *Bülow* és *Liszt Cosima* házassága nem lesz szerencsés, azt egy csodálatos esemény már előre jelezte. *Bülow* mostohaanyjának ugyanis okkult képessége volt. Mikor a fiatal jegyespár nála bemutatkozott, csodálkozva látta, hogy *Cosima* mellett nem mostoha fia, hanem egy idegen férfi áll. Ez a férfi pedig *Wagner* volt.

Bülow és felesége eleinte egyetértésben éltek. *Cosima* asszony mindent elkövetett, hogy férje érvényesülését megkönnyítse és elősegítse. Még egy operaszöveget is írt számára. De idővel a harmónia a két uralkodásra született természet között meglazult. Ehhez még hoz-

zájárult *Bülow* ideges és néha a kíméletlenségig menő természete.

Egy pesti tartózkodásuk alkalmával *Bülowék* *Eötvösék*hez voltak híva. Rajtuk kívül még ott volt *Liszt* és a *Jaell* pianista házaspár. *Bülow* egész este feltűnően udvarolt *Jaellénak*, amit természetesen *Cosima* rossz szemmel nézett. Amikor a vacsorához indultak, a *Liszt* karján haladó *Eötvös báróné* súgva kérdezte a mestertől: »Ugye, *Hans* néha nagyon kellemetlenkedik *Cosimának*? Mire *Liszt* szinte súgva és hamiskásan mosolyogva válaszolta: »Oh, legyen nyugodt asszonyom, *Cosima* visszafizeti a kölcsönt.«

Miután *Cosima* elhagyta férjét, *Bülow* nem csak *Wagner*, hanem még *Liszt* művészetét is megtagadta. Pálfordulásának oka nem csak a válás volt, hanem még az a tény is, hogy már tele volt a két mester művészetével és harcias természeténél fogva más valakit keresett, kiért síkra szállhasson. És ezt megtalálta *Brahmsban*. Most már jelmondata az volt, hogy a zenében három nagy B. van: Bach, Beethoven és Brahms. Ezt a felfogását egy alkalommal ilyképen írta bele maliciósusan egy hölgy emlékkönyvébe: »Bach, Beethoven, Brahms, tout les autres sönt crétins.« (a többi mind ostoba.)

Mikor a bayreuthi színház megnyílt, valaki azzal a kérdéssel ostromolta *Bülowot*, hogy miért nem megy Bayreuthba, hiszen neki ott volna a helye! »Hát azért nem megyek, felelte ez ingerülten, »mert attól félek, hogy *Wagner* elveszi tőlem a második feleségemet és visszaadja az elsőt. *Bülow* egyéniségét még

a következő eset jellemzi. Mikor *Eötvös Jolantha* báróné tudtára adta neki, hogy férjhez megy és hogy jövendőbelije nem nagyon muzsikális, azt mondta: »Az nem baj, e miatt még nagyon tisztességes ember lehet az illető.«

Hogy *Bülow* azonban a szíve mélyén a régi ideáljaihoz hű maradt, a következő kijelentése bizonyítja: »A *Parsifal*t egy másik operához hasonlítani olyan volna, mint a szent áldozást összehasonlítani egy déjeuner-vel.«

Wagner halálának hírére *Bülow* egy közös barátjukhoz, *Alexander Ritter*hez ment, hol a fájdalomtól összeroskadott. És mikor *Lisztől* megtudta, hogy *Cosima* követni akarja férjét a sírba, azt sürgönyözte neki: »Soeur, il faut vivre.« (Húgom, élni kell!)

Az egész társaság, mondhatnám teli tüdővel élvezte az ünnepi játékok gyönyörét és *Sammet* stílusos ételeit. Többen közülök, kik eddig némi fenntartással viselkedtek a mester műveivel szemben, mint meggyőződött *Wagneristák* tértek haza.

Egy alkalommal — már az éjfél is elmúlt, — hazafelé mentünk a *Wahnfriedben* megtartott estély után. A társaság lefekvés előtt még egy pohár sört akart felhörpíteni, tehát *Sammethez* mentünk, de a korcsmát zárva találtuk.

Erre megzörgettük kertjének kapuját és teli torokkal, valóságos *Sammet-i* verve-el kiabáltuk: Amfortas, Amfortas. Hangunkat néma, sötét csend nyelte el. De nem tágitottunk és felfokozott erővel ráztuk a kaput. Fáradtságunkat siker koronázta, mert rövid idő múlva a lombok sűrűjéből visszafelelt, kisüvített a

jól ismert Amfortas-szózat és tolvajlámpával a kezében, fehér éjjeli öltözetben, bojtos hálósipkával a fején megjelent *Sammet* Silenos alakja. Mintha egyenesen a »Fliegende Blätter«-ből vágták volna ki. Csikorogva fordult meg a kulcs a zárban és beléptünk *Sammet* szentélyébe. Itt azonban komoly csalódás ért. A tulajdonos ugyanis kijelentette, hogy söre már kifogyott és nem adhat egyéb innivalót, mint whiskyt szódával. Sör hiányában ezt is szívesen fogadtuk és csakhamar vígan poharaztunk és velünk poharazott *Sammet* is. Ez a szokatlan ital azonban mélabús hangulatot váltott ki belőle. Szemét végigjártatta a falon függő képeken, míg végül *Reichmann* fotográfiáján akadt meg. »Ez volt a nagyok legnagyobbja«, érzelegte *Sammet*. »Milyen csodálatos hang és milyen kiváló kollega és cim-bora. És amellet milyen vendég! Harminc, negyven korsó sört is megivott esténként. Ki lép majd nyomdokába? Közben sűrűn öntötte magába a whiskyt, szóda nélkül. Majd hirtelen elhatározással felkelt és kezében teli pohárral, stentori hangon szónokolta: »Oh Theodor, soha ki nem alvó fényes csillag a bayreuthi ünnepi játékok égboltán! Élj sokáig, örökké élj!« Erre mindnyájan kocintottunk vele a földben porladó művész egészségére. Ennek a kedélyes vendéglőnek azonban a napjai meg voltak számlálva. Mert *Sammet* nemcsak a családjával és *Karpelessel* gorbáskodott, hanem a vendégeivel is. Azonkívül sok tapintatlanságot követeit el. Bizalmasan beszélgető társaság közé beültetett egyszer egy becsületes cipézmestert, ki véleménye szerint

egy második Hans Sachs volt és összeerőszakolt össze nem tartozó embereket, kik egymást lenézték. így vendégei lassan elmaradtak és az egész társaság átpártolt egy másik, most már nagy hírnévnek örvendő vendéglőbe, az *Eule-be*.

Sammet, miután vendéglőjét bezárta, a pillanatfényképezés művészetére adta magát, mellyel szintén jól megkereste a kenyerét. A földi világot a világháború alatt, ágyban és párnák közt hagyta el. Valószínűleg felkerült a Walhallába, hol az elhunyt művészek lelkiéinek sörrel és stílusos wagneri ételekkel kedveskedik.

Szabad napjaimban többször ért az a szerencse, hogy a *Wagner-családdal* kirándulhattam. Többnyire a *Fantasie* nevű kastélyba mentünk, melyben annakidején *Wagner* lakott, mielőtt a *Wahnfried-villa* felépült, vagy a *Ermitage* gyönyörű parkjába. Az ilyen kirándulás főleg azért volt érdekes és tanulságos, mert *Wagnernéval* fesztelen eszmecsere lehetett folytatni és így bepillantottam az ünnepi játékok titkaiba.

»Minden szerep egyformán fontos«, mondotta *Wugnemé*. »Csak az a különbség, hogy az egyik kicsi, a másik nagy. De nincsen olyan kicsi szerep, mely megengedné azt a fényűzést, hogy rosszul töltsék be., Egy rosszul betanult kicsi szerep a nagy szerepek rovására megy. Ez nemcsak férjemre de minden, más szerző művére is vonatkozik. Az énekes, aki igazi művész, elsősorban a szerző intencióit szolgálja. Csak azután gondol személyes sikerére. Van-e ennél szebb feladat, mint át-

ítatni lelkünket a lángész szellemével, hogy saját egyéniségünkön keresztül szólaltassuk meg!?»

Wagnernétől megtudtam azt is, hogy miért hangsúlyozza annyira a bayreuthi színpad a kozmikus jelenségeket. »Ez nem hatásvadászat, hanem magasabb drámai szempontból történik. Az ember ugyan a természet felett áll, de mégis annak egy részét képezi. Ebből kifolyólag szükséges, hogy sorsa, bizonyos fokig, a természeti eseményekben visszatükröződjék, főleg a mythikus drámában. A természeti és a hősi mythos egymást igazolja és magyarázza. Mert ha a hősi monda az idők folyamán el is tért eredeti irányától, azért a belső összefüggés mégis megmaradt. Nem véletlenség, hogy a megigazult Tannhäuser halálakor a hajnal pirkad és a nap akkor nyugszik le, mikor Siegfried kileheli lelkét.«

Wagner stílusos énekléséről is érdekes felvilágosítást kaptam... »A dramatikus fel fogást a zenei tanulmány előzi meg. Ettől függ a muzikális deklamáció. Szigorúan ügyelni kell a kotta-értékek pontos betartására, nem csak az ének vonalánál, de még a recitációknál is. Még egy harmincketted érték eltolódása is egy másik rovására azonnal megboszszolja magát a zenei-dramatikus kifejezésen. Ugyanez vonatkozik a pauzákra is, melyeket pontosan be kell tartani. Ez az énekesnek rendszerint nehezére esik. Nem szabad minden pauzát lélekzésre felhasználni. Különbösen az úgynevezett kifejező pauzát, mely a gondolatbeli kapcsolatot köti össze. Ebbe nem szabad áttolni a megelőző kottaértéket.

Minden egyes kotta, szünet, cezúra, fermata, minden egyes szerep megérezkítésének normája; ezért eltolhatatlan. Legnagyobb bűn *Wagner* stílusa ellen az oktalanul alkalmazott portamento. Ezt csak ott szabad alkalmazni, ahol a mester előírja. (Van azonban még tradicionális portamento is.) Sokan még mindig félreértik a bayreuthi stílust. Azt hiszik, hogy ez az egyén keréketörése, belekényszerítése egy megmerevedett sablonba. Pedig a bayreuthi stílus ennek éppen az ellenkezője. Az egyéniségét itt mindenki szabadon fejtheti ki, de ez párosuljon az előírás és tradíció pontos betartásával.«

Ez a szó, hogy tradíció, bizonyos embereknek olyan, mint a veres posztó.

Mahler Gusztávtól származik ez a mondas, hogy: »A tradíció nem egyéb, mint lomposág.« Azóta az a társaság, mely éppen olyan modern akar lenni, mint *Mahler*, természetesen az ő zsenialitása nélkül, hadat üzent minden tradíciónak. Alkalmam volt erről a kijelentésről *Mahlerrel* személyesen beszélni. »Igazán nem hittem, hogy az emberek annyira ostobák és paradoxonomat annyira félremagyarázzák, mondotta szarkasztikus mosollyal. »A gyengébb elméjük kedvéért azt kellett volna mondanom, hogy sokszor a lomposágot és a lustaságból kifolyó maradiságot a szent tradíció nevébe burkolják. Nem volna ostobaság a sellőket kocsin tologatni, mert *Wagner* idejében más megoldás nem volt? Mikor Hamburgban a *Hugenottákat* először dirigáltam, történt velem a következő eset. A második felvonásban, midőn Raoul leveszi a

kötéléket a szemérről, a zenekarban ragyogó C-dur téma csillan fel, mely egészen világosan jelzi, hogy a hős most látja meg újból a nap világát. Az ottani tenorista a kötéléket jóval a motívum felcsendülése után vette le. Mikor erre figyelmeztettem, azt felelte, hogy ez náluk *tradíció* és nagy elődei is éppen így csinálták. No látja, ide jut az ember az úgynevezett tradícióval! De azért ne tételezze fel rólam, hogy a szerző intencióit és a bevált nagyszerű eredményeket én nem tiszteltem.«

Tulajdonképen Bayreuthban nincs is tradíció, csak stílus van. Ez a stílus pedig valójában szigorúan megszabott keret, melyen belül a művész szabadon mozoghat. 1899-ben is Loge szerepét *Heinrich Vogel* énekelte, kinek vörhenyes szakálla volt, melyet minden szerepében megtartott. Mikor helyébe *dr. Briese-meisler* lépett, *Wagnerné* azt kívánta, hogy a szerepet szintén szakállal énekelje. Mikor azonban az új Loge érdekes arcjátékát meglátta, visszavonta óhaját.

Anna Müdenburg egészen másképen játszotta meg Kundryt mint elődei, de azért bent maradt a bayreuthi stílusban.

Az már tradíció, hogy Siegfried arca csupasz, hogy Wotan szakála rőt, Hundingé fekete, Siegmund és Sieglinde szőke, de a legtöbb szerepben a művész tetszése szerint változtathatja hajszínét és szakálviseletét.

Egyik kiránduláson azon tanakodtunk, hogy a *Tannhäuser* után *Wagner* melyik műve kerül színre a következő évadban. *Coudenrove* grófnő és én a *Meistersinger* mellett kardoskodtunk, kérve *Wagnernél*, hogy ezt adassa

elő. Ezzel kapcsolatban szó esett arról, hogy eddig ki volt Bayreuthban a legkiválóbb Hans Sachs. »A legelső és a legjobbak egyike *Reichnmnn* volt«, mondotta *Wagnerné*. »Nagyszerűen hozta ki poétikus és szimbolikus mivoltát. De a mesteremberrel majdnem adós maradt. Egy olyan vargát játszott meg, ki legfeljebb csak finom kis lakkcipőket készít. Kevésbé finom volt a nemrég oly borzalmasan elhalt *Fritz Plank*. Ő elsősorban a tősgyökeres nemzetfenntartó polgárt domborította ki. Tulajdonképpen ez a helyes felfogás. Hiszen Hans Sachs magáról azt mondja, hogy cipész és hozzá még poéta.«

Erre megszólalt *Max* badeni nagyherceg, ki tanúja volt a beszélgetésnek: »Szegény, jó *Plank!* Amilyen nagy művész volt a színpadon, éppen olyan keresetlen polgár volt az életben« és a következő humoros esetet beszélt el. A nagyherceg, kinek egész csinos baritonhangja volt, *Planknál* tanult énekelni. Leckéit rendszeren a déli órákban vette. Egy ilyen lecke után távozóban, az előszobában a nagyherceg orrát kitűnő konyhaillat csapta meg. »Ejnye, de jó szag van magának Herr Kammerpänger«, mondta a nagyherceg. »Tudja, Fenség, nálam ma nyúlpecsenyét eszünk gombóccal«, felelte *Plank*. »Ha nem igényelnék magam számára tizenkét gombócot, úgy bátor lennék Fenségedet ebédre meghívni. A legközelebbi alkalomkor legyen szerencsém.« Nemsokára *Plankéknál* ismét nyúlpecsenyét sütöttek. Az énekes ígéretéhez híven meghívta a nagyherceget. A lecke után bevonultak az ebédlőbe, melyben az egész *Plnck-csa-*

Iád már várta az illusztris vendéget. Köztük egy kopottas kinézésű, egyszerű szürke alak állt. »Tán ismerik már egymást az urak?« kérdezte *Plank*. »*Mux* badeni nagyherceg, *Meier* zenekari szolga.« *Plank* a maga egyszerűségében nem talált ehhez az ebédhez alkalmasabb vendéget, mint a zenekari szolgát.

Plank vége tényleg borzalmas volt. Egy *Tannhäuser* előadás alkalmával az énekesek már gyülekeztek a színpadon a vadászjelenet-höz. A Wolframot éneklő *Plank* vigyázatlanságból belelépett egy nyitott sülyesztőbe, mely sötét posztóval volt letakarva. Tekintve, hogy abban az időben termete már a hektóliteres hordó térfogatát elérte, hasánál megakadt, súlya azonban lefelé húzta és így félig megnyúzva zuhant le a mélységbe, hol összezúzta magát. Pár nap múlva kiszenedett.

Olyan szabadnapon, amelyen nem voltam *Wagnerékhoz* hivatalos, rendszerint *Bloom* bárónéhoz mentem teára a Birken-schlössleinbe, *Coudenhove* grófné és *Johan Elmblad* társaságában. *Elmblad* bölcsőjénél, akárcsak a mesebeli Csipkerózsáénál, ott állott a jó tündér, ki nem volt más, mint a világhírű svéd csalogány, *Jenny Lind*, ő volt a művész keresztanyja. *Elmblad* már hatalmas termete és pompás kedélye folytán nagyon népszerű volt a bayreuthi gyermeksereg körében. Amint az utcán meglátták, utána siettek, szívélyesen köszöntötték és rázendítettek az óriások motívumára. Erre *Elmblad* megállt, a gyermekeket maga köré csoportosította, énekelt és egyszersmind dirigálta azt az uccai alkalmi kórust.

Elmblad zenei készségét a következő eset jellemzi: Egy délutáni teán, a kissé szórakozott és állandóan a felhőkben kalandozó *Bloom* báróné azt kívánta tőlünk, hogy játszunk valamit négykézre, jóllehet ilyen kotta nem is volt a házában. *Elmblad* eleget akarva tenni a bárónő kívánságának, cselhez folyamodott. Megkérdezte tőlem, hogy tudok-e modulálni? Igenlő válaszomra azt mondta: »Akkor rendben van minden, játszón valamit a basszusban c-d úrban, négy negyed ütemben, a többit bízza reám.« Erre leültünk a zongorához és megkezdtük négykezes játékunkat. *Elmblad* a prímét improvizálta, közben egyre sűgött: »Most menjen át g-durba, most d-be, most egy szűkített szeptimet kérek.« Híven követtem utasításait. Partnerem olyan nagy-szerű melódiákat varázsolt elő, hogy a bárónő egészen el volt ragadtatva. *Coudenhove* grófné pedig majd megfulladt a nevetéstől, hogy milyen ügyesen csaptuk be háziasszonyunkat.

Ebben az időben a Wagner-családot igen fájdalmasan érintette, hogy New-Yorkban előadták a *Parsifalt*. Köztudomású, hogy *Wagner ezt* a művét »Bühnenweihfestpiel«-nek nevezte, mert kizárólag a bayreuthi színház számára írta. Semmiért sem akarta ezt a művet, melybe beletette egész életét és vallási filozófiáját, más színháznak átengedni, mert attól félt, hogy profanizálni fogják. A *Wagner-család* mindent elkövetett, hogy a *Parsifalt* megmentse Bayreuth számára. Barátai segítségére siettek. *Ernst Hohenlohe* herceg kierőszakolta a parlamentben, hogy Németországban a harminc esztendőre terjedő szerzői jogot a *Par-*

sifalra ötven évre hosszabbítsák meg, mint Franciaországban, nehogy a *Parsifal* előadási joga hamarosan felszabaduljon. Ezt minden különbség nélkül igen sok minden nemzetbeli művész és politikus aláírta, tiszteletben akarva tartani a nagy mester utolsó kívánságát. Sokan azt állították, hogy a Wagner-családot, önző, anyagi érdek vezeti a *Parsifal* megtartására, mert ha ez felszabadul, úgy Bayreuth elveszti vonzerejét. Ez az állítás teljesen téves. Évtizedes tapasztalat azt bizonyítja, hogy a *Parsifal* előadására majdnem mindig lehetett az utolsó pillanatban is jegyet szerezni, ellenben például a Lohengrin vagy a Hollandi előadására nem. De számítsuk ki, hogy mit nyert volna a Wagner-család, ha 1894-ben szabadon bocsátja a *Parsifal*t? Mondjuk, hogy a világon van hetven színpad, mely évenként háromszor adja elő ezt a művet. Akkor a család évenként 210 előadás után kap tantiémet. Viszont Bayreuthban 1876-tól kezdve 1935-ig 420 előadás volt. Tehát maga a *Parsifal* két év alatt annyi bevételt hozott volna, mint egész Bayreuth ötven esztendő alatt. Ez a számítás kimutatja, hogy a Wagner-családot kizárólag művészi ok és kegyelet vezette a *Parsifal* kérdésében. 1913-ban a *Parsifal* tényleg felszabadult és az emberiség közkincsévé vált. A profanizálástól azonban szerencsés végzete megóvta. A színházak vezetői kegyeletesen kezelni nyúltak hozzá és rendszerint csak karácsony és húsvét táján adják elő, akár csak Bach passióját.

Hogy a *Parsifal* ebben az időben Amerikában mégis színre került, annak története

a következő: // *Lajos* bajor király, a *Parsifal* első előadása alkalmával nem jelent meg Bayreuthban. Mivel azonban hallani akarta, megkérte *Wagnert*, hogy a művet engedje át a müncheni opera számára, persze csak olyan előadásra, melyen kizárólag a király és egy-két meghívott barátja vehetett részt. // *Lajos* király halála után a *Parsifal* partitúrája, rendező példány a és zenekari szólama a müncheni színház könyvtárában porladozott. *Wagner* elfeledte visszakérni. Időközben *Possart-ot*, a bajor főváros nagyhírű tragikus színészét, kinek felesége *Deinet*, *Wagner* első Brangäneje volt, nevezték ki főintendánssá. *Possart* aztán *Conried-nek*, *SL* new-yorki Metropolitan Operahouse igazgatójának, kivel jóbarátságot tartott fenn, kiadta a *Parsifal* egész anyagát. Meg kell jegyeznem, hogy akkor még Amerika nem volt tagja a közép-európai szerzők egyezményének és így bármely művet elő lehetett adni a szerző engedelmével nélkül. *Possart* azonban nem csak a *Parsifal* anyagát; adta ki *Conried-nek*, hanem rendelkezésére; bocsátotta a müncheni opera játékmesterét, *Anton Fuchs-ot* is. *Fuchs* 1882. és 83-ban a bayreuthi ünnepi játékoknak úgynevezett mintanövendéke volt. Titulelt és az egyik csatlós szerepét énekelte, ezenkívül, mint ügyelő is működött. Így a *Parsifal*-előadás minden titkába maga *Cosima Wagner* vezette be. Ez a körülmény megkönnyítette *Conried* helyzetét. De arról se feledkezzünk meg, hogy a bayreuthi művészek java a téli idényben New-Yorkban vendégszerepelt. Ott énekelt többek között *Schuman-Heink*, *Van Roy*. A zenekart

pedig *Mottl* vezette. Mi sem természetesebb, hogy ezeknek a művészeknek is szerepelniük kellett volna a *Parsifal* előadásain. *Mottl* egy darabig vezette a *Parsifal* próbáit, de kar-nagyi pálcáját később átadta kollegájának, *Herz*nek. *Schuman-Heink* sem vállalta az alt-szólót. Az ügy megmagyarázására a követ-kező nyilatkozatot bocsátotta a nyilvánosság elé: »Én énekeljek a *Parsifalban*! Azt már nem teszem. Mindent, ami vagyok, amim van, a *Wahnfried*-háznak köszönhetem. *Bayreuth*-hoz tartozom, ameddig csak élek. Nevemet ugyan kiírták a színlapra, de ebben a *Grál*-rablásban nem veszek részt. Az igazgató he-lyettese, mikor elhatározásomat tudomására hoztam, azt kérdezte tőlem, hogy annyira ra-gaszkodom-e *Bayreuth*-hoz, annyira ostoba va-gyok-e? Erre azt mondtam neki, mert nem mondhattam mást, hogy a *Parsifal* előadását lopásnak tartom és minden további előadást a lopás megismétlésének.« *Van Roy* azonban, ki tudását és hírnevét szinte *Bayreuth*nak kö-szönhette, elénekelte *Amfortas* szerepét. Emiatt nem is hívták meg többet az ünnepi játé-kokra.

Ebben az időben egy humoros epizód ját-szódott le, melynek én voltam a hőse. Az ügy eleinte igen kényesnek látszott. Sokan azt hitték, hogy elvesztem pozíciómat a *Wahn*-friedben. A látszat azonban szerencsére csalt. Az eset a következő: Estély volt a *Wahn*-friedben. A társaság bevonult a hallba, hol *Wag-ner*nek egyik kedvenc darabját, *Beethoven* cis-moll kvartettjét adták elő. *Wagner*né és sok előkelő hölgy, közöttük *Isadora Duncan*, a

pamlagon ült. Mi fiatal emberek velük szemben álltunk. Az előadás alatt egyszerre nevetési inger fogott el, ami végül hangosan kitört belőlem. *Wagnerné* csodálkozva nézett ráni, mire elkomolyodtam. Hamarosan azonban újra nevetnem kellett. *Wagnerné* erre szinte büntetőleg nézett rám. Tekintetétől megszeppenve, minden erőmet összeszedtem, hogy a nevetést elfojtsam. De hiába! Ez ismét csak előtört. A ház úrnője majdnem agyonszúrt a szemével. Amint a kvartett bevégeződött, *Wagnerné* felkelt helyéről és egyenesen felém tartott. Az egész közönség megdermedt és kíváncsian leste kivégzésemet. »Igazán nem értem«, mondta *Wagnerné* szigorúan, »hogy miért mulatott ön olyan feltűnő hangosan Beethoven *legkomolyabb* szerzeményének előadása alatt.« »Bocsánatot kérek mesternő, de igazán nem tehetek róla«, volt a válaszom. »Velem szemben *Isadora Duncan* ült, ki egyik lábát reá tette a másikra. Peplunja alól kilátszott a hüvelykujja, amivel folyton a taktust verte. Még azt is meg kell jegyeznem, hogy a lába ujja poros volt.« Kijelentésemre most már *Wagnerné* nevette el magát hangosan. Aztán legyezőjével finoman a vállamra ütött, mintegy jelezve, hogy haragja elpárolgott.

Ezen az estélyen egy másik epizód is történt, kevésbé sima kimenettel. Elterjedt a hír, hogy *Hanslick*, a hírneves bécsi kritikus aznap meghalt. *Hanslick* volt a feje a kritikusok ama gárdájának, mely *Lisztet*, *Wagnert* és híveit kímélet nélkül támadta. *Hanslick* ragyogó tollával a két mesteren sok érzékeny sebet lejtett. Támadása rendszerint szellemes volt,

Bosszúból *Wagner Beckmessert* eredetileg *Hans Licknak* akarta nevezni. Ezt a gondolatot később, mint hozzá nem méltót, elvetette.

Valaki túlzott bizantinizmusból azt proponálta *Wagnernénak*, hogy erre az alkalomra a Wahnfriedet ünnepélyesen ki kellene világítani és kertjében tűzijátékot rendezni. *Wagnerné* az illetőt tekintetével valósággal agyon-sújtotta és azt mondta: »Ellenfeleinkkel lovasias párbajt vívunk, de a halottakat nem rugdaljuk meg. Ami *Hanslicket* illeti, eléggé szegyenben maradt. Többek közt azt is állította, hogy a *Rheingoldot* nem lehet színrehozni és a *Walkür* hat előadás múlva letűnik a színpadról. Nemcsak *Wagner*, de *Verdi* értékét sem ismerte fel. Ez éppen elég. Il ne faut pas corriger la fortune.«

Íme egy másik kedves esemény: Az anhalti herceg a *Parsifal* egyik előadása alatt elaludt és hangosan hortyogott. A Wagner-családot az eset kínosan érintette. *Wagnerné* zavarában azt mondta: Meglátszik a hercegen, hogy nem klerikális érzelmű. Nemsokára megérkezett Bayreuthba *Baumgartner Alajos*, a budai első kerületi gimnázium közszeretében álló tanára, ki egy érdekes füzetet is írt Bayreuthról. Vele jött *Tálos Gyula*, a Vízi-város plébánosa. Mindketten egy fárasztó turistaút után mentek be a *Parsifal* előadására. *Tálost*, akárcsak az anhalti herceget, elnyomta az álom. A rossznyelvek azt kérdezték, vajjon a plébános, azzal, hogy elaludt, *szintén* antiklerikális érzelmeinek adott-e kifejezést?

Ebben az évben barátkoztam össze *dr.*

Kart Muck-kal, a rettegett karmesterrel. *Muck* már külső megjelenésében is igen érdekes alak volt. Valóságos Mefisztó. Termete karcsú, rugalmas, akár csak egy toledói penge. Fejének vonala éles metszésű. Szeme démonikusan villogott csiptetőjén keresztül. Finoman metszett ajkát, mint kígyó sziszegése, hagyta el a mindig jól megfontolt szó. *Muck* egyénisége fascinálólág hatott főleg a női nemre. Berlinben, hol állandóan működött, nem egyszer tört ki primadonna-háború miatta.

Rendkívüli hallását a következő eset jellemzi. Bayreuthban a véletlen folytán egy puzón-szólamra bukkantak, melynek margójára valaki ezt írta »*Mucknál* fűjni«. Utána, három felkiáltójelet tett. Sokáig töprengtek azon, hogy vajjon mit jelent ez a misztikus felirat, végre megtalálták a rejtély kulcsát. A *Parsifal* egyik helyén öt puzón uniszonót fuj. Az egyik zenész azt gondolta magában, hogy négy hangszer éppen elegendő és egyszerűen nem fujt. Ezt egy karnagy sem vette észre, csak *Muck*, aki azonnal lekopogta a zenekart és szikrázó szemmel kérte számon az ötödik hangszert. Ezért került be ez a mementó a zenész kottájába.

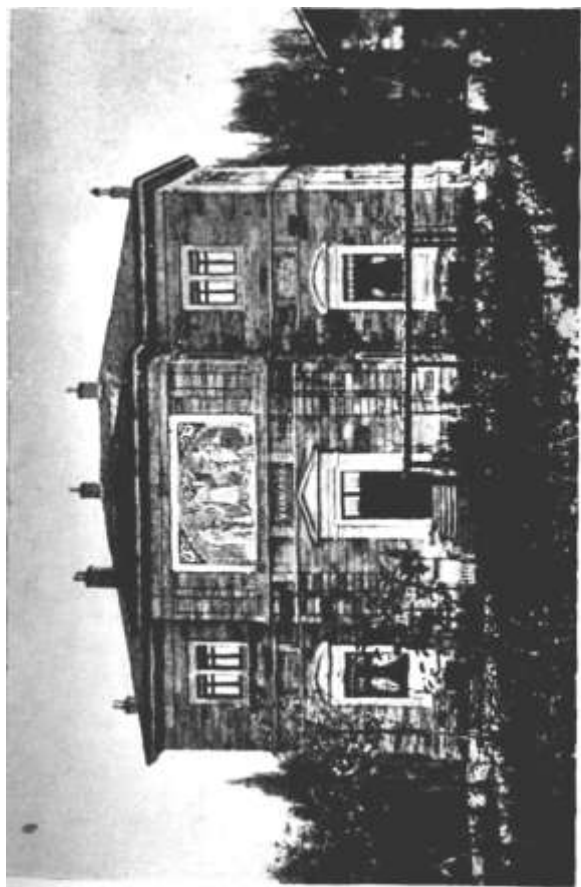
Muck próbája állandó dörzsöléshez, keféléshez, masszírozáshoz hasonlított. Minden kicsiségre ügyelt, a hibát szarkasztikus megjegyzéssel róttá meg. Valamelyik próba alatt egy különben igen megbízható énekes belegabalyodott Amfortas szerepébe, mire *Muck* azt mondta: »Kérem, annyira mégsem beteg Amfortas, hogy ne tudna taktusban énekelni.« A sok,

aprólékos kidolgozás ellenére, a művet a maga nagy egységében hozta ki és a zenekar tiszta munkát végzett. Hogy *Wagner Siegfried* szavaival éljek, mintegy »kibalházva« került ki kezéből.

Muck különben igen nagyműveltségű ember volt. A doktori címet nem mint zenész, hanem mint filozófus nyerte el. Amellett szenvedélyes vadász volt és előszeretettel olvasott stratégiai műveket. Hosszú sétáink alatt érdekesítő előadásokat tartott a világtörténelem legvéresebb csatáiról. Xerxestől kezdve Moltkeig, mindent tudott. »De ezt el ne árulja a Wahnfriedben« mondta fenyegetőleg. »Ezeknek nem szabad tudni, hogy a *Parsifal* karnagya ilyen véres dolgokkal foglalkozik, mikor abban a műben egy hattyúnak a megölése olyan botrányt okoz.«

Muck maliciáját a következő két eset jellemzi: Berlinben egy alkalommal *Ernst Krauss* igen nagy hangpazarlással énekelte Tristán. *Muck* az első felvonás után mérséklésre intette a művészt, nehogy kifáradjon a harmadik felvonásra. *Krauss* kijelentette, hogy erre nincs oka, mert kitűnően van diszponálva. A második felvonás után azonban arra kérte *Muckot*, hogy húzzon ki valamit a harmadik felvonásból, mert fáradt. *Muck* teljesítette kérését. A harmadik felvonást azon a helyen kezdte meg, mikor Kurvenál azt mondja Tristánra: »So liegt er min da.« A jelenlevők a maliciát megértették és igen jól mulattak.

Charpentier: »*Louise*« operáját *Muck* tanította be. A főpróbán maga a szerző is megjelent. Az első felvonás a proletár család ebéd-

A Wahnfried-villa
1876-ban készült fénykép után

jével kezdődik. A finálét, melyről *Muck* azt tartotta, hogy kissé unalmas, kissé gyorsabb tempóban vette. A szerző azonban azt követezte tőle, hogy ezt a részt a templomi áhítat lassúságával dirigálja, mivel ilyen munkás családnál az étkezés olyan, mint az Istentisztelet, »Az első előadáson aztán egy olyan unalmas Istentiszteletet rendeztem, hogy az első felvonas akkorát bukott, mint egy emeletes ház«, mondta *Muck* nevetve.

Egy alkalommal Bayreuth külvárosának uccáján sétáltam *Muckkal*. Előttünk két jól megtermett, ringó járású hölgy lépkedett. Karomon sétapálcát viseltem, mely egy gumibotot rejtett magában. *Muck* egész jól mulatott a hölgyek ringó járásán, majd hirtelen elhatározással kihúzta pálcámból a gumbibotot és azt magasra felemelte, mintha ütni akarna vele. A gumbibot azonban, mikor kihúzta, hatalmasat pukkant, mire a két hölgy riadtan; hátrafordult. Mikor *Muck* fenyegető karját meglátták, rettenetesen sikoltva elszaladtak. Estére az egész várost bejárta a hír, hogy a délután folyamán *Muck* két hölgyet meg akart verni. Az esethez a legfantasztikusabb magyarázatokat fűzték.

A Wahnfriedban ismerkedtem meg két énekessel, kiknek művészete igen érdekelt: *Breuerrel* és *Briesemeisterrel*. A barátságot hamar megkötöttük. Rövid idő múlva megérkezett *Briesemeister* elegáns és nagy műveltségű felesége. Az első találkozás után barátságunk megszakadt, mert *Briesemeistemével* valami csekélység felett azonnal összeveszttem. De ez csak látszat volt. Ez az összeveszés t. i.

csak arra szolgált, hogy a barátságunkat megalapozza. Azóta már harminc esztendő múlt el, a veszekedés még mindig nem szűnt meg, szinte már a bayreuthi stílushoz tartozott, de a barátság továbbra is fennállott.

Briesemeisterné elbeszélte, hogy milyen csodálatos körülmény között jutott férje Bayreuthba. *Briesemeister* 1897-ben a bresloui operában működött, mint »*Spieltenor*.« Többek között Loget is nagy sikerrel énekelte. Egy *Rheingold-előadást* követő napon a házaspár éppen reggelizett. *Briesemeisterné* egyszer csak azt mondta férjének: »Milyen nagyszerű volna, ha te Loge szerepét elénekelhetnéd; Bayreuthban! Egész pályafutásodra döntő hatást gyakorolna.« Alig fejezte be mondatát, becsengetett a postás. Levelet hozott Bayreuthból, amelyben *Wagnerné* meghívta a művészt Loge szerepére. *Briesemeister* Bayreuthban átütő sikert aratott. Ezután nem vállalt többé állandó szerződést, csak vendégként lépett fel Európa metropolisaiban. *Briesemeister* nem szívelte *Dímcant*, szokatlan, különös modora miatt. Egy alkalommal, mikor a táncosnő plasztikus, kifejező mozdulatait megdicsérte, azt mondta neki: »Látja, mozogni én is tudok, de próbálja meg maga egyszer elénekelni Logét.« *Briesemeisterrel* többször beszélgettem az operai színjátszás technikájáról. Nézete szerint ennek az alapja a kifejezésteljes ének, ha ez hiányos, úgy minden játék hiábavaló.

Mivel a hang színének pszichológiai rejtélye igen érdekelt, megkérdeztem *Briesemeistértől*, ki eredetileg gégeorvos volt, hogy ha egy hullát felboncol, meg tudja-e mondani, vajjon

tenor hangja volt-e az illetőnek, vagy basszus. »Még azt sem tudom megmondani, hogy egészséges beszédhangja volt-e«, felelte az énekes. Mi orvosok azt sejtjük, hogy a hangszálakba összefutó idegek adják meg a hangnak a színet. « Nem tudom, vájjon a mostani orvostudomány még mindig ezen a nézeten van-e?

Állandó látogatója volt Bayreuthnak egy párisi abbé, a St. Sulpice vikáriusa. Leginkább a *Parsifal*t bámulta: »Ha a világból kiveszne a katolikus hit«, mondta nekem »itt Bayreuthban is fel lehetne találni a Parsifal előadásokon.« Egy másik igen érdekes mondást is meg kell említenem. Valami vallási vita alkalmával a társaság egyik tagja a következő kérdést intézte hozzá: »De ön, mint katolikus pap, csak hisz a pokolban?« »Természetesen hiszek benne«, felelte az abbé. »De meg vagyok győződve, hogy teljesen üres.«

Ebben az évben a művészek jótékony-célú hangversenyt rendeztek a Sonne-hoz címzett vendéglő nagytermében. A műsoron *Bertram* neve is szerepelt, de nem írták ki, hogy mit fog előadni. Megkérdeztem *Perrontól*, hogy mit énekel *Bertram*? »Bizonyára egy himnuszt az alkoholhoz«, volt a válasz. És tényleg mikor *Bertram* kijött, elénekelte a »Dreimal hunderttausend Teufel« című humoros dalt. Ez arról szól, hogy egyszer háromszázezer ördög lejött a pokolból a földre. Itt betértek egy korcsmába, hol alaposan leitták magukat, fizetni azonban nem tudtak. Ebből nagy botrány keletkezett, míg végre megjelent a sátán és az egész társaságot bezárta egy palackba. Ez volt a világon az első pezsgős butélia. *Bertram* fe-

ledhetetlenül nagyszerű előadásán, de főleg *Perron* beteljesedett jóslatán igen sokat neveltünk. Ezen a hangversenyen *Gehwald* hangversenymester *Hubay* »Hejre Kati« című csárdajelenetét adta elő. *Wagner né* megkérdezte tőlem, hogy a Hejre Kati tulajdonképpen mit jelent. Én zavarba jöttem és azt mondtam, hogy nem tudom lefordítani. »No akkor ez bizonyára valami illetlenség«, mondta *Wagneréi*.

Az előadások végefelé ismét humoros epizód középpontjába kerültem. A Wahnfried viláiban az utolsó estélyre készülődtek. »Mára igen sok meghívót bocsátottunk ki, alig fogunk elférni a hallban,« mondta nekem *Wagner Éva*. »Vegye át kicsit a háziúr szerepét! és a hangverseny tartama alatt vigyen fel a galleriára néhány fiatalembert.« »Az kissé bajos lesz«, feleltem neki »mert ma alig lesz ott ismerősöm. « »Az nem tesz semmit. Magát itt mindenki ismeri. Legfeljebb mutatkozzék be pár embernek.« A parancsot híven teljesítettem és megkezdtem működésemet. Végül egy harminc évesnek látszó fiatal úrnak mutatkoztam be, kinek a frakkját egyszerű fehér szekfű díszítette, megkérdezve tőle, hogy nem akarja-e a koncertet a karzatról hallgatni. Az illető szintén bemutatkozott, — nevét nem értettem — és igennel válaszolt. A hangverseny megkezdődött. Én letekintettem. Egyszerre szemem *Wagner* né csodálkozó pillantásán akadt meg. Mint ha valamit mondani akart volna. Én valami pantomimmal válaszoltam. A szünet alatt *Wagner* né intésére lejttem, mire azt kérdezte tőlem: »Hogyan került fel a hesseni nagyherceg

a gallériára?» »Fogalmam sincs róla, a nagyherceget nem ismerem«. »A nagyherceg az az úr, akivel ön beszélt.« »Azt én vittem fel«. »De hogy jut ön ahhoz, hogy a nagyherceget felvigye a gallériára?« Erre elmondtam Wagnerének megbízásomat és megmagyaráztam, hogy a nagyhercegen semmi olyan jel nem volt, amelyről rangját sejtettem volna. Az eset nagy bocsánatkéréssel és általános derűvel fejeződött be.

Az utolsó napokban *Perron* intendánsától sürgönnyt kapott, hogy azonnal vonuljon be Drezdába, mert 21-én *Almavivát* kell énekelnie a *Figaro lakodalmában*. Intendánsa a híres *Seebach* gróf volt, ki mint katonatiszti kezdte pályafutását. Megjegyzem, hogy a legtöbb német intendáns a hadsereg kötelékéből került ki és nagyszerűen bevált. *Seebach* intendánst pályájának kezdetén nem örvendett túlságos bizalomnak. Ez különböző tréfákban is megmutatkozott. Például: azt kérdezték: »Was ist das: das erste ist ilüssig, das zweite ist flüssig, das ganze ist über'lüssig.« Felelet rá: »Der Seebach«. Az idő aztán hamarosan reácáfolt a tréfára, mert *Seebach* alatt a drezdai opera a legmagasabb színvonalra emelkedett.

*Perron Seebach*nak a következő sürgönnyel válaszolt: »Huszzonegyedikén a Grál szolgálatában vagyok, nem jöhetek«. Mintha csak érezte volna, hogy utoljára énekel Bayreuthban. A következő ciklusra nem kapott meghívást.

A *Wahnfried-villának* majdnem minden helyiségét ismertem, kivéve két szobát, melyet

profán szem nem láthatott. Wagner háló- és dolgozószobáját. Az utóbbiban őrizték a család levéltárát. Ezt a két szobát Wagnerné lezárta és csak az ő felügyelete mellett mentek be takarítani. Egy estély alkalmával, mikor mi fiatalok az erkélyen álltunk, felemlítettem Wagnerné unokájának, *Gravina Manfréd* grófnak, hogy szeretném ezt a két szobát látni. Manfréd barátom sem ismerte ezt a két szobát és így hajlandó volt a felfedező útra elindulni. Titokban beosontunk Wagnerné hálószobájába, hol megtaláltuk a kulcsokat. Zsákmányunkkal a bezárt szobákhoz vonultunk. Az ajtókat némi próbálkozás után sikerült kinyitnunk. Az ablakon holdfény szűrődött be. Hogy jobban lássunk, viaszgyufát gyújtottunk. Ennek imbolygó fényénél halkán, tolvajok módjára jártuk be a két helyiséget. Sokat persze nem láttam. De az a tudat, hogy bent voltam *Wagner* legtitkosabb szentélyében, kíváncsiságomat kielégítette. Másnap *Wagnerné* valami úton megtudta, hogy a szobákban járt valaki. Szigorú vizsgálatot indított, hogy a tettesek nevét megtudja. De nyomozását nem koronázta siker, mert a két delikvensben élt a zsványbecsület. Ez eset óta Wagnerné az estélyek alatt a két helyiséget még gondosabban őriztette.

A TRISTÁN-ÉV.

1906-ban tértem ismét vissza Bayreuthba nővérem, *Bosnyák Gézáné* társaságában. Megérkezésemkor hallottam azt a szomorú újságot, hogy *Kniese* karigazgató meghalt. A rossza nyelvek azt mondták, hogy *Kniese Bary* miatt halt meg. *Bary-ba* ugyanis olyan nehezen lehetett a *Tristant* belevetni, hogy *Kniese* túlerőltette magát és ez volt közvetlen oka halálának. *Kniese* halála különben megerősítette azt a legendát, hogy olyan évben, amelyben a *Tristant* előadják, meghal a *Wagner-család* valamelyik tagja, vagy közelálló jóbarátja. Ez a babona onnan ered, hogy *Liszt Ferenc* abban az évben halt meg, mikor a *Tristán* Bayreuthban először került színre. Tény az, hogy az idők folyamán a *Tristán* elvitte *Chamberlaint*, *Wagnernét* és *Wagner Siegfriedet*.

Bayreuthba megérkezve azonnal meghalottam *Wagner né* legújabb paroleját. *Barijnak* azt mondta: »Ön *Schnorr von Carolsfeldnek* a reinkarnációja.« *Schnorr* volt ugyanis az első tenorista, ki *Tristán* szerepének eléneklésére vállalkozott.

A Wahnfriedben bemutattam nővéremet, kit nagyon szívesen fogadtak. *Wagner Éua* külön gratulált mondván, hogy egy pompás hölgyet hoztam magammal. Este *Sammetnél* vacsoráztunk. A művész-szoba teljesen üres volt,

csak egy úr ült a zongoránál, ki *Hoffmann meséiből* játszott. Csakhamar megismerkedtem vele. *Reininger* impreszárió volt. Elmondta a nagy újságot, hogy *Burg* és *Bertram* széjjelváltak, mert nem tudtak egymással összeférni. *Bertram* ugyanis renitenskedett, mire *Burg* kiadta az útját s most ő az impreszárió ja. »Vájjon ugyanazon feltételek mellett?« kérdeztem tőle. »Azt ugyan nem, mert végtére nem lehet egy ilyen nagy művésszel úgy bánni, mint egy iskolásgyermekkel«. »Vigyázzon, mert *Bertrammal* igen megjárhatja. Ön nem ismeri ezt az embert.« »Sohase féltsen engem.« *Bertram* a legjobb üzlet. A világ minden nagyobb városában fog énekelni. *Bertrammal* egy aranybányát vettem meg.« Ezzel beszélgetésünk végét ért.

A legnagyobb sajnálkozással hallottam továbbá, hogy *Elmblad* megőrült. A próbák alatt pár hibára figyelmeztették, mire dühöngeni kezdett. Azt ordította, hogy Bayreuthban senki sem ért a zenéhez, legkevésbé a *Waffner-család*. Állapota egyre rosszabbodott. Egy svédországi elmeógyógyintézetbe szállították. Helyét a hatalmas termetű, alig huszonnégy éves és nagyon szép külsejű *Kari Braun* töltötte be, ki egycsapásra meghódította a közönséget. Később a legnagyobb szerepeket énekelte, hatalmas sikerrel.

Az előadások fénypontja *Trisfán és Isolda* volt, *Mottl* vezénylete alatt. Elsősorban *Bary* alakítását kell kiemelnem. Sötét színezetű tenorja teljesen illett a hős Tristán jelleméhez, ki annyi mélységgel töpreng az élet és halál problémája felett. A két első felvonásban mi-

mikáját kissé lefokozta, de az utolsó felvonásban a pszichiáter biztonságával játszotta meg a bonyolult lelkiállapot minden fázisát. Akcentusainak felépítése, énekperiódusainak taglalása a bayreuthi iskola remeke volt. Hangja mindvégig diadalmaskodott a szerep nehézsége felett. *Wuttich Mária* kissé hűvös Isoldája inkább öntudatos volt, mint elementáris. Fejedelmi magatartását a szenvedély tomboló viharában is megőrizte. *Brangane* szerepét a mester kívánságához híven szoprán hangra bízták, ellentétben a rendes színpadi tradícióval, hol altisták éneklék. *Edei Fleischer* behízelt hangja a szerep macskaszzerű símülékenységéhez kitűnően illett. *Walter Soomer* kutyahúségű Kurvenalja kedves ellentéttel egyensúlyozta ki urának, Tristánnak kifinomodott lényéi. *Félix von Krauss* Markeja az énekművészet tetőfokán állott. Az előadás fénypontja mégis tán a zenekar volt. *Mottl* pálcája alatt a legveszélyesebb kitöréseknél is érvényesült a szólamvezetés tisztasága és a hangtömegek varázsa.

A bayreuthi orkeszter gyönyörű hangszínet nemcsak annak köszönheti, hogy minden pulpitusnál elsőrangú zenész ül, hanem a zenekar elhelyezése is közrejátszott a sikerben. A zenekart ugyanis terraszszerűleg három emelet mélységére süllyesztették. Az első teraszon a leggyöngébb hangú instrumentumok: hegedűk, hárfák, a másodikon a fafúvók és csellók, a mélységben pedig, hol pince-klíma uralkodik, melyet még a kánikulában is fűteni kell, a rézfúvók és nagybögők foglalnak helyet. Minden zenész az előírt fortisszimót

a maga teljes erejével hozhatja ki. Nem kell attól félni, hogy esetleg az énekest elnyomja. Mert a hang először a zenekart fedő faburkolatra esik. Itt megtörik és átsap a színpadra és csak innét kerül a nézőtérre. Ezáltal jön létre az orkeszter leszűrt, kamara-tónusa. Viszont az énekes hangja közvetlenül a közönségre esik.

A *Parsifal* előadásának napján *Erik Schmedes-szel* találkoztam, örömet fejezve ki, hogy délután hallani fogom őt. »Engem ugyan nem fog hallani«, mondta *Schmedes* dühtől tájékozva. »Az a Magéra szemű nő (*Wagnernél* értette alatta) azt mondta nekem a próbák alatt, hogy a harmadik felvonásban nem elég szép a kantilénám. Az én híres szép kantilénámra merte ezt mondani. Ökörré kellene válnom és füvet ennem, ha ezekután ma énekelnék még neki. Lemondtam az előadást. Helyettem *Hadwigert* állították be. Ezt a kis kezdőt. No de majd meglátjuk, milyen botrány lesz ma délután. A közönség széjjel rombolja a színházat.«

Schmedes jóslata azonban nem teljesedett. A fiatal *Hadwiger* ugyan nem állt teljesen szerepének szellemi magaslatán, de üdén csengő hangja és hamisítatlan, gyermekies megjelenése a közönséget magával ragadta. Persze *Schmedes* nem tudott hova lenni az irigységtől, mert helyzete bizonytalanná vált. Mindig tőlem kérdezte, vajjon tudom-e, hogy ki éneklí a legközelebbi *Parsifalt*? Ha nemel feleltem, azt tanácsolta, hogy kérdezzem meg *Wagnernét*. Ha azt feleli, hogy *Hadwiger*, úgy monddam neki, hogy igen sajnálom, mert

Schmedes nekem jobban tetszik. Mondanom sem kell, hogy óvakodtam *Schmedes* tanácsát követni.

Kundryt *Leffler-Burghard* énekelte. A csábítás jelenetét csábítóbbnak, énekben, játékban egyaránt, elképzelni sem lehet. A művész nő tündöklő szopránja a démonikus részre is megtalálta a kellő akcentust. Hátborzongató volt ördögi nevetése a második felvonásban. *Rudolf Berger* Amfortasa *Perron* nemes nyomdokain haladt.

Az első napokban állandóan nővéremmel sétáltam. *Gulbranson* megkérdezte *Coudenrove* grófnőt, hogy ki az a nő, aki mindig velem van? *Coudenrove* grófnő felvilágosította, hogy az a nővérem. »Ez tévedés lehet csak, a hölgy túl szép ahhoz, hogy nővére (!) legyen.« felelte *Gulbranson*.

A *Parsifalt* követő napon tartották meg a Wahnfriedben az estélyt, melyen nővéremmel együtt jelentem meg. Először *Wagnernének* mutattam be, majd többi ismerősömnek. Miután azt láttam, hogy már eléggé otthonos a társaságban, magárahagytam, de azért folyton szemmel tartottam. Én *Wagnerné*, *Siegfried* és *Festetich Pál* grófné társaságában, álltam, nem messze tőlünk nővérem *Wiüich*, *Muck* és pár más ismerős csoportjában beszélgetett. Egyszerre csak azt láttam, hogy nővéremhez odamegy egy előttem ismeretlen úr, kinek frakkján kamarási jelvény volt és szóba elegyedik vele. Nővérem elpirult, idegesen babrált legyezőjével, *Muck* pedig úgy elkezdett kacagni, hogy megszámlálhatatlan rendjele csak úgy csilingelt rajta. »Kérdezze

csak meg *Muck* doktortól, hogy miért nevet annyira, mondta nekem *Wagnerné*. Odamentem és hamarosan megtudtam, hogy az illető ismeretlen úr *Putlitz* báró stuttgarti intendáns, ki nővéremet *Leffler-Burghard* asszonynak nézte és vendégszereplésre hívja meg. »Ha Önagysága Stuttgartban fellép, úgy az előadást én fogom vezényelni minden honorárium nélkül«, mondta *Muck*. *Putlitz* báró *Muck* ajánlatán kissé elcsodálkozott, de igen megköszönte a karmester szívességét. Valószínűleg azt gondolta, hogy *Muck* önzetlensége mögött valami kalandvággy rejtőzik. De az álla is leesett aztán a bámulattól, mikor *Wagner Siegfried*, ki időközben hozzájuk csatlakozott, kijelentette, hogy erre a vendégszereplésre a *Parsifal*t átengedi. *Putlitz* báró nem hitt a füleinek. Időközben a kis csoport egyre nőtt. Nővérem a helyzet magaslatán állott és kitűnően végigjátszotta a tréfát. Egy szerencsés ötlettel azt mondta: »Mielőtt Stuttgartban mint *Kundry* fellépnék, szeretném ezt a szerepet hazám fővárosában elénekelni.« »A *Parsifal* ottan is a rendelkezésére áll«, mondta *Wagner Siegfried*. »Ott is ingyen fogok dirigálni«, erősködött *Muck*. *Putlitz* már azt hitte, hogy valami varázslat veszi körül. Megkérdezte nővéremtől hazája fővárosának nevét. Mikor megtudta, hogy Budapest, azt mondta: »Nem is tudtam, hogy *Leffler-Burghard* magyar születésű.« »De én nem vagyok *Leffler-Burghard*, hanem *Bosnyák Géza* földbirtokos felesége«, válaszolt nővérem. Harsogó kacagás követte nővérem szavait. *Putlitz* báró leforrázva állt a helyén. Egyszerre megtudta, hogy miért di-

rigál ingyen *Muck* és miért engedte át neki *Wagner Siegfried* a *Parsifalt*. Az eset híre villámgyorsan terjedt szét a közönség körében. Az énekesek nővéremhez siettek és mint új kollegát üdvözölték. *Putlitz* pedig lakonikusan azt mondta: »Az eset megtörtént, ezen már változtatni nem tudok. Különben az egész közönség csak hálás lehet, hogy a rovásomra olyan kitűnően mulatott.«

Nővérem a váratlan quiproquo folytán híressé lett Bayreuthban. Azonnal akadt két lovagja is, *Holzbock* berlini szerkesztő és *Hirschberg* híres berlini szemorvos. *Holzbock* úgy Berlinben, mint Bayreuthban közutálatnak örvendett, mit a következő két tréfa jellemez: Berlinben egy *Holzbock*-egyesületet alapítottak, melynek alapszabálya kimondta, hogy mindenki lehet tag, kivéve *Holzbock*. A másik: Egy alkalommal Bayreuthban tizenhárman ültünk az asztalnál. Tekintetbe véve a tizenhármas számhoz fűződő babonát, azon tanácskoztunk, hogy mitévők legyünk, elüljön-e valaki az asztaltól, vagy keressünk-e egy tizenegyediket. Egyszerre megszólalt *Heinrich Grünfeld*, a hírneves csellista: »Ugyan, mit bánom én, ha *Holzbock* rövid időn belül meghal.«

Hirschberg az unalom szobra volt. Típusa a körülményes, színtelen német egyetemi professzoroknak. A maga szakmájában egészen kiváló ember. Csattanó nélküli elbeszéléseit a következőképen szokta bevezetni: »1875-ben történt, április 16-án körülbelül délután négy és öt óra között, Berlinben. Ak-

koriban még élt az én boldogult feleségem, kivel mintaszerű házasságot éltem.«

Engem mindig azzal a kérdéssel kínozta, hogy miért nem nősülök meg. Eleinte kitérő választ adtam, végre a dolgot megsokallva, azt mondtam neki: »Tudja tanár úr, a közmondás nálunk azt tartja, hogy a legényember úgy él, mint egy Isten, de úgy hal meg, mint egy kutya. Viszont a házas ember úgy él, mint a kutya, de úgy hal meg, mint egy isten. Tekintve, hogy az élet sokkal hosszabb ideig tart, mint a meghalás, ebből kifolyólag én inkább a nőtlenséget választom.« Az elrémült *Hirschberg* a házasság kérdését többet nem említette.

A *Siegfried* egyik előadása után egy nagyobb társaságban vacsoráztam. *Hirschberg* is jelen volt, ki az egész gyülekezetet a *Niebelungok gyűrűjének* végtelenül érdektelen magyarázatával untatta. Egyszerre megszólal *Grünfeld* és megkérdezte a professzortól vajjon tudja-e, hogy milyenfajta madár énekelt ma a színpadon? *Hirschberg* a kérdés meglepte, de válaszolni nem tudott. »Es war ein Kanarienvogel«, mondta *Grünfeld*. *Hirschberg* erre a megszokott körülményességével bizonyította, hogy a germánoknál a Niebelungok idejében nem volt kanárimadár. Mire *Grünfeld* azt felelte: »Es war ein Kanarienvogel, vveil er Arién kann«. A szójátékon az egész társaság nagyot nevetett. »Erről eszembe jut«, mondotta *Hirschberg*, »hogy 1884-ben október 20-án délután...« »A mai estére már elég volt«, vágta el a beszéd fonalát *Grünfeld*.

Grünfeld Berlinben majdnem ugyanazt a

szerepet játszott, amelyet *Popper Dávid* Budapesten. Tréfáiról majdnem híresebb volt, mint cselló játékaról. Egy diner alatt szomszédnőjét kitűnően mulattatta. Ez hálaából meghívta estélyére. »Tán a csellómat is elhozzam?« kérdezte *Grünfeld*. »Hát Ön csellózni is tud?« mondta meglepetve az illető hölgy.

Ebben az időben esténket rendszeren az Eule című vendéglőben fejeztük be, mely a szűk Kirchgasseban fekszik. Ez a korcsma nem állt egyébből, mint egy hatalmas kapubejárathból, ebben volt a lépcső, mely a padlásra vezetett, egy közép nagyságú szobából és a mellékhelyiségből. Mikor *Wagnerné* énekiskoláját megnyitotta, a fiatal művészek egy vendéglőt kerestek, hol jutányosan és ízletesen étkezhetek. így jutott az Eulébe *Breuer*, *Burgstaller*, *Bertram* és több más művész. Mikor ez a művészgárda egy csapásra híressé lett, a közönség a polgári életben is akarta látni a színpad hőseit, seregesen tódult az Eulebe. így az Eule, melyet *Meier Hans* vezetett, *Sammet* minden romantikája nélkül, csakhamar híressé vált. Ehhez még hozzájárult, hogy *Wagner Siegfried* majdnem mindennapos volt a vendéglőben. *Breuer* úgyszólván a házigazdát játszotta. Felügyelt az ételek elkészítésére az adagok nagyságára és a sör rendes csapolására. Ha azt találta, hogy a kancsóban kevés a sör, *Meiert* infámis sörvágónak nevezte. Mivel *Breuer* a *Parsifalban* azt az apródot énekelte ki a lovagoknak kiönti a bort, elneveztük őt a Grál-birodalom főpincérének. *Breuer* kifogyhatatlan bizarr ötleteivel, tréfáival és pompás humorával a társaságot állandó

jókedvre hangolta. Nagy mestere volt a felültetésnek. Hálóját főleg azokra az idegekre vetette ki, kik először voltak az Euleben. *Wiking* hangversenymestert, egy megcsontosodott agglegényt, mint családapát mutatta be, kinek már, *Wagner* iránti lelkesedésből is, nyolc gyermeke van. Mikor egy neofita megkérdezte tőle, hogy nem német művész-e, hamisítatlan berlini kiejtéssel azt mondta: »Nee, nee, én párisi vagyok.«

Az Eule, akárcsak *Sammet* művész-szobája, tele volt a szereplő művészek képeivel és szobraival. Egyik nap a belső szobában megrepedt a falon végigfutó gázcső. A repedést fehér kendővel kötötték be. *Breuer* egyik idegennek nagyban magyarázta a képeket és szobrokat. »Hát az ott micsoda?« kérdezte az illető a fehér kendőre mutatva. »Az kérem«, felelte *Breuer*, »*Wagner Richárd* halotti maszkja.«

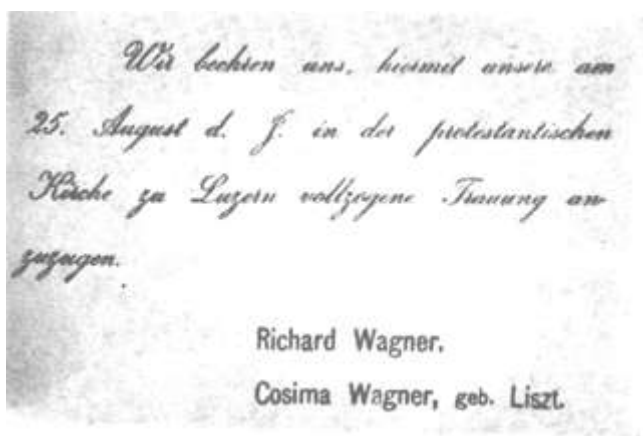
Ha valaki az Eulebe lépett, a bentülő társaság hangos Ah, Ah kiáltással és különféle megjegyzésekkel fogadta. »No, már itt van? Miért jött ilyen későn? Nagyszerűen néz ki.«

Néha a társaság valamelyik tagja harsányan elkiáltotta magát: »Le a kalapokkal«, mire a hölgyek kötelességszerűen engedelmeskedtek. Ha valaki renitenskedett, azt addig kapacitálták, míg a kérésnek eleget nem tett. Erre megdicsértük, kijelentve, hogy kalap nélkül sokkal szebb.

Az Euleben férfit, nőt egyaránt meg lehetett szólítani bemutatkozás nélkül, így igen sok érdekes ismeretségre tettem szert. Néha

Wagner és Cosima (1872.)

Wagner és Cosima házassági értesítése

megettörtént az emberrel, hogy egy ismeretlen társaság valóságos brachiummal kényszerítette a körébe. Egyik este fáradtan eltávoztam az Euleből, búcsúzásul azonban még benéztem a nyitott ablakon. Ebben a pillanatban egy idegen úr lekapta fejemről a kalapot. Én megkértem, hogy adja vissza mire az illető azt mondta, hogy kalapomat csak akkor kapom meg, ha társaságával megiszom egy pohár sört. Én azzal védekeztem, hogy fáradt vagyok. Erre az illető Drückebergernek nevezett, kijelentve, hogy kalapomat nem kapom meg. Erre kénytelen-kelletlen visszamentem. A víg társaságban azonban hamarosan kiment szememből az álom és hajnalig mulattam új ismerőseim körében.

Társaságomnak állandó tagja volt *Briese-meister, Rudolf Berger, Ernst von Krauss, Alois Burgstaller, Richárd Mayer* és *dr. Landgraf* udvari tanácsos, az itteni kórház főorvosa. Fia volt annak a *Landgrafnak*, aki *Liszt-et* halálos ágyán kezelte.

Landgraf is pompás humorú ember volt, így teljesen beleillett a társaságba. Egyszer elbeszélte, hogy valamelyik vidéki városban akadt dolga, (a nevét már elfeledtem) és az ottani szállodában sürgönyileg szobát rendelt. Mikor megérkezett, a legnagyobb meglepetésére látta, hogy a szállodát virág és koszorú borítja, előtte fehér ruhás leányok állanak, a rezesbanda indulót fúj és a feketeruhás polgármester, kezében cylinderrel, üdvözlő beszéddel fogadja. Kérdőzködésére kiderült a nagy tévedés. A város derék polgársága *Landgrafot* nem névnek, hanem címnek minősítette, azt

hitték, hogy a bayreuthi örgróf jelenik meg, azért rendezték a nagy ünnepséget. Nem tudták, hogy ez a méltóság már *Napóleon* idejében megszűnt.

Törzsasztalunk mindig újabb és újabb vendégekkel gyarapodott. Megjelent körünkben *Wilhelm Kienzl*, a *Bibliás ember* hírneves szerzője. Beszélte, hogy ezzel a művével alig keresett valamit. Feleségét operálni kellett, pénze azonban nem volt. Emiatt a *Bibliás ember* partitúráját eladta egy összegben a kiadónak, ki a kifizetett árat ezerszeresen kapta vissza.

Társaságunkban sok világhírű énekes is megfordult s ezért sok autogramkérő zaklatásának voltunk kitéve. A praktikus *Kienzl* azt indítványozta, hogy szerezzünk be egy agyagperselyt »eine Thonkassa für Tonkünstler« ahogy kifejezte magát és abba mindenki, aki aláírást akar, dobjon be egy márkát, az összegyűlt pénzt pedig juttassuk a művészek nyugdíjintézetéhez. Ajánlatát elfogadtuk és igen szép összeget gyűjtöttünk össze. Valamelyik este egy hölgy, ki már több aláírást kapott, távozni akart anélkül, hogy a kötelező márkát lefizette volna. »A márkát, a márkát!« kiáltottuk utána. Ő azonban csak szépen haladt a belső szoba felé. Erre én dühösen rászóltam: »Sie sind ja die reinste Markgraf in von Bayreuth.« Ez a név aztán rajta maradt. Valahányszor megjelent, azt mondták rá, hogy ott megy a Markgraf in.

Az Eule esténként zsúfolásig megtelt vendéggel. Ha már minden helyet elfoglaltak, hordókat hoztak le és erre deszkát tettek. De

ültek emberek a padlás lépcsőjén, sőt még a padláson is. Ezeknek az alattuk levők kézről-kézre adták fel a sört és az ételt. Nagy derűtséget keltett, mikor már késő éjjeli órában *Briesemsisterék* 6 éves kislánya, karjában egy kopott macskával jelent meg. Szüleitől engedélyt akart kérni, hogy magával vihesse Berlinbe. És mivel az engedélyt nem kapta meg, szívtetpő sírásra fakadt. Hogy e mellett a nagy forgalom mellett milyen rend és pontosság uralkodott az Euleben, a következő eset jellemzi. Késő éjjeli órában többen fizettünk és én a tulajdonosnő kezébe egy aranyat nyomtam. A leszámolásakor azonban egyikünk sem tudta, hogy 10 vagy 20 márkás volt-e az arany? Végül abban állapodtunk meg, hogy 10 márkás aranyat adtam és aszerint kaptam vissza a pénzből. Másnap, mikor ebédre megjelentem, a tulajdonosnő azzal fogadott, hogy mégis 20 márkás aranyat; fizettem, mert elszámolása 10 márka felesleget mutatott.

Ebben az évben kaptam meghívást először *Rathék* bernecki kirándulására. Délután 3 órakor gyülekeztünk a *Wahnfried-viWa.* előtt, hol már sok kocsis várta a vendégeket. A fiatalság, *Wagner Siegfrieddel* az élén a család nagy kocsijában foglalt helyet. A legvidámabb hangulatban érkeztünk meg a poétikusan fekvő Berneckbe, hol nagyobb sétára indultunk. Igyekeztem *Wagnerné* közelébe jutni, ki igen érdekesen taglalta Siegfried szerepét.

»Siegfried alakját a legtöbb énekes rosszul értelmezi. Rendesen kihívóan arrogáns figurának játsszák meg. Néha úgy fest, mint

a Simplicissimusban a porosz junker. Pedig Siegfriedből minden arrogancia hiányzik. Ő egy naiv mondának a naiv hőse. Igazi gyermek. Emberfeletti erejét és küldetését nem ismeri. Minden csak lassanként, a külső körülmények behatása alatt ébred fel öntudatában. Az alak megszemélyesítőjének minden mesterkelt fogástól tartózkodnia kell. Siegfried egyszerű és magától érthető akárcsak a természet. Mikor az első felvonásban megismétli Mimé szavait, amit a borzongásról és félelemről mondott, értelmetlen csodálkozással kell ezt megjátszania, mert a félelem lényege előtte ismeretlen fogalom. A második felvonásban, a hársfa alatt történő magánbeszélgetése alatt nem szabad ellágyulnia. A kérdéseket csak tisztán kíváncsiságból intézi magához és a felelettel csak önmagát nyugtatja meg, hogy mégsem fia a csipásszemű Mimének. Csak akkor lágyulhat el kissé, mikor felveti azt a kérdést, hogy vajjon az anyák fiaik miatt halnak-e meg? Midőn az alvó Brünhildát meglátva felkiált: »Egy férfi fegyverben«, ezt nem a meglepetés, hanem az öröm hangján mondja. Hiszen azt gondolja, hogy magához hasonló bajtársra lelt. Csak csodálkozik, mikor már megoldotta Brünhilda páncélját. A következő jelenet alatt változik lassanként a tudatlan gyermek »szerelmi lángtól csapongó ifjúvá.« A beszélgetés alatt, vad sziklás tájhoz értünk. »Hiszen ez egy valóságos Walkür-dísziet« mondtuk mindnyájan és azonnal felkértük *Gulbransont*, hogy adja elő nekünk Hojotohó kiáltását. *Gulbranson* azonnal felment a sziklára és énekelni kezdett. Hangja

azonban nem csengett olyan hatalmasan a természet ölén, mint a bayreuthi színházban. De a hangulat azért mégis nagyszerű volt. Majd mindnyájan visszaindultunk és betértünk a vendéglőbe, hol rák, pizstráng és pezsgő várta az éhes társaságot. *Félix Mottl* mellett ültem, kivel a dirigálás művészetéről beszélgettem. »Ez igazán nem nagy művészet« mondta *Mottl* tréfálkozva, »ha valaki tud egy kicsit zongorázni, kicsit partitúrát olvasni és ha van némi taktusérzéke, bátran beállhat dirigensnek. « Ez a mondás jellemzi *Mottl* igénytelen lényét, mely minden nagyképüségől mentes volt. Ha az ember *Mottlnak* valamelyik nagyszerű teljesítménye után gratulált, csak annyit mondott: »Ugy-e egészen jól ment. Az előadás nagyon csinos volt.«

Ami a dirigálás művészetét illeti, arról *Richter János* is mondott valami furcsát. A bécsi zenekar valamelyik harmadrendű tagja egy alkalommal a hietzingi zenekart vezényelte. Másnap az operában találkozott *Richterrel*, kinek elmesélte dirigálását és többek között azt mondta: »Tudj a főzeneigazgató úr, tegnap rájöttem arra, hogy a dirigálás művésze nem is olyan nehéz.« »Azt én már régen tudom«, felelte neki *Richter* titokzatosan »csak arra kérem, hogy az én jól felfogott érdekében ezt ne árulja el senkinek.«

Gyönyörű, meleg nyári éjszakában érkezünk vissza Bayreuthba. Útközben *Wagner Siegfried* vezénylete mellett Terc?? *Troubadurját* és *Offenbach* operettjeit énekeltük. Búcsúzásnál még betértünk egy pohár sörre az Etilébe. A nyitott kapun át megláttuk az arra

gyalogló *Gulbransont*. »Tartson velünk, ma nagyon tisztességes itt a hangulat», kiáltottuk feléje. »Éppen azért nem megyek be«, válaszolta a művésznő.

Motll, ki fiatal korában, már 1876-ban résztvett mint korrepetitor a *Ring* próbáin és előadásán, sok érdekeset beszélt arról az időről.

A bécsi udvari operaház korrepetitora voltam. Egy zongorapróba alatt, melyet 1876. május havában tartottam, megjelent a teremben *Hans Richter* és azt mondta: »Készülj fel azonnal, mert Bayreuthba kell utaznod. Éppen az imént kaptam sürgőnyt *Wagnertől*, hogy küldjelek a Festspielekre.« A boldogságtól áradozva mentem haza csomagolni és másnap már vitt is a vonat arra a helyre, ahova annyira vágyódtam, ahol életem legnagyobb legmaradandóbb impresszióit kaptam. Május 22-én, a mester születése napján érkeztem Bayreuthba. Azonnal díszbe vágtam magamat és a Wahnfriedbe indultam, hogy első látogatásomat megtegyem. *Wagnert* vidám születésnap hangulatban találtam. Tréfásan *Alma-viva grófnak* nevezett el, mert frakkban, fehér nyakkendővel jelentem meg. De megjegyezte, hogy frakkomat hamarosan munkaköntössel kell felcserélnem, mert már a délután folyamán megkezdődik működésem a színpadon. Rajtam kívül még *Seidel Fischer*, *Zimmer* és egy *Lalus* nevezetű, fiatal görög működött mint zenei asszistens.

Ezen az első délutánon a *Rheingold* selőinek különféle elhelyezését és mozgását próbáltuk ki a színpadon. Tekintettel az abban az

időben még fejletlen színpadi technikára, nehézkos, úgynevezett úszó kocsikat használtunk, egy háromszögű masinát. Egy húsz láb magas vasrúd, volt rajta, mely ferde, rácsszerű szerkezetben végződött. Minden kocsihoz két színpadi munkást és egy karmestert osztottak be; a kocsit úgy kormányozták, hogy a közönség nem láthatta őket. Woglinde kocsiját *Seidel* irányította, Wellgunda és Flosshildáját én és *Fischer*.

Feledhetetlen előttem a próbaidők estéi, mikor a nagy színházi vendéglőben *Wagner* társaságában lehettünk. Ilyenkor elregélte, hogy mi történt vele Drezdában, hol mint karmester működött és beszélt azokról a szomorú időkről, melyeket Parisban töltött. *Wagner* előadása olyan érdekfeszítő, jellegzetes és humoros volt, hogy mindnyájan néma csendben feszült figyelemmel hallgattuk. Egy alkalommal, mikor az ilyen összejövetel már belenyúlt a késő éjszakába, *Wagner* megjelent a vendéglő felső galériáján. Fején sisak, hátán medvebőr, a kezében egy nyárs és elénekelt a *Meisier sing erekből* az éjjeli őr dalát: »Hört ihr Leute und lasst euch sagen.«

Wagner a művészeit gyakran a saját kertjében is megvendégelte. Feledhetetlen előttem az az ünnepély, melyet július 9-én *Amália Materna*, az első bayreuthi Brünhilda születése napja alkalmából adott. Minden meghívottat arra kötelezett, hogy az ünnepeltnek, ki rózsákkal feldíszített trónuson ült, egy rózsát hozzon ajándékba. Először *Wagner* gyermekei gratuláltak, majd a művészek, végül maga a mester jelent meg zenekarának az élén. A

kivilágított kertben nagyszerű buffet-t állítottak fel. Az ünnepélyt tűzijáték fejezte be. Az igazi ünnepséget azonban csak másnap tartották meg a Sonne-hoz címzett vendéglőben. A vendéglő kertjében egy olajmécsesekkel kivilágított lepedővel, *Materna* háló- és fésülködő köpenyeivel drapírozott kis bódét rögtönzöttünk színpad gyanánt. A zenekar egy pianinóból és egy nagydobból állott, melyen én és *Léwi* felváltva ál szóttünk. *Marie Lehmann* Schnadahüfliket énekelt. *Friedrich, Materna* férje, komikus verseket szavalt. A multság akkor érte el csúcspontját, midőn *Lilli Lehmann Fricke* balettmesterrel egy Pas de Bougnet táncolt el. A gulyás, amelyet *Materna* szobalánya főzött és a sör, melyet *Friedrich* erre az alkalomra Pilsenből hozatott, a hangulatot jelentékenyen emelte. *Wagner* az estélyen kitűnően mulatott és végül azt mondta: »Mi művészek egy robbanó banda vagyunk. Ilyen estét és együtttest más nem ért meg. A kívülállók csak a fejüket csóválják és hamisan ítélik meg. Azért a legokosabb, ha egymás között maradunk.«

Csendesebb estéken a színházi étterem felől felcsendül az ott masírozó sellők éneke, *Lilly* és *Marié Lehmann*, meg *Minna Lammert* ezt az együtttest olyan nagyszerűen tanulták be, hogy ehhez hasonlót aligha fogunk mégegyszer hallani. Az intonáció precizitása, a drámai előadás és a három hang színének harmóniája! olyan tökéletes volt, hogy *Lisztet* egészen elragadta és *Wagner* szeméből is könnyet csalt ki.

A *Rheingold* főpróbáján *Brand* színpad-

mester ötletéből kifolyólag a sellőket kissé idomtalan halfarkokkal szerelték fel, mi a már amúgy is labilis helyzetben levő énekesek helyzetét még bizonytalanabbá tette. Abban a hiszemben, hogy rosszul tolom a kocsiját, *Minna Lammert* egyszerre rám kiáltott: »Hallja *Mottl*, mindjárt a fejére köpök, ha nem vezeti csendesebben a kocsimat!« Szerencsémre fenyegetését nem valósította meg.

Augusztus 6-án megérkezett a *Rheingold* főpróbájára // *Lajos* bajor király. Megnézte *Wagner* társaságában az úgynevezett Fürsteniogloból az előadást. Utána csukott kocsiban, melynek még az ablakait is lefüggönyözték, visszatért az Eremilageba.

A próbaidők alatt egynehány énekesnek betanítottam *Mendelssohnnak* és *Spohrnak* egyes hangra írt kvartettjét, kik ezt a saját gyönyörűségükre énekelték. Egyszerre *Wagner* arra szólított fel bennünket, hogy *Lajos* királynak egy szerenáddal fejezzük ki hódolatunkat és hálánkat. Ezek a kvartettek erre a célra éppen alkalmasak voltak. A szerenád idejét a *Siegfried* főpróbáját követő estére lettük. Indulás előtt *Llerman Vogel* kijelentette, hogy indiszpozícióval küzd, s így nem vállalkozik az éjjeli kirándulásra. Tekintve, hogy hirtelelenül senkit sem találtam, magamra vállaltam a tenor szólamát. Mikor az Eremitageba megérkeztünk, egy udvari ember fogadott, ki egy sűrűbe vezetett, hol ernyőzött lámpák fénye mellett kezdtünk el énekelni. A király, akit jól láthattunk, a közelünkben sétált és így észrevehettük, hogy teljesítményünk megnyerte a tetszését. Másnap *Wagner* minden egyes sze-

replőnek átadta a király saját aláírásos fényképét.

Maga *Wagner* a legnagyobb pontossággal vezette a próbákat. Mi fiatal kezdők már az első próbák után tisztában voltunk azzal, hogy *Wagner* műveinek az előadásánál a súlypont a színpadi cselekményen van. Tisztán szinfónikus művek előadásánál a zenei tartalom a legfontosabb. A drámai műveknél a zene, magasabb szempontból nézve, a szöveg alá van rendelve. Az a karnagy, ki *Wagner* műveit kizárólag zenei alapon akarja értelmezni, téved. E módszer miatt a régi iskola sok becsületes nagyságának a törekvése hajótörést szenvedett. Főleg a hosszú fülek tulajdonosaitól származik az az ellenvetés, hogy ezáltal *Wagner* a zene pozícióját degradálta, ami azonban nem igaz, mert *Wagner* éppen azt mutatta ki, hogy milyen magasra emelkedhetik fel a zene kifejező képessége, ha a költészet termékenyíti meg. A két művészet együtt olyan szubtilitásokat tud kifejezni, melyre az élőszó képtelen. »Üdv Siegfried, drága hős« mondja Hagen, a Niebelungok palotájába belépő Siegfriednek. A költő a közönség elképzelésére bízta, hogy mi mehet végbe ebben a pillanatban Hagen lelkében. A zenész azonban kifejezi azt is, amit élőszóval nem lehet kifejezni. Amikor az orkeszterből Alberich át-kának motívuma hangzik fel, akkor már szinte látjuk Hagen gyilkos dárdáját, mellyel hamarosan ledöfi a hőst.

A szerelmes Isolda, annak jeléül, hogy Tristánt várja, eloltja a fáklyát. A zenekar-

ból felcsendül a halál motívuma, előre jelezve az idill tragikus kimenetelét.

A próbákon mindenkit meglepett *Wagner* fiatalos rugalmassága. *Brand* színpadmester rémületére az összes sülyesztőket átugrotta. Többször beleült abba a masinába, mely *Alberichet* a szirt tetejéről örült iramban a mélységbe gördíti, csak azért, hogy *Hill*, ki ezt a szerepet énekelte, bátorságra kapjon, mert nagyon félt attól a jelenettől.

Egy forró nyári délután éppen a *Walkürt* próbáltuk. Nekem kellett volna az első felvonásban megadni a jelt arra, hogy az ajtó szétnyíljon. *Wagner* idegesen sétált a színpadon. Megkérdeztem tőle, hogy kíván-e valamit. Ő azt mondta, hogy jól esnék neki egy pohár sör. Erre átszaladtam a szomszédos vendéglőbe és egy pohár habzó sörrel tértem vissza. Időközben fel kellett volna pattannia az ajtónak, de ez távollétem miatt elmaradt. *Wagner* irtózatosan rámförmedt: »Tán magát pincérnek szerződtettem ide? A színpadon kellett volna maradnia és jelt adnia. Most aztán igya meg a buta sörét.«

Wagnernél az ilyen kitörés gyakori volt. Egy alkalommal asztalánál *Sieglinde* nevét, a második szótagot hangsúlyozva ejtettem ki. Erre a mester leszidta az osztrákokat, hangoztatva, hogy nincsen érzékük a német nyelv iránt. De hamarosan megnyugodott és azt mondta: »Na, gyermekem, ezt azért nem értettem olyan komolyan. Most ismét jó barátok leszünk.«

A *Walkür* első előadása alatt a színpadon álltam és feszült figyelemmel hallgattam *Brün-*

hilda halálhirdetését. A fenséges jelenet könynyekre fakasztott. *Wagner* ezt észrevéve hozámjött és mosolyogva mondta: »Micsoda érzelgősség ez? A meghatottságot bizzuk a küntlevőkre. Mi idefennt tudjuk, hogy hogyan készül mindez. Azért fel a fejfel.« *Wagnert* jellemzi, hogy meghatottságát tréfás szavakkal leplezte.

A zenevilágot ebben az időben nagy izgalmomba hozta, sőt két táborba szakította *Richárd Strauss Saloméja*. A rajongók tábora épen olyan túlozva dicsérte a művet, mint ahogy az ellenpárt ócsárolta. A szokásos tréfák ez alkalommal sem maradtak el. Azt mondták: »Ha már Elektra, akkor Sophokles, ha már Richárd, akkor Wagner, ha Strauss, akkor Johann legyen.« Vagy pedig: »A *Salome* bibliai tárgyú dráma, a szövegét *Wilde Oszkár* írta, a hozzávaló zörejt *Richárd Strauss* készítette. Én a *Salomé*t Parisban láttam először, nagyszerű előadásban. A címszerepet *Destinn*, Heródest *Burrián*, Jochanánt *Feinhals* énekelte. A zenekar élén *Richárd Strauss* állt. Hogy a művel szemben milyen állásponatot foglaltam el, azt nem tudom megmondani. Néha olyan kellemetlenül hatott rám, hogy felszisszentem, de olyan része is volt, amely nagyon tetszett. Annyi bizonyos, hogy a mű érdekelt és szerettem volna a mélyére hatolni. Parisból hazamenet *Briesemeisterrel* találkoztam a vonaton, ő is Budapestre utazott, hol egy bresloui operatársaság *Ferdinánd Löwe* vezénylete alatt a *Salomé*t adta elő. Ő Heródest énekelte. Természetesen a műről beszélgettünk. *Briesemeister* azt javasolta, hogy men-

jek el a próbákra, úgy jobban megismerem a *Salomé*t. A meghívást elfogadtam. A címszerepet *Fanchette Vertrank* énekelte, kit *Löwe* többször félbeszakított. Egyszer nagy dühösen azt mondta neki: »Kisasszony, én miattam énekelhet, amit akar, de maradjon meg a taktusban.« A *Salome* hullámait Bayreuthban is megéreztük. *Wittich* asszony, ki a címszerepet kreálta Drezdában, azt mondta, hogy már tizenkétszer énekelte ezt a disznóságot, tizenharmadszor már nem teszi meg. *Besel* karnagy, ki a *Salome* zongorakivonatát készítette, beszélt, hogy *Muck*, a *Salome* berlini főpróbája alatt többször hangosan felkacagott. A *Wahnfried* ellenséges magatartást tanúsított a művei szemben. *Wagner Siegfried* élesen támadta *Strauss*l, ki a szenzáció kedvéért minden új dolgot megkomponál. »Valamelyik zenészre egyszer azt mondták, hogy muzikális disznó; *Strauss* csak disznó« jelentette ki *Wagner Siegfried*. *Henrik Thode* minden nagyobb városban tartott előadást a *Salome* ellen. Érdekes, hogy a nagy reformátor hogyan vedlett át az idők folyamán a konzervativizmus mentsvárává. Csak *Briesemeister* és *Ernst v. Krauss* tört lándzsát a *Salome* mellett, hogy újszerű, tehát meg kell szokni, épen úgy, mint annakidején *Wagnert*.

A *Wahnfried* estélyeire rendszeren korán érkeztem, hogy pár szót válthassak *Wagner-nével*. Egyszer honfitársaimról esett a szó, kik olyan szép számmal látogatják az ünnepi játékokat. »Férjem zenéjét a magyarok értették meg először«, mondta *Wagnerné* »a saját hazájában kigúnyolták, elgáncsolták. A lo-

vagias magyar közönség ezt sohasem tette meg.« Erre azt feleltem, hogy mi *Wagnernél* bizonyos fokban a magunk fajtájához számítjuk. « »Ebben van is valami igazság«, mondta. »Különféle vér folyik az ereimben. Lobbanékony lelkesedésemet a magyarnak tulajdonítom.«

Ebben az időben *Wagnerné* úgy testileg, mint szellemileg még egészen friss volt és egy fiatalnak is dicséretére váló munkát fejtett ki. Az előadást megelőző próbákat maga vezette. Ő tanította be az énekeseket. Tulajdonképpen a még megmunkálatlan anyagot szerette, mikor az illető művész még minden modoroságtól mentes. A szerepnek nem csak szellemi részét magyarázta el a legérdekesebb módon, hanem még azt is megmutatta, hogyan kell mozognia. *Briesemeister* beszélt el, hogy miként száguldott mint Loge, a Wahnfried halljában össze-vissza egy fátyollal a karján. Igaz, hogy mozgása már egy idősebb asszonyé volt, de az egész szerep lényegét nagyszerűen érzékeltette. Az ünnepi játékok alatt már reggel 10 óra tájban felhajtattott a Festspielhaus-hoz, hogy a következő előadást kissé átsimítsa. Az előadások alatt a bal földszint első sorának a sarkán ült. Így többször megfigyelhettem alakját, melyet a színpad visszfénye világított meg. Soha, még a *Parsifal* és a *Götterdämmerung* két óráig tartó felvonásai alatt sem dőlt a szék támlájára. Arca éberén figyelte és mintegy visszatükrözte a színpadi eseményt. Nagy társadalmi elfoglaltsága mel-

lett mindig a művészet ügyével foglalkozott. Egy *Siegfried-előadás* alatt *Breuer* több túlzásra ragadtatta magát. Másnap reggel már megkapta *Wagnerné* hatoldalal levelét, amelyben hibáit mind felsorolta és egyúttal a helyes utat megjelölte.

Főlényes humorát a következő eset jellemzi: Egy idősebb, előkelő úr, kit úgy jellemeztek, hogy az együgyűség leplébe burkolja gonosz megjegyzéseit, a *Walkür* harmadik felvonása után lelkesen tapsolt és egyre azt kiabálta: »Bravó Stuver, bravó Stuver«. *Stuver* ugyanis a múlt században híres tüzijátékrendező volt. Az illető így fejezte ki azt, hogy neki nem a zene, hanem csak a szcenikai rész tetszett.

Ezt az urat egy társaság meghívta vacsorára, melyen a *Wagner-család* is részt vett. Helyét, mint szeniornak, *Wagnerné* mellett jelölték ki, de azzal a figyelmeztetéssel, hogy tartózkodjék minden malíciától. A vacsora alatt *Wagnernél* avval a kijelentéssel lepte meg, hogy hallomása szerint Amerikában jobb előadásban adják a *Parsifalt*, mint Bayreuthban. A hangulat erre kissé feszes lett. *Wagnerné* a megjegyzést elengedte a füle mellett, majd hozzá fordult és megkérdezte, hogy miként tetszett neki a *Tristán* előadása. »A *Tristán* szerelmi ordítás«, volt a válasz. »Hát a *Parsifal*?« »A *Parsifal* valamivel jobb.« E párbeszédre az egész társaság elképedt, szerencsére *Wagnerné* arcán olimpuszi derű jelent meg, nevetését alig bírta visszatartani. A vacsora végén az illető urat szemrehányásokkal illették. Ő azonban a legnagyobb nyuga-

lommal azt felelte, hogy az igazságot meg kellett mondania. *Wagnerné* viszont kijelentette, hogy a vacsora alatt pompásan mulatott.

Wagnerné füle különben hozzászokott ilyen mondásokhoz. Egy próbát éneklő tenorista megkérte, hogy mutassa be férjének. Az illető ámulva hallotta, hogy *Wagner* már nincsen az élők sorában. Még furcsábbat kellett hallania *Grengg-től*, a hírneves bécsi basszistától. *Grengg* ostobaságáról, az idegen szavak elferdítéséről és kicsi lábáról volt híres. Az utóbbira sokat tartott. Mikor Bayreuthba meghívták, azt mondta: »Hagent fogom ott énekelni. A szerepet már tudom, a *desdemonikust* (!) majd belémverik.« A *Götterdämmerung* első felvonásában, mikor Siegfried kürtjét meghallja, nyugodtan kiballagott a színpadról, mintha csak a bécsi Práterben sétálna. Mire *Wagnerné* megmagyarázta neki, hogy ebben a pillanatban kezdődik a harc a fekete és fehér Alb.-törzs közt. Ezt éreztetnie kell, azért hatalmas, döngő léptekkel menjen ki. *Grengg* erre megint csak nyugodtan kísétált. *Wagnerné* erre, hogy szavának nagyobb nyomatókat adjon, eljátszotta az egész jelenetet, mire *Grengg* azt felelte: »Asszonyom, bocsásson meg, de nekem nincsenek akkora lábaim, mint magának.«

A *Tristan* egyik előadása alatt a színházban majdnem katasztrófa történt. Az utolsó felvonás vége felé közeledtünk. Éppen Marke énekelt. Egyszerre koromsötét lett a színpad. A villamos lámpák kialudtak. A zenekar még ugyan játszott, de hol az egyik, hol a másik hangszer némult el. Majd csend lett. Az or-

keszter mélyéből lángok villantak fel, sőt füstszag terjedt el a nézőtéren. A közönség persze egyre nyugtalanabb lett, olyannyira, hogy már pániktól tartottunk. Hogy ez nem történt meg, *Félix v. Krauss-nak* köszönhetjük, ki dacolva sötétséggel és nem törődve a zenekar elnémulásával, a legnagyobb lelkinyugalommal tovább énekelt Marke szerepét. A kínos hangulat percekig tartott. Egyszerre kigyulladtak a lámpák és az előadás zavartalanul véget ért. Amikor a függöny összecsapódott, a közönség frenetikus tapsba tört ki. »Éljen *Krauss*, éljen a mi életünk megmentője!« kiabálta mindenki. Tényleg *Krauss* lélekjelenlétének és zenei biztonságának köszönhattük azt, hogy az ijedtségen kívül nagyobb baj nem történt. Az est folyamán megtudtuk a könnyen végzetessé válható incidens okát. *Siegfried Wagner* az utolsó jelenetben még több fényt akart, de a színház akkumulátora már nem bírta ki s így rövidzárlat keletkezett. A felvillanó fény és a füst szaga oly módon keletkezett, hogy a zenekarban gyufát gyújtottak.

Az előadás után. kirándultam Rothenburgba. Ezt, a most már nagy hírű várost abban az időben még alig ismerte valaki. Tulajdonképpen *Richter János* fedezte fel. Ő biztatta bayreuthi ismerőseit arra, hogy nézzék meg. Mikor a vasúti állomás irodájában az összeköttetés felől érdeklődtem, a tisztviselő megkérdezte tőlem, hogy tulajdonképpen miért megyek én Rothenburgba. Ő odavalósi ugyan, de szülővárosában semmi olyasmiről nem tud, mit érdemes lenne megnézni. Rothenburgból

visszajövet két úrral utaztam. Az egyik látott már Bayreuthban egy *Parszifal*-előadást és lelkesedve mesélte élményeit útítársának: »Tudja, ottan a legkisebb szerepet is a legnagyobb művész énekli, az egyik Grál-lovagot *dr. Braussweller* (!) adta.« Én mindjárt tudtam persze, hogy *Briesemeistert* érti. »No és ki volt Kundry?« kérdezte a társa. »Kundry természetesen *Kundranson* (!) volt«, mire hangoosan felkacagtam. Az illetők erre látták, hogy valami bayreuthi ember utazik velük, beszédbe elegyedtek velem és megkérdezték, vajjon jelen voltam-e az ottani tűzvésznél, melyről rémhíreket hallottak. Megnyugtattam őket, hogy a hír erősen túlozza a valóságot és, — hogy Kundryt *Gulbranson* énekelte.

A fáradhatatlan *Gulbranson* nem elégedett meg azzal, hogy egy hónap leforgása alatt hat Brünhildát és két Kundryt énekelt, hanem még Izolda babéraitra is pályázott, mert zokon vette, hogy ezt a szerepet nem kapta; meg. Hatalmas fizikuma megkívánta, hogy kiénekelje magát. *Gulbranson* ebben az időben már csak Bayreuthban énekelt. *Wagner Siegfried* azt mondta róla, hogy a bayreuthi szezon végével összecsomagolja hangját, kámforos kofferbe bezárja, amit csak a legközelebbi ciklusra nyit ki. Tény az, hogy amint *Gulbranson* bayreuthi vendégjátékát befejezte, felment Svédország legészakibb hegyeibe és ott medvére vadászott. *Gulbranson* férje katonatiszt volt, ki csak a második ciklus alatt jelent meg Bayreuthban. A művésznő hatalmas alakját minden gyermeke örökölte. Az ember szinte

azt gondolta róluk, hogy Fafner és Fasolt leszármazottjai.

Az asztaltársaságunk az Euleben egyre nőtt, gyakori vendégünk volt *Josefin von Artner*, a hamburgi opera koloraturénekiesnője, ki Bayreuthban Heimoigát, Woglindet és az első viráglányt énekelte. A gamin természetű és eléggé szabadszájú *Artner* igen kedveltük és bizalmasan csak Finernek szólítottuk. Ezt a megszólítást egyszer egy idegenebb úr is megkockáztatta. »Hát mit gondol maga, hogy ki vagyok én«, pattant fel *Artner*. »Ne feledje el, hogy régi nemesi családból származom. Atyám ezredes volt. A kolostorban a legfinomabb nevelést kaptam. Különben...« és *Artner* egy olyan óhaját fejezte ki, melyet az ember rendesen nem teljesít. Épen ezzel az *Artner* kisasszonnyal történt egy kedves eset. *Parsifal*t próbálták, ahol ő a viráglány szerepében kezdte énekelni »Ich dufte schön...« kezdetű áriáját. *Muck* lekopogta a zenekart s odafordult *Artner* kisasszonyhoz, mondván: »Liebes Fräulein, leider von hier aus kann ich nicht genau beslimmen, wie schön Sie duften, aber, jedenfalls habén Sie mit einem Achtel Takt zu früh geduiftet.«.

Többször megfordult körünkben *Engelbert Humperdinck*, ki a nyolcvanas évek legelején került *Wagner* mellé. A nyomda számára ő másolta le a *Parsifal* partitúráját. Beszélte, hogy a mester ezt a művét oly boszorkányos gyorsasággal hangszerelte, hogy ő alig tudott vele lépést tartani. Alig fejezte be az egyik lapot, *Wagner* már egy új, szinte még nedves lapot küldött a számára.

Nagyon érdekesen vázolta a *Parsifal* első színpadi próbáit. Egy forró nyári napon *Wagner* lerendelte a Festspielhausba a magánénekeseket, az énekkart és a színpadi zenekart. Felszereltette a harangokat. Ezek együtthangzását akarta kipróbálni. A mester az eredménnyel igen meg volt elégedve. Azt mondta, hogy szebbnek el sem tudja képzelni. Öröme azonban nem tartott sokáig. Amikor a színpadot díszletekkel és kellékekkel felszerelték, egyszerre, mint gonosz varázslatra, minden másképen, szinte a fejetetejére állítva hangzott. A próbát előlről kellett kezdeni. Az úgynevezett »Wandeldekoration«, határozottan ellenséges magatartást tanúsított, mert kissé hosszúra szabták. *Brand* színpadmester azt javasolta, hogy a közzenét meg kell valamivel toldani. *Wagner* erre idegesen felpattant: »Hát most már méterszámra komponáljak!« kiáltotta haragosan. Erre *Brand* azt felelte, hogy másképen nem lehet a dolgon segíteni: »A masina, mely a díszletet forgatja, gyorsabban nem tud járni, minden változtatás nagy összeget emésztene fel, de már idő sincsen rá.« *Wagner* erre a kijelentésre dührohamot kapott. Megecsüdült arra, hogy több próbán nem vesz részt, de még az előadásra sem jön el és ezzel elrohant. Mindenki ijedten nézett utána, hiszen az előadás sikere forgott kockán. Csak a karnagy nem vesztette el a fejét. Kijelentette, hogy ha egy műből valamit ki lehet húzni, úgy betoldani is lehet. A betoldást *Humperdinck* vállalta. Azonnal a lakására ment, ott megírta a szükséges néhány átvezető ütemet zongorára letéve. Megmutatta *Wagnernek*, ki megnyu-

godva instrumentálta meg a betoldott részt. Bayreuth első éveiben a *Parsifalt* Humperdinck toldalékával adták elő. Később a díszletet kicserélték és az eredeti zenét *állították* helyre.

Egyik este megjelent körünkben a világhírű *Albert Nieman*, az első párisi Tannhäuser, korának legjobb Lohengrinje és Siegmundja. Egy hatalmas öreg tölgyhöz hasonlított. Híres szőke szakálla már hófehér volt. *Wagner* a Lohengrint borotvált arccal képzelte el. *Nieman* azonban semmi pénzért sem akart megválni férfias díszétől. Innét származott az a »tradíció-, hogy Lohengrint szőke szakállal kell játszani.

Nieman egy ifjú mohóságával töltötte le magába a sört. »Látod« — mondta *Landgrafnak* — »a te atyád 30 évvel ezelőtt azt mondta nekem, hogy ne igyak annyit, mert az sírba visz. Őt már régen betették a gödörbe, de én még itt vagyok«. Elbeszélte továbbá, hogy Parisban már a *Tännhäuser* előadásának kezdetén füttyöltek és pisszegtek. De a gúnykacaj csak akkor tört ki igazán, mikor a földszintről Tannhäuserre, ki még habozik, hogy elhagyja-e Vénuszt, vagy sem, reászólt egy úr: »ugyan halározza el már magát«! Evvel a darab sorsa meg volt pecsételve. Hiszen Parisban azt mondták: »C'est le ridicule qui tue. (Ez az a nevetségeség, amely öl!)

Egy különös eset történt vele Kölnben, hol a Tannhäuser énekelt. Délben a Hotel du Domban a katonatisztek asztalánál ebédelt. Étkezés után sorra kóstolták a jobbnáljobb rajnai borokat. Már hat óra elmúlt, mi-

kor *Nieman* elbúcsúzott a társaságtól, bement az Operába, hol felvette Tannhäuser jelmezt és a színpadon egyszerűen lefeküdt Vénusz lábaihoz. Mikor az istennő első kérdését intézte hozzá, feleletet nem kapott. A megismélt kérdésre is csak némaság volt a válasz. Vénusz rémülve látta, hogy lovagja az igazak álmát alusza. A függönyt erre leeresztették, *Nieman* hideg vízzel felébresztették és az előadást előlről kezdték.

Ebben az időben jelent meg a kirakatban, a művészek és a *Wagner-család* képei között, egy kis fiú arcképe is, a következő aláírással: *Franz Beidler* jun, *Liszt Ferenc* dédunokája, *Wagner Richárd* unokája. Többen azonnal szóvátettük, hogy az írás nem fedi a valót, mert a kisfiú anyja, *Izolda*, nem *Wagner*, hanem *Bülow* leánya. Ez az arckép mintegy nyitánya volt annak a botránynak, mely a *Wagner-családban* rövidesen lejátszódott. A véletlen folytán ennek a pernek a tüzére én is öntöttem olajat. *Izolda* volt *Wagnerné* kedvenc leánya, kit pénzzel és ajándékokkal bőven ellátott, jóllehet csak egy gyermeke volt. Sokkal bővebben, mint *Gravina* grófnét, kinek négy gyermeket kellett eltartania. *Izolda* rábeszélésére *Wagnerné* megengedte *Beidlernék*, hogy két *Parsifal*-előadást vezényelhessen. *Beidler*, mint *Parsifal-dirigens* csúnyán megbukott. A közönség elégedetlenkedett. Másnap ismét *Parsifalt* adták. Az első felvonás a régi pompájában ragyogott.

A színházból kijövet megpillantottam *Beidert*, ki egy pillér mellett állt. »Fogadj a őszinte szerencsekívánatomat« mondtam neki. »Jól tu-

dom, hogy milyen nehéz a *Parsifal* szellemébe behatolni. Hogy ez egy nap alatt megtörtént, bámulatraméltó. A mai előadás összehasonlíthatatlanul jobb, mint a tegnapi«. Erre *Beidler* elsápadt és azt mondta: »Hiszen ma nem én dirigálok, hanem *Balling*«. *Beidler* helyzeténél csak az enyém volt kínosabb. Szerettem volna leharapni a nyelvemet, hogy anynit beszéltem. De ami megtörtént, megtörtént! Visszatáncolni nem lehetett. Később megtudtam, hogy mi játszódott le a megelőző napon. *Beidler* bukása után összeült a Wahnfriedben éjjel a vészbizottság. *Wagnerné* minden gyereke azt követelte, hogy a *Parsifal*t vegyék ki *Beidler* kezéből és *Ballingnak* adják oda. *Muck* akkor beteg volt, sárgaságban feküdt. A megbízásnak volt egy titkos háttere is. *Wagner Éva* ugyanis igen kedvelte *Ballingot*, mert nagyon hasonlított *Luther Mártonhoz*, kinek nagy rajongója volt. *Wagnerné* engedett családjá kívánságának és azonnal megírta *Ballingnak* a megbízó levelet. Vejét, ki a Bayreuth mellett fekvő Kolmdorfban lakott, az esetről nem értesítette. Másnap, mikor *Beidler* bement a színházba, a karnagyai székben már *Balling* ült. »Bocsánat, kedves kolléga,« mondta *Beidler*, »de ma én dirigálok.« »Kolléga úr téved,« felelte *Balling*, »az anyósa mára engem jelölt ki« és zsebéből elővette a megbízó levelet. *Beidler* erre iszonyatos dühbe gurult és bosszút esküdött. Nagyon kapzsi ember lévén, attól félt, ha netalán *Wagnerné* meghalna, úgy családjá elesik a dús jövedelemtől. Azért rávette *Izoldát* arra, hogy bizonyítsa a törvény előtt, hogy ő nem *Bülow*, hanem *Wagner* leá-

nya, ennek folytán részesednie kell a hagyaték-ból. A különben beteg *Izolda*, ki rajongásig szerette férjét, kötélnek állt. Így keletkezett az a rettenetes botrányper, mely az egész világ sajtóját bejárta.

A Wahnfried erre *Beidlerékkal* az ösz-szeköttetést megszakította. Ezek továbbra is megtartották kolmdorfi kastélyukat, honnan mint valami főhadiszállásról, rendszeres rá-galom-hadjáratot folytatott, kivált a férj, a *Wagner* család ellen. Ezért Kolmdorfot elne-vezték Neidhöhlenek.

Mivel *Izoldát* nagyon szerettük és tudtuk azt, hogy a férjének az áldozata, néha meg-látogattuk. Persze csak az est homályában, ne-hogy a Wahnfriedben megtudják.

Az első Ring-előadás a maga megszokott fényében tündökölt. A szereposztás a régi volt. *Bertram* nagyszerűbb volt, mint valaha. Wo-tanon kívül még kétszer elénekelt Amfortas szerepét. Itt azonban némi csalódás érte a közönséget. Nem volt olyan kiváló, mint azt tőle megszoktuk. Különben is rossz híreket hallottunk felőle. Azt beszélték, hogy esténként zugkocsmákban, gyanús elemek társaságában leissza magát. Augusztus közepe táján pedig nagy botrányt okozott a Wahnfriedben. *ILpen* estély volt, amelyen *Bertram* is megjelent egy hölgy társaságában. *Wagnerné* szívesen fo-gadta őket. Amint azonban az énekesek cso-portjához közeledtek, többen háttatfordítottak. *Wagnerné* az esetet észrevette és az énekesek viselkedését számonkérte. »Tudja asszonyom, hogy ki ez a hölgy, akivel *Bertram* bejött?« kérdezte *Félix* v. *Krauss* »az utca sarkán

szedte fel!« Azaz még utca sem volt!«! vágta rá *Ernst v. Krauss*. Ezt a kellemetlen incidenst aztán elsimították.

A második *Ring* alatt már mindenki észrevette, hogy *Bertram* hangja hanyatlik. A *Walkür* második felvonásában, mikor a magas fiz-t kellett volna énekelnie, hangja teljesen kimaradt. Habár nagy tudása és művészete átsegítette a szerep többi részén, már nem volt a régi. Egész lénye erősen megváltozott. Hatalmas alakja meghajolt, tekintete zord, idegenkedő lett. Mikor egyik ismerősöm számára autogrammot kértem tőle, azt kérdezte, hogy hogyan tetszett a császári és királyi felségnek? Kérdése igen meglepett. Megkérdeztem tőle, hogy melyik felséget érti. »Hát azt, amelyikkel Ön mindig együtt van«. Láttam, hogy zavart és nem ismert meg, azt mondtam, hogy a felséget művészete elragadta.

Bayreuthból *Bertram* Münchenbe ment és a Prinzregenten Theaterben Hans Sachsot énekelte. A második felvonásban egyszerre elhagyta emlékezőtehetsége. Úgy a zenét, mint a szöveget elfeledte, csak értelmetlenül dadogott. Erre minden szerződését felbontották, aminek egyik következménye az lett, hogy *Reininger* elvesztette pénzét. *Bertram* egy ideig Berlinben tengődött régi tisztelői kegyadományából. Azután elutazott Bayreuthba, hol a Hotel Postban ütötte fel tanyáját. A tulajdonos *Wishert*, kegyeletből szállást adott neki. Nem felejtette el, hogy *Bertram* mennyi sört és pezsgőt fogyasztott. A szerencsétlen művész egy darabig úgy tartotta fenn magát, hogy esténként kispolgárok családjainál pár márkáért *Schubert-*

dalokat énekelt. De hangja már ezt sem bírta.

Egyik vasárnap, a templombamenő közönség rémülve látta, hogy a Hotel Post második-emeleti ablakából egy ember lóg ki: *Bertram* volt. Felakasztotta magát a függöny zsinórjára. A temető halottaskamrájában ravatalozták fel. Felette szép koszorú lógott, szalagján ezzel a felírással: »A nagy bayreuthi Wotannak a Wahnfried ház.« Utolsó kívánsága az volt, hogy második felesége mellé temessék el, aki évekkal azelőtt Hook van Hollandnál egy hajóatasztrófa folytán életét vesztette.

Egy ködös novemberi reggelen indult el a gyászkocsi a vasútállomás felé. A holttestet senki sem kísérte. A Wagner-család már Itáliában tartózkodott. Az utolsó »Isten veled«-et *Sammet* mondta, ki vendéglője kapujában a Walhalla-motívumot fújta púzónján. Így végezte be életét a világ legnagyobb Wagner-baritonja életének 39. évében.

Az ősz folyamán egy egész vidám epizód is játszódott le Bayreuthban. Hősnője a teozófiával és egyéb okkult tudományokkal foglalkozó *Bloom* báróné volt. A bárónő valahol megismerkedett ezekben a tudományokban jártas emberrel, kit meghívott Birkenschlössleinbe, hol a társaságtól teljesen visszavonultan élt, minden idejét a misztériumoknak! szentelve. A Wagner-család ugyan gyanította, hogy a bárónő vendége szélhámós, de biztos adata erre nézve nem volt. November elején korán reggel *Wagnernének* jelentették, hogy a bárónő a villa halljában ül és beszélni szeretne vele. *Wagnernét* ez a korai látogatás meglepte. De még jobban elcsodálkozott, mikor

meglátta, hogy a bárónő lábain papucs, bundája alatt pedig csak hálóing van. *Wagnerné* kérdéseire, hogy a bárónő tulajdonképen mit akar, csak zavaros válaszokat kapott. *Wagnerné* rosszat sejtett, s miután a bárónő eltávozott, megkérte a rendőrséget, hogy tartsa szemmel a Birkenschösslein lakóit. Pár nap múlva látták, hogy a bárónő a titokzatos idegennel a bayreuthi pályaudvarhoz hajtatott. Ott kiszálltak, az okkultista a bárónőtől nagyobb csomagot vett át és azzal a legközelebbi vonaton elutazott. Mikor *Wagnerné* ezt meghallotta azonnal kiment a bárónőhöz és megkérdezte, hogy nem hiányzik-e valamije. Erre *Bloomné* elpanaszolta, hogy *Wagner* műveinek zongorakivonatai eltűntek lakásából. Már tűvette egész otthonát, de nem tudta megtalálni. A rejtélyt nemsokára megfejtették. Az okkultistát, aki hírhedt szélhámos volt, abban a pillanatban fogták el, mikor Hamburgban egy amerikai hajóra akart felszállni. Egyebek között a bárónő *Wagner*-partitúráit is megtalálták nála. A vallatásnál kiderült, hogy hipnotizálta a bárónőt, még pedig tudta nélkül. Médiума engedelmességét azzal próbálta ki, hogy egy reggel elküldte papucsban és hálóingben a Wahnfriedbe. Miután a kísérlet sikerült, azt szuggerálta, hogy csomagolja össze legértékesebb tárgyait és adja át neki. A szélhámos természetesen a bárónő ékszereire és értéktárgyaira gondolt. Mivel azonban a bárónő *Wagner* műveit tartotta a legértékesebbnek, ezeket csomagolta össze. A bárónőt *Wagner* iránti rajongása eszerint érzékeny anyagi veszteségtől mentette meg.

KÉT LOHENGRIN ÉV

1908 és 1909-ben *Lohengrint* adták. Mikor Bayreuthbe megérkeztem a fiatal *Edward Reusz* karnaggyal találkoztam. »A holnapi előadás után hasra fog vágódni!« — jelentette ki előttem. Ezen nagyon elcsodálkoztam, mert nem hittem, hogy a *Lohengrint* annyival különbül lehetne adni, mint ahogy eddig láttam. Nézetem másnap alaposan megváltozott. Ugy éreztem, hogy a *Lohengrint* akkor láttam először. Legjobban a kórus lepett meg, még pedig nemcsak tökéletes énekével, hanem, hogy játékaival milyen organikusan egészítette ki a cselekményt. A király oldalán a szászok álltak, Telramund oldalán a brabantiak. A szín mélyén a semleges színpadi nézőközönség foglalt helyet. Midőn a hírnök harmadik felszólítására sem jelentkezik senki Elza védelmére, a brabantiak csoportja szemmel láthatólag örvendezik. A folyam partján álló emberek egyike szemét beárnyékolva, egyszerre csak észrevesz valakit a távolban. Szomszédját figyelmeztetve egy pontra mutat, melyet többen is észrevesznek. Az izgalom egyre nő. Egyesek, valami különöset jelentve, előreszaladnak, az elől állók viszont kíváncsian hátramennek. Az izgalom már mindenkit hatalmába ejt. Az egész tömeg a vízpartjához tódulj majd fortisszimo-ban énekelve »Ein Wunder, ein Wunder« visz-

szarohan, mire a háttérben megjelenik Lohengrin, hattyús csónakában.

Az addigi Lohengrin-ek kifényesített nikkal gyorsforralóhoz hasonlítottak, csillogó páncéljukban. A bayreuthi Lohengrin finom, sodrott páncélinget visel, mely kevésbé csillog, de annál előkelőbbben hat. A bayreuthi rendezés az ima alatt abból a célból, hogy a ki nem egyenlített ellentétet még jobban hangsúlyozza, a szólistákat egymástól nagyobb távolságban helyezi el. A fináléban a zöld galyakat lobogtató kórus fesztelen mozgása újszerűen hatott.

A második felvonás a bayreuthi rendezés remeke. Mikor a függöny szétlibben, a színpadon koromsötétség uralkodik. Telramund és Urtrud láthatatlan, csak később, miután a sötétség kissé enyhült, vehető ki a két alak mozgása. Mikor Elza kilép az erkélyre, a teremből vörös fénysáv vetődik a színpad közepére, amely megvilágítja Ortrudot, mikor az »Entweihte Götter«-t énekli, ki úgy hat eközben, mint egy démoni erőt sugárzó vámpír.

Lohengrint *Bary* és a francia *Charles Dalmores* felváltva énekelték. Az előbbi hatalmas germán lovag, az utóbbi inkább földöntúli, misztikus hős volt. *Bary*, hogy tömör hangját szerepéhez idomítsa, a lírai részeket erősen nazális hangvétellel énekelte. Egykori híres elődje, *Van Dyck*, ki hallgatta az előadást, csipősen jegyezte meg, hogy hangja úgy szól, mintha gyerektrombita lenne a torkában.

Van Dyck híres volt malíciájáról. Egy alkalommal *Dubszky* grófné gúnyos fölénnyel azt mondta »óh, a Parsifal túl magas nekem«,

»Én azt hiszem, hogy inkább ön túl rövid hozzá, asszonyom«, vágta vissza *Van Dyck*.

Elzát, *Edei Fleischer*, Telramundot *Davison*, a királyt az amerikai *Hinkley* énekelte. Az előadás egyik fénypontja csodálatosképen *Geitze-Winkle* hírnöke volt, ki szokatlanul szép hangjával ebből a mellékszerepből főszerepet alakított. A zenekart *Siegfried* vezette, az ének-kart *Kniese* utóda, a nagyszerű *Rüdel Hugó* tanította be.

A fentemlített *Davison*, ki hosszú, sima, fekete hajával, barna arcszínével és sötéten villogó szemével valami indus herceg benyomását keltette, hivatásának vértanúja volt, mert rettentően trémázott. Hogy a zenekart jobban hallja, egy saját szerkezetű drótalkotmányt szerelt a fejére, mely fülkagylóit előretolta. Azonkívül folyton inhalált, gargalizált és hangszálait mindenféle szerrel pepecselte, pedig teljesen egészséges volt. Az előadást megelőző ebédeken *Briesemeister* mindig azt mondta: »No, a *Davison* már az öltözőjében ül. Ott krá-kog, köpköd és illatozik a patikaszerektől.«

A *Lohengrin* előadásával kapcsolatban meg kell magyaráznom, hogy miben állt a bayreuthi ünnepi játékok lényege. Hiszen másutt is rendeztek ilyet, péld. Münchenben. Nem lehet tagadni, hogy ott is kitűnően adták elő *Wagner* műveit. De azért mégis mennyire elütött az az előadás a bayreuthitól! Münchenben a már évközben kitűnően begyakorolt; együtteshez vendégénekeseket hívtak meg. A művész megérkezett, a szerepét leénekelte, aztán eltávozott. Próbát ritkán kapott. Magam tanúja voltam annak, hogy *Alois Pennarini* és

Lilan Nordica, kik másnap a *Tristán és Izoldát* énekelték, egy *Tannhäuser-előadás* felvonásközébe ismerkedtek meg. Utána kedélyes vacsorázás közben tárgyalták meg másnapi szereplésük színárnyalatait. *Tänzler* tenoristát pedig Münchenben egy egészen különös bal eset érte. A művészt az előadást megelőző napon hívták meg, hogy a *Tannhäuser*t énekelje el. *Tänzler*, amint megérkezett, azonnal bement a színházba, átöltözött és elfoglalta a helyét a színpadon. A hosszúra nyúló bachanaliát már különösnek tartotta. A duettben rémülten vette észre, hogy Vénusz és a zenekar egészen más úton jár, mint ahogy ő ezt eddig megszokta. Mivel nem tudta pontosan, hogy mikor kell bevágnia énekével, inkább hallgatott. Az átvezető zene alatt megkérdezte erre nézve partneretek! felvilágosította, hogy itt a párisi átíratot adják. *Tänzler* pedig ezt nem ismerte.

Bayreuthban ellenben az egyes művészekkel 79 alakító próbát tartanak a próbateremben. Azonkívül tartanak még 76 együttes próbát zongorával és 24 színpadi próbát zenekarral, 23 szcenikai és világítási és 47 rendelkező próbát a színpadon, 159 stílus- és előadási és 23 zenekari próbát a vendéglő nagytermében. Természetes, hogy az előadás így másképp fest. A *Lohengrin* előadását már teljesen *Wagner Siegfried* rendezte. A színpadi rendezésben találta meg tehetsége igazi útját. *Siegfriedet*, avagy *Fidit*, ahogy őt családja becézve szólította, atyja mérnöknek szánta. De *Siegfriedből* mégis csak kiütött a zenészsvér és teret követelt magának. Pályáján lassan és biztosan ha-

ladt előre. Először a karmesterséget tanulta meg. Nem lett ugyan belőle egetverő dirigens, de az állagon felül emelkedett és atyja műveit kitűnően vezényelte. Majd komponálni kezdett. Első operájával, a *Bärentiäuterrel* igen szép sikert ért el. Éz a Kulmbachban lejátszódó, kedves, naiv, népies mű, a bayreuthi táj üdeséget leheli magából. Későbbi műveiben, szerencsétlenségére teljesen apja büvkörébe került. Szövegeiben, melyeket maga írt, megmaradt ugyan a népies témák mellett, de azt tele szőtte többnyire nehezen érthető szimbólumokkal. A zenéje pedig csak úgy hemzseg a sok értékes motívumtól. *Kobold* című operájában 110 motívummal dolgozott. Az egész *Ringben* nincsen ennyi. Így túllépve a saját tehetsége határait, egyik operája sem tett maradandó hatást. *Grünfeld* csípősen jegyezte meg, hogy *Wagner Siegfried* csak premiereket ír. Pedig művei tehetségről tanúskodnak. Mindegyikben felcsillan a színpad kiváló ismerete és a rendezői tehetség. Később *Wagner Siegfried* minden idejét az ünnepi játékoknak szentelte. Itt aztán fáradtságot nem ismert. Mindenütt ott volt, tanácsolt, javított, buzdított és a felmerülő nézeteltéréseket finom tapintatával elsimította. Szigorúan ügyelt ugyan a stílus betartására, de azért minden újítást pártfogolt, amely a mű szellemével megegyezett. A művészek előtt olyan nagy volt a tekintélye, hogy minden utasítását szó nélkül elfogadták. Sima egyszerű, bár kissé hűvös modoráért mindenki kedvelte. Még ellenségei sem láttak benne Herbertet, hanem olyan emberként tisztelték, ki atyja

Az „Eule” Bayreuthban

szellemi örökét a maga tisztaságában megőrizni igyekszik.

Ebben az évben *Parsifal*t *Burrian Károly* énekelte. Ez a kiváló tenorista itt nem aratott olyan lenyűgöző sikert, mint másutt. Ennek oka kicsi termete volt. Pedig *Burrian* mindent el követett, hogy ez ne szúrjon szemet.

A *Rheingold* főpróbája után *Briessmeister*né a művészbekjártat előtt éppen férjét várta. Egyszerre egy háttal álló énekest *Breuer* névvel szólított meg. Az illető nem *Breuer*, hanem *Burrian* volt. *Burrianra* kellemetlenül hatott, hogy őt a törpével tévesztették össze. Hogy ez meg ne ismétlődjék, feladta bayreuthi lakását, kiköltözködött az Eremitage-ba és a közönség körében többé nem mutatta magát. A fortély azonban nem használt, mert *Burrian* a színpadon is kicsinynek festett. Kiváltképen a hatalmas termetű bayreuthi művészek mellett.

A *Ringben* *Bertram* elárvult szerepét *Walter Soomer* vette át, ki méltó utódnak bizonyult. *Siegfried* szerepét *Alois Burgstaller* énekelte. Gyönyörű játéka és előkelő mozgása valószínűvé tette, hogy a hős ereiben az istenek vére csörgedez.

Mint új csillag tűnt fel a később világhíróvé vált *Frida Hempel*, ki *Wiellgundát*, az első virágleányt és az eredeti madarat gyönyörű hanggal és remek szövegkiejtéssel énekelte. Az utóbbit jellemzi, hogy *Gerhard Hauptmann* fia, *Benvenuto*, a *Siegfried* előadása után azt mondta apjának: »Hiszen én is egy *Siegfried* vagyok, mert mindent megértettem, amit a madár énekel. *Hempel* ebben az időben kispolgári benyomást tett, rendesen hajadonfővel, egy szür-

ke kendőbe burkolva sétált. Pár év után, mint ünnepelt koloralúraénekesnővel találkoztam vele. El sem hittem, hogy ez az elegáns, nagyvilági hölgy, ki előttem állt, a hajdani *Hempel Frida* volt.

Mivel *Sammet* bezárta vendéglőjét, az éjjeli élet az Euleben zajlott le, illetve rosszul mondom, mert a nappali is. Mert az éjek áthúzódtak a nappalba, a nappal pedig az éjbe. A társadalmi élet tengelye *Breuer* és a *Briesemmer*-házaspár volt. *Briesemeisternét*, vagy ahogyan rendszeren nevezték, *Frau Briesét*, mindenki az Eule királynőjének hívta. Nem is volt igazi élet, ha ő nem volt ott. Néha megtörtént, hogy *Briesemeisterék* korábban feküdtek le. Ezt nem túrtuk el. Tekintve, hogy' egy közeli utcában fekvő háznak a földszintjén laktak, átmentünk és az ablakon bekiabáltunk: »Felkelni! Eulebe jönni!« Egy negyed óra múlva a *Briesemeister-pár* kötelességtudóan megjelent.

Bizalmas körünk ebben az évben több értékes személyiséggel bővült. Hozzánk csatlakozott *Schierach* báró, a gárdatisztból lelt weimari intendáns. Tőle tanultam meg, hogy miképp lehet olcsó anyagokkal nagy színpadi hatást elérni. Például Weimarban egyszerű szövetekre enyvvvel mintákat festenek és azt bearanyozzák. Ez a szövet úgy hat, mint valami értékes régi brokát.

Schierach egy alkalommal volt tisztársának, *Moltke* grófnak elpanaszolta, hogy mint intendásnak rengeteg sok dolga van és néha kényes helyzetbe is kerül. Erre *Moltke* epésen

megjegyezte: »Elképzelem, milyen nehéz lehet *Goethe* utódjának lenni«.

Ez a közismert, vidám társaság néha nem épen kívánatos elemeket is magához vonzott. Ilyen volt például K. kisasszony, ki mindig a nyakunkon lógott. Mivel nem tudtuk magunkról lerázni, elnevezték »Festspielwanze«-nak, vagyis az ünnepi játékok poloskájának. A véletlen szerencse azonban mégis megszabadított tőle. Mielőtt felmentünk az Eulebe, előbb bejártunk egy pár vendéglőt. K. kisasszony folyton velünk volt. Baierlein étkezdéjében kedélyesen elbeszélgetve hosszabb ideig maradtunk. Távozásunkkor egyre azt javasoltuk K. kisasszonynak, hogy maradjon itt velünk együtt, — azonban már ő is szedte a sátorfáját. Egyszerre csak megszólalt a szomszéd asztal mellől egy úr, ki nagyobb társaságban szórakozott: »Ugyan K. kisasszony, maradjon velünk«. Erre K. kisasszony ott maradt. Rendesen éjfél táján jelent meg az Euleben *Burgstaller* és *Richárd Mayr*, a bécsiek ünnepelt basszistája, M itten Hagen és Gurnemanz szerepét énekelte. Ez a két művész előbb a Parsifalhoz címzett vendéglőben fogyasztott el nagymennyiségű barack-bowlet és csak utána tért át a sörre. De ebből is alaposan kivette a maga részét. *Mayr* különben nagyon gazdag ember volt, mert salzburgi nagybátyjától jövedelmező Sörgyárat örökölt. A rossz nyelvek azt mondták, hogy a gyár terméke sohasem kerül a közönség elé, mert az új tulajdonos saját maga issza meg.

Az Euleban lezajló élet azonban néha kifárasztott. Már telítve voltam *Wagnerrel* és

mindazzal, ami körülötte van. Más világ után vágyódtam. Ilyenkor kilopóztam és szűk sikátorokon áthaladva a Markgrafok palotájához értem. A néma és üres tér éjszakáját néhány lámpa gyér fénye törte meg. Minden különösebb képzelőtehetség nélkül a rokokóvilág kellő közepén éreztem magam. A hold fénye ráesett a palota ablakaira. Ez úgy hatott, mintha belülről lenne kivilágítva. Képzetelemben egyszerre kinyílt a nagy tölgyfakapu, a mélyéből aranyozott üveghintó gördül ki. Fáklyás lovagok kísérik. A kormos fénynél a kocsiban ülőket felismerem: *Wilhelmina* örgróiné és udvarhölgye, a szép *Marvitz*. Az operába mennek. Én velük tartok. A viaszgyertyák sárgás fénye, mint valami nagy fehér rózsacsokrot aranyozza be a földszinten ülők púderes fejét. Majd megszólal a zenekar. A fuvolák és klarinettek kacagásában furcsán bűg a violon d' amour és a viola di gamba hangja. Majd felhúzzák a brokát függönyt, mire megjelenik az üvegprizmák fényétől megvilágított színpad. Aranyból van rajta minden, a fa, a szökőkút, a csavart oszlopsor és a távlatot bezáró glorie. A szökőkútból víz helyett ezüst-szálak csurognak ki. A zenekar egyszerre elhallgat, a primadonna mélabús recitativot énekel, melyet a cembalo tépett hangja kísér. Majd egy áriát énekel. Ez épen olyan cikornyás, mini amilyen cicomás a színpad. A félpercig kitarított hang belevész a rouladok, trillák és melizmák útvesztőjébe. Mintha valami masina énekelne, melynek nincsen szüksége lélekzetre. Alig fejezte be a primadonna áriáját, megszólal a kasztrált mélabús szopránja. Ő is a végtelen-

ségig trillázik és koloratúrázik. Eleinte bámulva hallgatom az emberi toroknak ezt a gépies fegyelmezettségét, de hamar megunom. Elfog a vágy valami lelkeség után, de ezt hiába keresem. A mesterséges légkör már fojtogatja a mellemet. Csak gyorsan ki a szabdba! Vissza a modern életbe, vissza *Wagnerhez*, vissza az *Eulébe!*

Asztalunkat néha egy különös vendég tisztelte meg *Wilhelm Broesel* személyében. *Broesel* az unalmas német szobatudós típusa volt, ha ugyan szabad őt a tudósok közé sorozni. Könyveket írt *Wagner* különböző női alakjairól, Sentáról, Kundryról, melyben lelkiállapotukat elemezte, megmagyarázva, hogyan kell őket a színpadon megjátszani. Mivel könyveit nem olvastuk, ezek tartalmát élőszóval adta elő. Mivel *Broesel* végtelen magyarázatát igen untuk, elneveztük őt, — vezetéknévét széjjelválasztva — Bro-Eselnek. Egy alkalommal *Broesel Edith Walker* mellett ült, ki az előtte való napon Kundryt énekelte. *Broeselnek* igen tetszett a művésznő egyéni felfogása és megkérdezte tőle, hogy szerepét nem az ő könyve után tanulta-e be? *Walker* igent mondott, pedig sejtelve sem volt arról, hogy ki ül mellette. *Broesel* e perctől kezdve a legnagyobb fölény hangján beszélt velünk. Állandóan csak *Walkerre* hivatkozott, ki az ő nagy tudását bizonyította és kijelentette, hogy már nyugodtan nevezhetjük őt Bro-Eselnek, hiszen az egész város tudja, hogy konzseniális *Wagnerrel*.

Ebben az évben egy igen furcsa könyv jelent meg *Móritz Wirth* tollából. Címe: »Brünhilda anyósa, avagy Wotánnak egy Bayreuth-

ben felejtett gesztusa.« írásában a szerző azt bizonyítja, hogy *Wagner* a saját művét nem értette meg, mert *Brünhilda* a *Götterdämmerungban* anyai örömei előtt állott. Ezt a zenekarban előforduló timpan-ütésekkel és *Wagnernek* azzal az instrukciójával, mellyel a hősnőt bizonyos égtájak felé fordítja, bizonyította be. Könyvéhez még egy gynekológus jóváhagyását is csatolta. Mindenkit meglepett, hogy *Wirth* ilyen badarságot írt össze. Hiszen őt a komoly *Wagner*-kutatók közé sorozták.

Az egyik *Lohengrin-előadás* alatt majdnem én idéztem elő pánikot a színházban. Ezen az előadáson megjelent a német császár két fia, *Adalbert* és *August Wilhelm* herceg is, kik velem egy sorban ültek. Az első felvonás előtt én már a helyemen ültem, mikor bejöttek. Mikor előttem elhaladtak, fejbólintással üdvözöltem őket. Erre szomszédom, valami idegenszerű német kiejtéssel megkérdezte tőlem, hogy a két úr nem porosz királyi herceg-e? Én igennel feleltem. Ebben a pillanatban a színház elsötétült, mire szomszédom a széke alá nyúlt, onnét valami ládafélét húzott elő, melyet az ölébe tett. Egyszerre a láda kattogni kezdett. Szent Isten gondoltam magamban, ez az ember valami orosz anarchista, ki merényletet akar elkövetni a *Hohenzollern-család* tagjai ellen. Nagy dilemma előtt álltam. Nem tudtam, mitévő legyek. Ha kiabálok, okvetlen pánik tör ki. Ha csendben maradok, mindnyájan felrobbanunk. Egyszerre hirtelen elhatározással megfogtam szomszédom kezét. »Mit akar Ön? kérdezte ijedten. »Ön mit akar«? sziszegtem

reá. »Le akarom fényképezni a hercegeket«— felelte, mire teljesen megnyugodtam. De nevéte semet alig tudtam visszafojtani arra a gondolatra, hogy az előhíváskor mikép nézett volna ki szomszédom felvétele, mert amint meggyőződtem, tényleg egy ártatlan Kodakot szorongatott a kezében.

1909-ben a *Lohengrint*, óriási sikerére való tekintettel megismételték. A címszerepet a kvttúió *Fritz Vogelstrom*, Elzát a bájos *Hafgreen-Waag* énekelte. Az előadás főékessége *Anna Mildenburg* asszony Ortrudja volt. Valahányszor *Mildenburg* nevét kimondom, hódolattal hajtom meg fejemet emléke előtt. *Gustav Mahler* azt mondta, hogy kezének két ujját odaadná azért, ha *Wagner Richárd* láthatta volna *Mildenburgot*. Igaza volt! *Mildenburg* minden tekintetben *Wagner* elképzelését fedi. Magas, nyúlánk termete, klasszikusan metszett arca tiszteletet parancsol. Ilyenek lehetnek a római császárnék. Hatalmas, kissé fanyar ízű hangján alig van hímpor, kissé éles a magasságban. De ezt a makrancos hanganyagot teljesen a hatalmában tartja és engedelmességre kényszeríti. Azt tudja vele kifejezni, amit akar. Épen olyan mesteri öntudattal kormányozza ruhájának, fátylainak minden redőjét. Egész megjelenése műremek benyomását kelti. Ez a kivételes művésznő csak ritkán fordult meg Bayreuthban, még pedig a következő oknál fogva. Ha *Mildenburg* énekel, szerepébe egész lelkét beleviszi. Mint a két végén meggyújtott fáklya, önmagát emészti fel. És te-

kintve, hogy Bécsben a legnagyobb szerepeket énekli, rászorul a nyári pihenésre.

Ortrudjában mindjárt feltűnik semleges viselkedése a felvonás elején. Mikor Telramund a királynak bemutatja, alig hajtja meg fejét Mintha nem is hallaná férje vádját és Elz. álomszerű védekezését. Csak mikor a hatu megjelenik, kerül élet ebbe az alakba, nely - eddig fenyegető némasággal állt, akár a kérelhetetlen sors. Ekkor messze előrehajol 'és úgy néz, mintha szeme tüzével hamuvá akarná égetni a Grál lovagját, ki ilyen alkalmatlan pillanatban érkezik meg. A párbajjelenet alatt hatalmas varázsgyűrűjét, mintha csak meg akarná büvölni, tartja férje felé, hogy minden bajtól megóvja. Mikor Telramund a párbajban elesik, irtózatos düh szállja meg, melyet nem tud megfékezni.

A második felvonásban úgy kuporodik a lépcsőn, mint — egy őskori pogány istennő, kiben a keresztények boszorkányt látnak. A közönség megborxad attól a gúnyos nevetéstől, ahogy Isten nevét kiejti. Amint Elza az erkélyen megjelenik, a bosszúra ösztöklő némben egyszerre csúszó-mászó koldusasszonnyá változik, panasa olyan búsan hangzik, hogy mindenkit meggyőz. Amikor azonban a pogány isteneket hívja segítségül, minden emberit levet magáról. Karja, mint hatalmas bunkó hasítja át a levegőt és ruhája óriási szárnyá dagad. A dóm előtt királyi fenséggel viselkedik: és Elza vádjait mint alkalmatlan legyet hessegeti el magáról. Az utolsó felvonásban mint a bosszútálló Nemezis jelenik meg, majd össze-

roppan és egyesül a földdel. Alakításában sohasem támad hézag, amelyen bele lehetne látni a mechanizmusba.

A *Ringben Ernst Krauss* visszakapta Siegfried szerepét, Siegmundot *Burgstaller* énekelte. A többi szereplő a régi maradt. A múlt évben a *Siegfried*-előadását megelőző napon *Burgstallerrel* vacsoráztam, Beszélgetés közben megkérdeztem tőle, mi történne akkor, ha másnap az első felvonás végén, kardcsapására nem válna szét az üllő? »Az nagyon kellemetlen volna« felelte az énekes. Másnap megtörtént, hogy *Burgstaller* kétszer is sújtott az üllőre, de az megmaradt eredeti épségében. Mikor egy évvel később *Siegfried* első előadása előtt *Kraussal* vacsoráztam, elmondtam neki a tavalyi esetet. »Remélem ez nem ismétlődik holnap meg« mondta *Krauss*. Pedig az eset szóról-szóra megismétlődött. Mikor a második *Siegfried*-előadás előestéjén *Krauss* megpillantott engem, borzadva mondta, hogy velem ugyan nem vacsorázik, mert akkor másnap megint baj történik a színpadon. Úgy látszik, Siegfried üllőjére szerencsétlenséget hoztam.

Az Eulében a vidám élet tovább folyt. Az utolsó vendég, ki a kocsmát elhagyta, *Burgstaller* volt. Csak napkelte után feküdt le. Ennek oka a sanfranciscói földrengés volt. A newyorki Metropolitan-opera egész személyzete — köztük *Burgstaller* — Sanfranciscóban vendégszerepelt, hova különvonattal érkeztek meg. *Burgstaller*, hogy a másnapi *Lohengrin*-előadásra kipihenje magát, korán lefeküdt és ágyában olvasott. Egyszerre csak azt vette

észre, hogy az egész szoba és benne minden bútór mozog. Mivel rögtön tudta, hogy földrengés kezdődik, felöltöt kapva magára, hanyatt-homlok szaladt le a 32-edik emeletről. A lépcsőn találkozott *Bella Alten* koloratúrekesnővel, ki hatalmas kofferét sajátkezüleg cipelte. *Alten* megkérte *Burgstallert*, hogy segítsen neki és nagyon megbotránkozott azon, hogy a tenorista erre nem mutatott hajlamot. Láta *Edith Walkert* is, ki kezében egy fekete kakast lobogtatva rohant le az uccára. Hogy *Walker* hogyan került a kakashoz, örök rejtély. Az uccán borzalmas látvány tárult *Burgstaller* szeme elé. Az összes házak ingadoztak. A megnyílt földből tüzes láng tört elő. A szálló előtt *Caruso* térdelt és kitárt karral imádkozott. Közben káromkodva szidta inasát, ki nem akarta ura holmiját kimenteni a dűledező épületből. Két napig tartott, amíg *Burgstaller* megtalálta a különvonatot, mely Sanfranciscón kívül állt. Ott szerencsére minden kollégáját megtalálta, persze a legkülönbözőbb öltözetben. *Schuman-Heink-en* és *Van Roy-on* estélyi ruha volt és számos rendjel, *Alten-en* és *Rappoldon* egyszerű blúz, rajta hálóing. Szerencsés megmenekülése után kényszerképzet gyötörte *Burgstallert*, kit azóta földrengésének hívtak. A sanfranciscói operaház ugyanis, mely nem volt vastartókra építve, a harmadik földrengésre összedőlt. *Burgstaller* egyre arra gondolt, hogy ha a földrengés egy napot késik, akkor őt, aki akkor Lohengrin vértzetében éppen a színpadon állt volna, az összeomló épület maga alá te-

meti. Emiatt nem tudott az éjjel sötétben aludni.

A *Ring* első ciklusára *Briesemeisterné Oskar Bie*, berlini zeneíró, feleségének társaságában jelent meg. A kicsi, erősen sanda és egész csúnya *Biené* azonban igen kacér asszony volt. Egyik szabad napon kísértáltunk vele együtt az Eremitagebe és estefelé térünk be az Etilébe. Az asztalunknál már ott ült *Kaferlein* főhadnagy, az oberammergauiak jelmezébe öltözve és sörözött. *Biené* mindjárt a csinos főhadnagy mellé telepedett és kivette reá a hálóját. A már kapatos *Kaferlein*, kinek humorérzéke is volt, azonnal kötélnek állt és a legkülönösebb módon udvarolt *Bienének*. »Drága snancsikám, te édes kis salátacsigám, szereted-e a férjedet? Remélem, már van gyereketek«, kérdezte tőle és egyre jobban közeledett feléje. *Biené* ettől a rohamszerű udvarlástól kissé megijedt, mindjobban elhúzódott a főhadnagytól és egyszerre beleült *Bella Alten* koloratúrénekesnő ölébe. *Alten*, ki nem készült fel e váratlan teher elviselésére, ijedten sikoltott fel: »De *Brie* kisasszony kérem!« Az asztalfőn ülő *Wagner Siegfried* erre ingerkedni kezdett, mondván: »*Brie* kisasszony, miért nem Emmenthal, vagy Camembert kisasszony.« *Kaferleint* lassan rábírtuk, hogy hagyja el az Eulet. Alig távozott el *Kaferlein*, megérkezett *Sammet*, hogy a törzsasztalt lefényképezze a *Woche* című hetilap számára. Erre azonnal megindult a csoportképződés. A hiú *Biené*, hogy jobban kitűnjék, felállt egy padra *Breuer* mellé. Abban a pillanatban, mikor a magnézium fellobbant

és a fényképezőgép elcsattant, *Breaer Bienét* megcsókolta. *Bienének* nagyon hízelgett *Breaer* váratlan szeretetnyilvánítása, de azért egy kis lelkiismeretfurdalásfélét is érzett. Arra gondolt, vajjon mit szól majd a férje, ha ezt a képet Berlinben meglátja. Hogy segítségére legyünk, másnap a képeket összevásároltuk és a lemezt *Sammettel* megsemmisítettük.

Siegfried és Mime, vagyis *Kraass* és *Breuer*, csak a színpadon gyűlölte egymást, a magánéletben jó barátok voltak. Ez abból is kitűnt, hogy a két művész a Bayreuth mellett fekvő Friedrichshallban pisztránghalászatot bérelt és minden szabad idejüket ott töltötték. Egyik napon meghívták egész társaságunkat pisztrángvacsorára. Erre az alkalomra omnibuszt béreltünk. A fent említett *Kaferlein* főhadnagy a társaságot kerékpáron követte. Komoly feladat várt reá. Neki kellett ugyanis elkészítenie a »Kai te Ente« című hűsítő italt, mely moseli bor, pezsgő, cukor és citrom keveréke. Mikor kiértünk, legnagyobb örömünkre megtudtuk, hogy stílszerű falusi műélvezetben is részesülünk, mert az ottani korcsmáros stanclikat énekel, melyet a felesége csellón, a háziszolga harmonikán kísér. Örömünket csak növelte még az a hír, hogy barátaink fáradozását szép siker koronázta, mert hatalmas tál rák és pisztráng került az asztalra, amit a legjobb étvággyal fogyasztottunk el. *Kaferlein* remekbe készült Kalte Entéje is kitűnően ízlett. Gyönyörű augusztusi este volt. Csend borult az egész tájra, csak a patak mormolását hallottuk. A vacsora után *Krauss* azt indítványozta, hogy énekeljünk el néhány dalt

Schubert Müllerliedjeiből. Indítványát lelkesedéssel fogadtuk el. A természetűség kedvéért a késeket beszúrtuk az asztal repedéseibe és berregtettük. Ezzel utánoztuk a malom kerekének hangját. Erre a hivatásos énekesek sorra vették *Schubert* legszebb dalait, mi pedig írtuk hozzá a kontrát. Folyton arra gondoltam, mennyi beléptidíjat fizetne a bayreuthi közönség, hogy ezt az improvizált hangversenyt végighallgathassa. A fellegekből azonban nemsokára leszálltunk a földre és kevésbé klasszikus élvezet után vágyódtunk. Követeltük a stanclikat. Erre azt felelték, hogy még várunk kell egy keveset, a trió még hiányos, mert a háziszolga éppen a disznókat eteti. Végre ő is előkerült. A hangverseny megkezdése előtt *Kaferlein*, ki a repertoárt jól ismerte, arra figyelmeztette a bukolikus művészeket, hogy ha felemeli a kezét, a megkezdett stanclit hagyják abba. Ez meg is történt. A trió a főhadnagynak vakon engedelmeskedett, de később annyira elfogta őket a lendület, hogy *Kaferlein* hiába emelte fel a kezét, végigénekelték azt, amit nem lett volna szabad. A kérdéses stancli, három paraszt nem épen szalonképes viselkedését tárgyalta. Erre a hangverseny véget ért, a társaság hazament. A jelenlevő hölgyek az egész esetre a feledés fátylát borították volna, ha *Breuer* nem kérdi tőlük folyton, álszenteskedő kíváncsisággal, hogy mi is történt tulajdonképpen a három paraszttal.

Minden napi szokásomhoz híven délelőtt 11 óra felé felmentem *Briesemeisterék* lakásához és az ablakon keresztül megkérdeztem,

hogy már elkészültek-e? Igenlő válaszomra be-
mentem hozzájuk. Kicsit elbeszélgettünk, vagy
átvettünk pár modern dalt *Hugó Wolf*-tól,
*Strauss Richárd*tól, aztán nekiindultunk a vá-
rosnak.

A *Ring* második előadása előtt *Briesemeis-
terné* pár napra elutazott. A *Rheingold* nap-
ján ismét beszóltam *Briesemeister*hez és meg-
kérdeztem tőle, hogy elkészült-e már? Egy
gyöngye hang azt felelte vissza, hogy jöjjenek
be, mert nagyon beteg. Amint a szobába be-
léptem, megdöbentem. Barátom az ágyban
feküdt, a fehér takaró alól csak viaszsárga
arca látszott ki. »Így fogsz kinézni a halot-
tas ágyadon«, gondoltam magamban. De mint-
egy a magam megnyugtatóására hozzátettem:
»nem most, majd húsz-harminc év múlva«. *Briesemeister*
megkért, hogy küldjem el hozzá
Landgraf főorvost, aztán jelentsem a Wahn-
friedben, hogy délután nem tud énekelni. Erre
kirohantam a kórházba, majd a Wahnfriedbe
siettem. Itt a legnagyobb megdöbbenéssel fo-
gadták a hirt. Azt mondták, hogy a *Rhein-
goldot Briesemeister* nélkül nem lehet előadni.
Majd ide-oda telefonáltak helyettesért, de nem
találtak. Végre azzal az ukázzal küldtek visz-
sza, hogy *Briesemeisternek* délután okvetlenül
énekelnie kell, különben elmarad az előadás.
Visszaérve, mindent megmondtam *Landgraf-
nak*. A főorvos azt állította, hogy a beteg torka
teljesen bedagadt, még egy ceruzát sem tudna
benne letolni. A hangszálak viszont teljesen
épek. Megpróbál mindent. Esetleg erőszakos
eszközhöz, injekcióhoz is nyúl. Közben meg-
érkezett *Briesemeisterné*, ki szintén férje ápo-

lásához kezdett. Mondanom sem kell, hogy délután izgatottan ültem be a Festspielhausba, várva, hogy mi fog történni. A második képben szememet mindig azon a sziklán jártattam, amelyen Lobénak meg kell jelenni. A zenekarban egyszerre felcsendült a tűz istenének motívuma, de a szikla üresen maradt. Egyszerre meghallottam *Briesmeister* hangját, ki az egyik oldalkulissza mögül jött ki. Megkönnyebbülve lélekzettem fel. Az előadás meg volt mentve. *Briesemeisteren* nem hagyott nyomot a betegség. Szerepét nagyszerűen énekelte, mint mindig. Az előadás után megvártuk, hazakísértük, meghagyva neki, hogy azonnal fekdjék le, aztán elmentünk vacsorázni. De alig ültünk le, egyszerre belépett *Briesemeister* rózsás színben, vidáman. Mi azonnal haza akartuk küldeni, de ő kijelentette, hogy már kutyabaja sincsen és velünk marad. A vacsorát a legjobb hangulatban fogyasztottuk el, csak kicsit korábban mentünk haza, mert másnap *Briesemeisternek* Münchenbe kellett utaznia vendégszereplésre. Münchenből a legjobb egészségben tért vissza. Mikor a Festspielek végén tőle elbúcsúztam, azt mondtam: »Kedves Ottó, azt hiszem még 10 évig fogod itt Loget énekelni. Utána majd játékmester, leszél és késő öregségünkig folytatjuk ezt a víg életet.«

A következő év júniusában vasúton utazva egy újságot vettem és elkezdtem olvasni. Egyszerre szemem a következő címen akadt meg: »Egy híres Wagner-énekes halála«. Az első pillanatban azt gondoltam, hogy az öreg *Nieritan* hagyta el az árnyékvilágot, majd meg-

döbbenve olvastam, hogy *Briesemeister* halt meg. Felesége, mikor találkoztam vele, elmesélte halálának szomorú, de érdekes történetét.

Briesemeister, ha kora reggeli vonallal indult vendégszereplésre, vagy onnét késő éjjel érkezett meg, nehogy családját zavarja, lakásának udvari szobájában pihent le. Ezt tette utolsó vendégszereplése előtt is. Felesége aznap éjjel gonosz álmot látott. Haldokló férjéhez hívták be, ki, jeléül annak, hogy megismerte, búcsúpillantást vetett reá, aztán jobblétre szenderült. *Briesemeisterné* erre eszméletlenül összeesett. Mire ájultságából magához tért, azt látta, hogy a szoba ablaka nyitva van és a szemközti ház lakói látcsővel nézik a jelenetet. Álmából felébredve izgatottan nyitott be férjéhez, kit az ajtónyikorgás felébresztett. »Mit akarsz itt?« kérdezte tőle. »Azt álmodtam, hogy meghaltál.« »No, látod, nem haltam meg,« felelte *Briesemeister* szokott nyugalomával. »Hagyjál aludni, holnap korán kell kelnem.« Erre fálnak fordult és elszenderedett. A tenorista vendégszereplése alatt leányán, Erikán kiütött a vörheny. Az atya, miután visszatéri, maga ápolta gyermekét, ki akkor már minden veszélyen túl volt. De röviddel rá, saját maga is ágynak dőlt. Mivel láza egyre erősödött, *Briesemeisterné* Berlin első specialistáit hívta férje ágyához, akik, miután a beteget megvizsgálták, konzíliumot tartottak, latinul beszélgetve egymással. *Briesemeisterné* egyszerre azt látta, hogy férje arca elkomolyodik. Miután az orvosok elmentek, megkérdezte tőle, hogy milyen betegséget ál-

Hans von Bülow
Lenbach festménye után

lapítottak meg. »Nekem is vörhenyem van.«, felelte a férje. »No, ez csak nem komoly baj?« kérdezte *Briesemeisterné*. »Erikánál nem, de az én koromban végzetessé válhat«, volt a válasz. Fájdalom, igaza volt. Állapota napról-napra rosszabbodott. Felesége éjjel-nappal ápolta. Mikor az asszony már teljesen legyengült, kissé lepihent. Nemsokára felébresztették és behívták férje szobájába. *Briesemeister* éppen utolsó pillanatainál tartott, már csak szeme intésével búcsúzhatott el feleségétől. *Briesemeisterné* elájult. Mikor magához tért, látta, hogy a szemközti ház lakói a nyitott ablakon át — mint álmában is látta, — látcsővel nézik, hogy mi történik a szobában. *Briesemeister* arcáról halála után eltűnt a vörösség. A fehér lepel alól, mellyel letakarták, viaszsárga arca egészen olyan volt, mint azt Bayreuthban láttam.

KÉT MESTERDALNOK ÉV

1911-ben beteljesedett régi vágyam. Végre hallhattam Bayreuthban a *Meistersingért*. Az álom megvalósulása rendesen csalódás. De ebben az esetben az előadás minden elképzelésemet felülmúlta. A karnagy emelvényen *Richter János* ült, ki jelen volt Tribschenben, mikor a *Meistersinger* ott megszületett. *Wagner* a mű instrumentálása közben többször kikérte tanácsát a rézfúvókat illetőleg. A partitúra egyik helyén *Richter*, ki eredetileg kürtös volt, azt a megjegyzést tett, hogy ez a rész förtelmesen fog hangozni. »Hiszen azt is akarom«, felelte *Wagner*. *Richter* volt az, ki a mű partitúráját lemásolta, nehogy *Wagner* gyönyörű kézíratai, mely metszettel vetekedett, a nyomdában bepiszkolják. Ezt a másolatot *Wagner* neki ajándékozta. *Richter* betegsége miatt nem jelent meg Bayreuthban. Ebben az évben felfrissülve végezte munkáját. Nagyon jót tett neki ez a »vasfürdő C-d úrban«, ahogy ő a *Meistersingert* nevezte. A címszerepet *Walter Soomer* és *Herman Weil* felváltva, *Stolzingot* *Walter Kirhhof* és Évát *Hafgren-Waag* énekelte. *Beckmesser* kényes szerepét *Henrik Schullz* adta. Az alakot nem torzította el, de kihozta a benne rejlő komikumot és humorával sokszor megkacagtatta a közönséget. Az énekkar, *Hugo Rüdel* vezetésével tökéletes

volt. A pianókban bűgött, mint az orgona, a fortékban mint acélkürt harsogott fel. A díszlet a régi Nürnberg hangulatát adta vissza, nem szolgálai lemásolással, de annál több átérzéssel. Az utolsó részben a Pegnitz folyót nagy híddal ívelték át. Ezen keresztül vonultak fel a céhek. A színpadon nyüzsgő tarka tömeg stilizált mozgása valósággal elkápráztatta a szemet.

A *Parsifalban* a címszerepet *Van Dyck*, *Kundryt Mildenburg* énekelte. *Van Dyck* ezt a szerepet 23 évvel ezelőtt énekelte hatalmas sikerrel. Azóta eljárt fölötte az idő. Karja és lába ugyan még megtartotta karcsúságát, de testének többi részét kipárnázták az évek. Hangja még a régi volt, de a fény lekopott, róla. Jóllehet, ideje javát német színpadon töltötte, kiejtésén megérzett francia anyanyelve. A h betűt nem tudta kimondani. De ezeket a hibákat elfeledtette fényes alakítása. Kitörő szenvedélyének előkelősége (Bécsben azt mondták róla, hogy parfümös páva), magába szállása és átszellemülése meggyőző erővel hatott és mindenkit magával ragadott. *Mildenburg* *Kundryjára* még a lelkesedés sem talál méltó szavakat. Nem akarom nagyszerű elődeit lebecsülni, ha azt mondom, hogy felülmulta mindazt, amit eddig láttunk és hallottunk. Ahogyan kettős lény, melyet széttépett, az átok, egymással viaskodott, ahogy őrgöngött, lángolt, majd bűnbánóan összeesett és üdvözült, a színművészet legnagyobb teljesítménye. Arca már a második felvonásban halásápadt volt. Szeme a hipnotizáló tüzenek különös fényében égett, mintegy jelezve, hogy

Kundry nem külsejével, hanem belső kényszer-képzetek felidézésével, valóságos pszichoanalízissel akarja Parsifalt elcsábítani. Minden mozdulatán meglátszott, hogy kényszer alatt cselekszik. Néha imára kulcsolta kezét, mintegy kérve Istent, hogy szabadítsa meg a kényszer terhétől. Feledhetetlen pillanatok voltak ezek. Mind a két művész szerepét magában teljesen feldolgozva és átélve, az álmokörösök hátborzongató biztonságával haladt nyaktörő szakadékok és veszedelmek örvénye felett. Az együtttest méltán egészítette ki *Richard Mayr* fenséges, szinte templomillatúnak mondható Gurnemanzja. A Wahnfriedben azt mondták róla, hogy mint hithű katolikus, könnyebben boldogul szerepével, mint egy evangélikus.

A *Parsifal* második felvonásához *Wagner Siegfried* új díszletet tervezett. Hogy a kert varázslatos mivoltát kitüntesse, mellőzte a zöld színt. Valószínűtlenül sárgás viráglomb borult a színpadra, amelyet a Klingor barlangjából kiáradó titokzatos fény világított meg. Az égboltot tikkasztó pára takarta. Mikor Kundry megjelenik, a zsinórpadlásról kék színű virágdísz ereszkedik le, a sárga eltűnik. A varázskert összeomlásakor kék és sárga levél hull a színpadra.

A *Rheingold* előadásakor éreztük igazán, hogy milyen nagy veszteség érte Bayreuth *L. Briesemeister* halálával. Utódja, *Hensel*, meg sem közelítette.

Új, és meglepően jó volt *Habich*, mint *Alberich*. Mindenki azt mondta róla, hogy *Friedrichs* méltó utóda. Froh szerepében a mi *Székelyhidy Ferencünk* jeleskedett. Ope-

ráhúznak ugyan kevés énekest — *Székelyhidyn* kívül csak *Takáts Mihály* szerepelt — de operazenekarunk annál több zenészt adott Bayreuthnak. Régebben *Kerner István* brácsázott a zenekarban. Később *Gianiceüi* és *Schmitz* a nagybögön, a két *Mosshammer-fivér* hárfán, *Berkovics* brácsán játszott. *Böhme* a kürtöt és *Bynewelt* az oboát fújta. Büszkén állíthatom, hogy mindegyik művésznk Bayreuthban előkelő helyet foglalt el. *Gianiceüi* a Wagner-család kedvelt barátja volt.

Új volt *Siegfried* szerepében *Bary*. Hatalmas, fáradtságot nem ismerő hangjával és nagy színjátszó képességével kitűnően oldotta meg nehéz feladatát. Rövidlátása azonban sok zavart okozott. A *Siegfried* első felvonásában az üllő mögött elrejtve egy villamos kályha állt, melybe különböző hőfokra hevíteti kardokat tesznek. Ezeket kell *Siegfried*nek a kovácsoló jelenetekben felhasználnia. A rövidlátó *Bary* helytelenül nyúlt bele a kályhába és kezét alaposan megégette.

A szenzáció erejével hatott *Karl Braun* zord Hagenje, mely nem járt a színpadi gonosztevők szokott útján. Meglátszott, hogy ereiben *Alberich* fekete vére folyik. Tetteit nem gonoszszágból, hanem fanatizmusból, egy nagy cél eléréseért követi el. Hatalmas, majdnem két méter magas termete és előkelő mozgása a keményszívű hős benyomását keltette. A zenekart *Balling* vezette valóságos Richter-szerű lendülettel. *Balling* valóban Bayreuth első karnagyai közé küzdötte fel magát.

Balling időközben elvette volt kollégájának, *Lewinek* gazdag özvegyét. Az ünnepi já-

tékok idején szép villát bérelt, hol nyílt házat tartott, amelyben többször láttak vendéggül.

Egy alkalommal *Coudenhove* grófnővel és *Van Dyckel* együtt voltam ebédre meghíva. *Van Dyck* régi, bayreuthi anekdotákat eleve-nített fel. Elbeszélte, hogy a *Parsifal* főpróbájára elvitte leányát, ki az első felvonás után bömbölve ment haza. Anyja kérdésére, hogy mi baja voltaképen, azt mondta, hogy a papával valami rettenetes dolog történt, mert bármit kérdeztek tőle, azt felelte, hogy nem tudom. Tény az, hogy *Parsifal* három kérdésére nem tudómmal felel. A kis lány ezt nem *Wagner* előírásának, hanem atyja feledékenységének tudta be. *Ballingné* Bayreuth hőskoráról beszélt, mert ő még látta a *Ring* első előadását. »Aránylag kevesen voltunk itt, de mennyire lelkesedtünk! Mámorossá telt az a tudat, hogy *Wagner* művészete győzött.« *Coudenhove* grófnő kifejezte örömét afelett, hogy a kultúra milyen rohamos lépésben halad előre. Ez nemcsak a tudománynak, hanem főleg a művészetnek köszönhető. A válaszfal egyre jobban leomlik ember és ember között. Ha ez így halad tovább, az emberiség új aranykorra fog virradni. »Csak ne bízzanak túlságosan ebben«, mondotta *Balling* a túlnagy jólétet az emberiség nem bírja ki sokáig. Fogadni mernék, hogy rövid időn belül a mostani harmóniát katasztrófa zavarja meg.« »És mit gondol tulajdonképen, mi fog történni?« kérdeztem tőle. »Vagy háború lesz, vagy a szocialisták jönnek és közibénk vág-nak, volt a válasz. Arcunkról eltűnt a vidám-

ság. Komolyan elgondolkoztunk. Pedig nem is sejtettük, hogy *Balling* jóslata milyen rövid idő múlva meg is valósul.

Egy rekkenő augusztusi napon a *Parsifal* harmadik felvonását nem néztem meg. A fejem fájt és fárasztott a zene. Egy darabig a Festspielhaus körül sétáltam, majd leültem az egyik padra és élveztem a napnyugtát nyomonkövető hűvös levegőt. Egyszerre mellém ült *Richter János*. Beszélgetés közben előhozta a régi időket, mikor a bécsi operában diadalra vitte *Wagner* műveit. »Ne higgye, hogy előadásaink olyan tökéletesek voltak, mint a maiak. Nagy énekesekkel rendelkeztem, de azért még mindegyik küzködött a művel. Néha megtörtént, hogy *Amália Materna* és köztem tiz taktus differencia keletkezett. De végre mégis csak összekerültünk. S ami a legérdekesebb, senki sem vette észre. Gyönyörű idők voltak azok, de elmúltak és így mennem kellett. Ne is kérdezze miért. De azért mégis arra a három évre, melyet Pesten töltöttem, szívesebben gondolok vissza, mint a huszonöt bécsi évre.« »Mondja csak, főzeneigazgató úr, — kérdeztem tőle — Ön, aki már *Wagner* összes műveit eldirigálta, nem fogja egyszer a műsorába a *Parsifalt* is beiktatni ?« »A *Parsifal* olyan szép és magasztos, hogy az embernek csak a halála előtt szabadna eldirigálnia. Én pedig jó darabig akarok még élni.«

Pár nap múlva, mikor ebéd után hazatértem, háziasszonyom azzal a hírrel fogadott, hogy távollétem alatt egy úr keresett, ki a délután folyamán ismét eljön. Pár óra múltán tényleg beállított hozzám. Elmondta,

hogy Münchenből jön, érdeklődött az itteni előadások után, megdicsérte *Wagnert*, hogy igen tehetséges zeneszerző, de kijelentette, hogy a *Parsifal* már szenilis mű. Nem titkoltam előtte, hogy bírálata igen meglepett. Hiszen most van először Bayreuthban^ így a *Parsifalt* még nem láthatta. Azonkívül partitúrából sem ismerheti a művet, mert azt nem igen tudja elolvasni. Azt felelte, hogy megállapításában *Richter Jánosra* támaszkodik. Erre még jobban elcsodálkoztam, hiszen *Richter* minapi mondása még a fülemben csengett. De nem szóltam semmit. Majd megkérdezte, hogy velem vacsorázhat-e? Én igennel feleltem és magammal is vittem a Festspielhaus mögött fekvő, Bayreuth nevű vendéglőbe. Alig, hogy leültünk, asztalunk mellett egy úr ment el, kivel szívélyesen üdvözlöttük egymást. »Ki volt ez az úr?« kérdezte új barátom kíváncsian. »Ez az úr nem volt senki más, mint az ön barátja, *Richter János*«, — mondtam neki, majd hozzá tettem: »Ha az ember a budai Hűvösvölgy valamelyik vendéglőjében állítja, hogy *Richter Jánost* ismeri, pedig nem ismeri és *Richter* váratlanul megjelenik, az az illetőre csak kellemetlen véletlen; ha azonban Bayreuthban csinál ilyesmit, úgy ez a legnagyobb szemtelenség.«

A bayreuthi törzsvendégek körében szinte szállóigévé vált az a kérdés, hogy nem láttak-e görényt? Ez a kérdés *Mottl*-tól származik. *Karl Alexander* weimari nagyherceg nehéz beszédű volt. Mielőtt valamit ki tudott volna mondani, értelmetlenül bugyborékoló szavak jöttek ki szájából. Ez történt meg egy *Mottl*-al

folytatott párbeszédének az elején. *Mottl* egyszerre azt mondta a nagyhercegnek: »Sajnálom fenség, de nem láttam.« A nagyherceg csodálkozva nézett a karmesterre, majd nagynehezen kinyögte: »Miért mondja ön ezt, hiszen még nem kérdeztem semmit.« »Bocsánatot kérek — felelte *Mottl* — de azt hittem, hogy fenséged azt kérdezi tőlem, hogy nem láttam-e egy görényt.« *Richter*, ha *Mottl* a nagyherceget utánozva az esetet elmesélte, torka szakadtából kacagott.

Egy *Walkür*-előadás előtt a zenészek már felálltak a Festspielhaus sarkához, mikor *Richter* éppen arra ment. Az előtte álló emberre, kit karmesterüknek nézett, rászólt, hogy már fúvathat, mert lemegy a zenekarba. A megszólított bámulva nézett *Richterre*. Erre ez kijelentését határozottabb formában megismételte és eltávozott. Az első fölvonás után *Wagnerné* felszólította *Richtert*, hogy kövesse őt, mert be akarja mutatni a weimari nagyhercegnek, ki meg akar vele ismerkedni. *Richtert*, legnagyobb rémületére, *Wagnerné* az elé az úr elé vezette, kire az imént rászólt, hogy fúvasson. Majd megszólalt a nagyherceg, de éppen úgy, ahogyan *Mottl* őt utánozta. Erre *Richter* elkezdett kacagni. *Wagnerné* aztán valahogy, minden társadalmi rutinját felhasználva, elsimította a kínos jelenetet.

Wagnerné ebben az évben már nem mutatkozott a nyilvánosság előtt; teljesen visszavonulva élt. Csak előadások alkalmával hajtatott néha a Festspielhaushoz. Ha véetlenségből ebben az időben valamelyik közelebbi is-

merő se kint tartózkodott, pár szót váltott vele.

A Wahnfried életében azonban ez nem jelentett változást. Minden úgy folyt le, mint azelőtt. A háziasszony tisztét *Wagnerné* leányai látták el. A villa azonban egy érdekes lakóval gazdagodott, *Chamberlainnel*, ki *Wagner Évát* vette feleségül. *Chamberlaint* annyira vonzotta *Wagner Richárd* egyénisége, hogy angolból németté változott. Először németül tanult meg. Mikor azt mondták neki, hogy tökéletesen bírja a német nyelvet, megírta *Wagner* esztétikai biográfiáját. Legnagyobb sikerét »Die Grundlagen des XIX. Jahrhundert« című könyvével aratta. *Chamberlain* minden tekintetben beleillett a Wahnfried környezetébe, de előkelő, hűvös modorán keresztül mindig meglátszott angol eredete.

Feledhetetlen élményem marad, ahogy *Schuman-Heink Schubert* »Junge Nonne« című dalát énekelt a Wahnfried egyik estélyen. A művésznő, rendjellel teleaggatott zöld crépe de chine ruhát viselt. Szürke haja, jó-ságos, telt arca, vörös karja mindenre emlékeztetett, csak fiatal apácánőre nem. De mikor énekelni kezdett, nem őt hallotta többé az ember, hanem az ostyafehér fiatal apácát, a hit glóriájának magasztos ragyogásában.

A BOLYGÓ HOLLANDI 1914-BEN

1914-ben tértem vissza Bayreuthba. Ott-hon már kissé puszkaporos volt a levegő, de azért senki sem hitte, hogy háború lesz. Mivel jegyet előre nem rendeltem, két nappal az előadások megkezdése előtt érkeztem meg, hogy magamnak helyet biztosítsak. Szerencsére kaptam jegyet, még pedig *Ferdinánd* bolgár királyét, ki táviratilag tudatta, hogy nem jön Bayreuthba. Ezt gyanúsnak találtam. Talán mégis lesz háború, gondoltam magamban. A délután folyamán felmentem a Festspielhaushoz, hol éppen a *Bolygó Hollandi* főpróbáját tartották meg. A nézők között a legnagyobb csodálkozásomra a hesszeni nagyherceget pillantottam meg: Oh, fenség ilyen szokatlan időben Bayreuthban? Kérdeztem tőle. »Igen« — felelte a nagyherceg idegesen. »Az előadásokra nem jöhetnek. A császár manővereket tart abban az időben. Különben mi önök-nél a helyzet??« »Én azt hiszem, ha Oroszország nem avatkozik be, nem lesz háború.« »Pedig a sógorom be fog avatkozni.« »Ugyan iniérl?« »Mert különben egy golyót kap a fejébe.« »Yajjon kitől?« »Vagy az első adjutánsától, vagy a nagybátyjától, *Nikolajevics Nikola* nagyhercegtől. Amint *Gross Adolf* meglátott, azonnal meghívott az előadásra. A címszerepet *Chullis* énekelte még egész

szépen, de már nem eléggé kiadós hanggal. Nagyszerű volt *Mikley-Kemp* Sentája és *Bohnen* Dalandja. Alakítása olyan hatalmas volt, hogy majdnem fontosabbnak tűnt fel, mint a címszereplő. Az előadás után találkoztam a volt *Briesemeisternével*, ki *Hermann Demburg* hírneves építész-tanár felesége lett. *Demburg* végtelen megnyerő ember, az első perctől kezdve úgy beszéltünk! egymással, mint régi jó ismerősök. *Thodenét* alig ismertem meg, annyira összetöri. 62 éves férje ugyanis elvált tőle és egy 25 éves fiatal leányt vett el. Még több ismerőssel találkoztam. Mindenki a háború lehetőségéről beszélt. *Demburg* nem hitt benne, főleg abban, hogy Németország beleavatkozik. Szerinte az egész nemzet békét akar és más népért nem kockáztat semmit.

Másnap elmentem a Wahnfriedbe. *Gravina* grófné felszólított, hogy látogassam meg fiát, *Manfrédét*, ki toroklobbal fekszik a kórház egyik külön szobájában. Azonnal kimentem a kórházba, hol *Manfréd* barátomat kitűnő színben találtam.

Persze megint a háború esélyét tárgyaltuk. »Nézetem szerint nem lesz háború« mondtam én, mert tudtommal Oroszország még nincsen reá felkészülve. A japán háború sebéi még nem heverte ki. »De még mi sem készülünk el« mondotta *Gravina* gróf, ki mint tengerész tiszt az olasz vezérkarba volt beosztva főleg Itália. Szegény ország vagyunk. Egész partvidékünk ki van téve az ellenség támadásának. Minden erőnket az Alpok felé kell összpontosítanunk várak építésére, mert ti is vá-

rakat emeltek ellenünk, jóllehet szövetségesek vagyunk. Ti nem bíztok bennünk. Pedig ha igazán bíznátok, rájönnétek, hogy mennyire igaz barátotok Olaszország.

A *Bolygó Hollandi* előadására megjelent kifogástalan erényére különösen büszke két idősebb kisasszony-ismerősöm, *Bismarcknak* nagy tisztelői. Mivel *Bismarckot* nem tudtam nekik bemutatni, megelégedtek barátjának, *Schweininger* professzornak az ismeretségével is. A találkozás a balvégzet jegyében folyt le. Egyik hölgynek a darabos *Schweininger* például a következőket mondta: »Tudja nagysád, rajtam semmi különös látnivaló nincsen. Valaha szép és fiatal voltam. Valószínűleg Ön is az volt. Éltem és szerettem. Nemde Ön is?« Két ismerősöm borzadva távozott a porondról és többé nem volt kíváncsi *Bismarck* baráti körére.

A *Hollandi* előadását követő éjszakán irtózatos égháború tört ki, mintha a közeli világfelfordulást jelezné. Ametiszt színű villámok csapkodtak jobbra-balra. A házakat mennydörgés rázta meg. A bömbölő szél fákat csavart ki és leseperte a zsindelet a tetőkről. Az emberek azt hitték, hogy az épületek összedőlnek és ezért riadtan menekültek az uccára. Én egész éjjel attól féltem, hogy a villám beleüt a Festspielhausba és lángba borítja. Hajnalban elült a fergeteg és Bayreuth visszakapta megszokott, békés képét.

A délelőtt folyamán háborús hírek kóvályogtak a levegőben. A *Parsifal* első felvonása után *Wagner Siegfried* azt kérdezte tőlünk, hogy mi történik nálunk, Magyarorszá-

gon. Az ő két legjobb kürtösét t. i. sürgönyileg hazahívták. Én csodálkozva néztem rá és azt mondtam, hogy semmit sem tudok.

Másnap a Wahnfried megtartotta hagyományos estélyét. De mintha valami köd borult volna a társaság kedélyére, mintha mindenki megérezte volna, hogy a Wahnfried utolsó nagy estélye. A megszokott vidámság elmaradt. *Theodor Schsidel Schubert* Wegweiserét énekelte. A dalnak ez a része: »Einen Weiser sah ich stehen, einen Weg muss ich jetzt gelien, den noch keiner, den noch keiner kam zurück«, baljóslatú ígének hatott.

Másnap a *Rheingoldot* adták. Az előadást *Balling* nagy lendülettel vezette. Új volt *Wenckhaus* Logeja, ki *Briesemeister* nyomdokán haladt. Az előadás után *Coudenhove* grófnővel vacsoráztam. Akkor tudtuk meg, hogy a Monarchia ultimátumot küldött Szerbiának. Az est folyamán dől el, hogy kitör-e a háború? Másnap reggel különös képe volt a városnak. Senkit sem érdekelt, hogy *Bary* anginát kapott, helyette valószínűleg a népszerűtlen *Kirchhof* énekli Siegfriedet. Azzal sem törődött senki, hogy a gyengélkedő *Soomer* helyett talán *Chullis* lép fel, hanem mindenki *Giessel* kirakatához szaladt és a legújabb táviratokat leste.

A háború réme töltötte el a kedélyeket. Az Eulében ebéd alatt *Breuer* fia azt kérdezte apjától: »Ist es wahr, dass die Deutschen die Grenze desinfiziert habén?« A *Walkür* előadása előtt *Chamberluin-rtal*, *Balling-gal*, *Schweningerrel* és *Hermann Bahr-ml*, a híres

osztrák íróval beszélgettem. A háború esélyeit tárgyaltuk. »Az egész társaságból csak én tudom, hogy mi a háború — mondta *Schweninger*. Úgy 66-ban, mint 70/71-ben kivettem belőle a részemet. Senkinek sem kívánom, hogy belekerüljön! *Bahr* azt mondta, hogy az esetleges háború az egész világra ki fog terjedni. Minden ember elszegényedik, a pénz eltűnik és visszaáll a cserekereskedelem.

A *Walkür* előadása kitűnő volt. *Heléna Forli* Sieglindéje az ének rovására volt dramatikus. *Gulbranson* hangja régi fényében csengett és *Soomer-on* nem vettük észre az indiszpozíciót. De a nézőtérben meglátszott, hogy már sokan elutaztak. Másnap egész Bayreuth zászlódíszben pompázott. Várta egy újonnan készült kútnak a leleplezését. Nagy izgalmat keltett, hogy a király az utolsó pillanatban lemondott. A rossz hangulatot még fokozta, hogy a telefon- és távirat-szolgálat megszűnt. *Schweningert* a király látogatásának elmaradása egészen felingerelte. »Ha majd a királlyal legközelebb vadászni fogok, megmondom neki, hogy eljárása nem volt tapintatos. Ilyen időben nem szabad a kedélyeket nyugtalanítani « mondotta dühösen. A délutáni előadás kellemes meglepetést hozott, kiderült, hogy *Kirchhof* a legkényesebb Siegfriedek egyike. A közönség tombolva ünnepelte.

A válságos helyzet ellenére a humor még nem veszett ki a közönségből. Az első felvonás végén *Landsberg* báró azt mondta nekem a *Wagner-család* perére célozva: »Szerencsére nincs itt *Beidlerné* és így nem hallja, hogy mit mond Mime Siegfried származásáról, mert

azonnal egy pert indított volna, bizonyítva, hogy Siegfried nem Siegmund, hanem Hundingnak a fia. »A harmadik felvonásban meglátszott, hogy *Kirchhof* rendelkező próba nélkül ugrott be. Brünhilda sisakját úgy elrejtette, hogy mikor *Gulbranson* azt énekli: »Dort seh' ich meinen Helm« a szemével hiába járta végig a színpadot, a kérdéses tárgyat sehol sem találta.

Másnap, minden eddigi szokás ellenére, szünetet tartottak, hogy *Gulbranson* a *Götterdämmerung*ra kipihenje magát. A háborús pszichózis egyre erősebb lett, sőt növelte még az a körülmény, hogy elfogtak egy ellenséges kémeket. Közderültséget keltett, hogy a rendőrség letartóztatta az erdőben sétáló *Mildenburgot* és *Schuman-Helnkét*. Azt hitték róluk, hogy orosz generálisok álöltözetben. Én is egyre nyugtalanabb lettem, s ezért nem vártam be a *Götterdämmerungot*, hanem haza utaztam. Münchenben hallottam meg, hogy Németország mozgósított, és hogy Bayreuth becsukta kapuit. »Vajjon kinyílik-e még egyszer a Festspielhaus és ha igen, mikor«. Visszakerülök még egyszer oda? — töprengtem magamban.

A Wahnfried-villa nagy szalónja

BAYREUTH A HÁBORÚ UTÁN

Elmúlt a világegés. A széjjelmarcangolt Európa lassan visszazökkent a régi kerékvágásba. Bayreuthról kósza hírek keringtek. Hallottam, hogy a Festspielhaus hatalmas vagyona, melyet hadikölcsönbe fektettek, megsemmisült. *Siegfried Wagner* amerikai hangversenykörütra indult, hogy Bayreuth számára pénzt szerezzen, de vállalkozása csak közepes sikerrel járt. Végre 1924 nyarán örömmel olvastam az újságban, hogy a Festspielhausot ismét megnyitották. Természetesen azonnal odautaztam és csak úgy vaktában beállítottam régi háziasszonyomhoz, *Berdelnéhez*, ki tovább is a Jagerstrasseban lakott és megszokott szobámat azonnal rendelkezésemre bocsájtotta. Amint holmimat letettem, azonnal felmentem az Eulébe ebédelni. Szobámba visszatérve megható látvány fogadott. Hús évvel ezelőtt kilyukadt a gumispongyatartóm és azt elutasításomkor, mint használhatatlan tárgyat eldobtam. Mikor visszatértem, az eldobott spongyatartómat gondosan a mosdószekrényre készítve láttam viszont. Azóta trónok omlottak össze, országok határai változtak meg, sokmillió ember pusztult el. Egyszóval minden mulandó ezen a világon, kivéve a spongyatartómat.

Bayreuthban sok minden megváltozott. A

Wahnfried gondosan ápolt virágágyaiban virág helyett káposzta és kalarábé díszlik. Fogadónapot nem tartanak. Este sötétek a villa ablakai. A fényes estélyek megszűntek. A *Wagner-család* nagy vagyonát megette a háború. Az előadásokat csak azért tartották meg, mert a német művész-gárda felléptidíjal nem követelve állott Bayreuth rendelkezésére. Az első próbát *Siegfried Wagner* a következő beszéddel nyitotta meg: »Felkérem Önöket, hogy mindenki az első kamaraénekestől kezdve, az utolsó kulisszatologatóig, ügyes-bajos dolgaival hozzám forduljon. Én most már nem vagyok más, mint egy nyári színház igazgatója«.

A Wahnfriedben megtettem szokásos látogatásomat, Megismerkedtem *Siegfried Wagner* szép és kedves feleségével, *Winifreddel*. Jóllehet a villa berendezése nem változott, szentély jellegét elvesztette. Áhítatos csendjét *Siegfriedék* aranyszőke gyermekeinek kacagása veri fel. *Wagner Cosima* még mindig él. Szelleme a régi. Az elmúlt dolgokra kitűnően emlékszik vissza. Csak a legújabbat felejtí el. Egy óránál hosszabb ideig tartó beszélgetés kifárasztja.

A Wahnfriedből *Chamberlainek* látogatására siettem. Szomorú látvány fogadott. *Chamberlain* általános izomatrofiában szenved. Minden tagja megbénult, csak cseppfolyós eledelt bír el, ezt is a legnagyobb óvatossággal öntik a szájába, mert könnyen megfulladhat. Csak suttogva beszél, de elméje teljesen ép. Szeméből ragyog az intelligencia. Egy új munkán dolgozik, melyet úgyszólván belelehel felesége fülébe, ki gondosan ápolja.

Thodéné is anyagi zavarokkal küzd. Műkincsekben gazdag olaszországi villáját elfoglalta *D'Annunzio* és magánleveleken kívül nem adott ki semmit. *Izolda Beidler* a háború alatt meghalt.

A *Parsifal* előadása előtt sok kedves ismerőssel találkoztam. Változatlan jó színben látiam viszont *Dernburgékat*, *Sach* titkos tanácsost, *Putkammer* bárót, csak *Schlippenbach* grófnő híres szép vörös haja fehéredett meg. Megjött a trónját vesztett bolgár király és a többi német nagyherceg is.

Természetesen itt minden politikai ellentét elsimult. Csak derűs arcot lehet látni. Mindenki annak örül, hogy ismerőse elevenen került ki a borzalmas öldöklésből. *Wagner* szeretetre buzdító szavai, melyek a *Parsifalban* hangzanak el, soha sem tettek rám olyan mély hatást, mint a mostani gyűlölködő világban. Az előadást ismét *Muck* dirigálta. Ő is azok közé tartozik, akik elvesztették vagyonukat. — A világháború kitörésekor Bostonban volt, ott természetéhez híven élesen kikelt Amerika beavatkozása ellen, mire internálták és egész vagyonát elkobozták.

Az előadás kitűnő volt. *Melchior* Parsifalja, *Kemp* Kundryja, *Mayr* Gurnemanz-ja és *Scheidel* Amfortasa a régi jó idöket juttatta eszembe. A *Meistersinger* előadása a kedélyeket extázisba hozta. Mintha a megalázott német nép ebből a műből akart volna erőt meríteni feltámadásához. A közönség előadás előtt elénekelte a »Deutschland über alles«-t, *Wagner Siegfried* nagy bosszúságára, ki semmiféle politikai tüntetést nem szeretett. Az elő-

adás végén a lelkesedés olyan elemi erővel tört ki, hogy a közönség majdnem széjjelrombolta a színházat. A művet *Fritz Busch* vezényelte, mert *Richter János* már a bayreuthi temetőben alussza örök álmát. A szereposztás a régi volt, kivéve *Cleving* kitűnő *Stolzingját* és *Beér* üde *Dávidját*.

Vacsorázni az Eulebe mentem fel, hol viszontláttam régi barátomat, *Landgrafot*. Reá is szomorú napok virradtak. A háború alatt rengeteget operált. Az összeomlás után még a szép villáját is el kellett adnia. A szocialista rezsim polgármestere még abból a kórházból is kidobta, amelyet ő tett naggyá. Jelenleg kis penzióból tengeti életét. »Nézze csak, ott ül az a gazember, aki engem csúffá tett«, két söröző férfire mutatva. Az egyik a polgármester, a másik az ügyész volt. Éjféltajt egy pár fiatalember jelent meg olyan egyenruhában, amelyet eddig nem láttam. »Ez egy új alakulat« világosított fel *Landgraf* »az úgynevezett Hitler-hívek.« A fiatal emberek, miután egy pár pohár sört megittak, megkérdezték, hogy szabad-e nekik egy hazafias dalt elénekelniök. Senki sem mondott se igent, se nemet. Erre rágyújtottak egy indulóra. A dal hallatára a polgármester dühbe gurult és a társaságot zöld számárnak titulálta. Ebből heves vita keletkezett. *Beer* tenorista, ki szintén *Hitler* híve volt, azon fáradozott, hogy a politikai vitát elsimítsa, de hiába. A szóváltás egyre jobban kiélesedett. A fiatalság, türelmét veszelve, a polgármestert a pad alá boxolta, mire az ügyész az ablakon át elmenekült. A lármára megjelent a rendőrség és a verekedésnek véget vetett.

Landgraf boldog volt, mert úgy érezte, hogy megbosszulták a rajta esett sérelmekét.

A háború után Bayreuth erkölcsi szintje lesüllyedt. Az Euleben hallottuk meg, hogy *Bary* a háború alatt teljesen megvakult és anyagi gondokkal küzd. *Meier* régi tisztelőitől szeretetadományokat gyűjtött a számára. Már egészen szép összeg gyűlt össze, mikor az utcáról berohant egy fiatalember, a pénzt kikapta *Meier* kezéből és elszaladt. Szerencsére a rablót másnap elfogták.

Miután *Siegfried Wagner* azt látta, hogy a közönség érdeklődése nem csappant meg Bayreuth iránt, felfokozott erővel látott a munkához. Először a *Ringet* öltöztette új köntösbe, felhasználva a kor technikai vívmányait. A filmtechnikát a *Rheingoldban* alkalmazta. Először hullámot vetített majd erre felhőt. A kettős vetítés bizarran kavargott, majd lassanként eltűnt a hullám és csak a felhő maradt meg. Ebből bontakozott ki a Walhalla látképe. Ezenkívül plasztikus sziklákat készítettek, lemásolva a Frank Alpok alakulatát. A sziklákat széjjel lehetett szedni, így több díszlethez; alkalmazták. *Wagner Siegfried* a szceneriát is lényegesen egyszerűsítette. A színpadról a legtöbb állat eltűnt. Fricka többé nem kosvontatta fogatán jelent meg. A *Walkür* második felvonásából eltűnt a ló-Grane, Brünhilda egy magas szikláról, melyet a lenyugvó nap fénye aranyoz be, hirdeti Siegmundnak, hogy meg kell halnia. A Walkürök lovaglását a harmadik felvonásban csak a felhők között cikázó villám jelzi. A Nornék a *Götterdämmerungban* eddig Brünhilda szikláján fonták a világ sorsát jel-

képező kötelet. Az új rendezés óriási fenyő alá ültette őket. A második felvonásban Hagen egy magas szikla tetejéről hívja össze Gieblichung férfait. Brünhilda és Siegfried esküje alatt a távolban vihar készülődik. Villámok cikkáznak, dörög a mennybolt. Mindez szinte előre jelzi a készülő tragédiát. A zárójelenetet *Wagner* valóságos rendezői zsenialitással oldotta meg. A Siegfried máglyájáról szétáradó füst az egész színpadot beborítja, így Brünhilda tűzbeugrását csak sejteni lehet. Majd összeomlik a Gieblichungok csarnoka, míg a hátsó prospektuson a Rajna hatalmas hullámai hömpölyögnek. Felette esti pírban kibontakozik a Walhalla. Majd az épület romjaiból lángoszlop tör elő, mely az egész színpadot elönti. Aztán elhamvad a tűz, a füst széjjeloszlik, az éj szürkéjébe fekete romok meredeznek. Vigasztalan, ólmos nehéz hangulat közepette hull le a függöny.

1932-ben *Wagner Siegfried* a *Tristánt* iktatta műsorba. A díszletet itt is a végletekig egyszerűsítette. Egészen újszerűleg hatott Izolda halála. Mesteri szcenikai fogással a lesötétített színpadon Izolda alakja úgy látszott, mintha saját magából áradna világosság.

A *Tristán* ebben az évben is megkövetelte az emberáldozatot. Hosszas haláltusa után meghalt *Chamberlain*. Amilyen szerencsés kézzel rendezte *Wagner Siegfried* atyja műveit, épen olyan szerencsével válogatta meg hozzá az énekeseket. Új hőstenorja, *Laurenz Melchior* hangban, alakban és játékban nagy elődeinek méltó utóda volt. A magyar származású *Schorr Frigyesnek* csak alakja nem ütötte meg

a bayreuthi mértéket. Ezen úgy segítettek, hogy *Schorrt*, ha csak lehetett, sziklára állították, Wotan süvegének vízszintesen fekvő sasszárnyát pedig pedig merőleges fekvésbe helyezték. Az új drámai primadonna *Nany Larsen-Todsen*, sokban *Mildenburgra* emlékeztetett. Játéka nem volt olyan heves és túlfűtött de hangja üdében csengett. Még a sikolya is mint zenei érték halott. Amikor *Burgstaller*, aki már a nézők között foglalt helyet, először meghallotta, mondta nekem: »Tudja, én már sok mindenkivel énekeltem, de még ilyennel nem. Hiszen ez azt teszi a hangjával, amit akar.« Ezt a kiváló együtttest méltán egészítette ki *Pistor*, *Wolff* és *Elschner* tenorja, *Kipnis* és *Andersen* basszusa, *Helene Trnnd* és *Krüger* szopránja, *Ranzow* és *Szántó Enid* altja.

Ha a lezajlott világháború az előadások színvonalat nem is tudta elpusztítani, a régi kedélyes társadalmi együttlétet gyökereiben aláásta. Elsősorban hiányzott a központ, a Wahnfried-villa. De igen sokat ártott az automobil rohamos elterjedése. Az énekesek most már Bayreuthon kívül laktak. Ha próbájukat elvégezték, vagy szerepüket elénekelték, autón távoztak. De az Eule megtartotta régi vonzerejét. A törzsasztalt igen sokan látogatták. Valaha én hallgattam mindazt, amit *Wagner Richárd* koráról beszéltek, azóta fordult a kocka. Most én lettem *Wagner Cosima* idejének a krónikása. Az új jövevényeknél én mesélgettem arról, hogy mi minden történt a háborút megelőző csodálatos világban.

A *Lohengrin* és *Tannhäuser* díszletet a

háború alatt megette a penész és az egér. Mind a két mű új kiállításra szorult. *Wagner Siegfried* a *Tannhäuser*hez nyúlt először. Már régivágya volt, hogy ez a nehéz scenikai problémáktól hemzsegő mű úgy kerüljön színre, amint ő azt magában elképzelte. Eleinte atyjának eszméjét, a Vénuszbarlangot németes elgondolásban akarta megvalósítani. Ezt a gondolatot azonban később elejtette. Inkább a saját elképzéseiből merített. Egy félévi lázas munka után elkészültek az új jelmezek. 1930-ban beiktatta a *Tannhäuser*t a *Ring*, a *Parsifal* és a *Tristán* mellé. A *Tristán* ismét megkövetelte áldozatát. Az év tavaszán meghalt *Wagner Richardné, Cosima asszony*.

Wagnerné halálakor egész Bayreuth városa gyászt öltött. A nagy halottat hozzá illő pompával temette el. A gyászkocsi a holttestet a Wahnfriedből felvitte a Festspielháushoz, melyet háromszor került meg. Így búcsúztatták el *Cosima* asszonyt attól az épülettől, melyet úgyszólván ő alkotott és felemelt a művészet legmagasabb csúcsára. *Wagner Siegfriedet* anyja halála egészen összetörte. Ezen még közvetlen környezete is elcsodálkozott. Hiszen *Wagnerné* szokatlanul magas kort ért meg, az utóbbi időben már inkább eleven halott volt. Fájdalmában a *Tannhäuser* színrehozatalában talált enyhülést. 1930. nyarán felcsigázott kíváncsisággal utaztam Bayreuthba, mit még az a körülmény is fokozott, hogy a *Tannhäuser* dirigálását *Toscaninire* bízták. Mindeddig Bayreuthban idegen dirigens, (kivéve *Richtert*), nem vezényelt. Útközben azt a megdöbbentő hírt olvastam, hogy az utolsó próbák alatt

Siegfried Wagner hirtelen rosszul lett úgy, hogy a kórházba kellett szállítani. Amint megérkeztem, felkerestem *Muckot*, ki elmondta, hogy *Siegfried* anyja halála után szívbajos lett. Ennek ellenére a próbák alatt emberfeletti munkát fejtett ki. Mindig és mindenütt jelen volt, színpadon, zenekarban, a festő- és az asztalos-műhelyben is. Orvosa figyelmeztette, hogy kímélje magát, ne igyék annyi feketekávé-t és dohányzását is mérsékelje, de mind hiába. Pár nap előtt a nagyvendéglőben ült, ott egyszerre elsápadt és elájult. Felesége azonnal orvosért rohant, ki kórházba vitette. Teljesen magánál van, minden iránt érdeklődik, de egészen gyenge. *Muck* titokban azt is megsúgta, hogy nem bízik felépülésében.

A *Tannhäuser* új beállítása fényesen sikerült. *Siegfried* Vénusz barlangjából a szerelem megszokott színét, a vöröst teljesen kiküszöbölte. Az ősz hatásában impozáns barlangban sárga fény dereng, mely azonos az Akropolisz márványának a színével. A távoli rész ametiszt lilás kékségben vész el. A remekbe faragott félmeztelen szobrok tömege dyonisoszi mámortól hajtva hullámszik végig a színpadon. Az álomszerű tánc koreográfiája a magyar származású *Laban Rudolf* zsenialitását dicséri. A második jelenetben *Siegfried* nem a virágos, hanem az épen rügyező fák tavaszát érzékítette meg. A színpadot hatalmas híd szeli át, mely két sziklás partot köt össze. Egyik pillérjén a Madonna képét látjuk. A hídon keresztül és a híd alatt vezető úton vonul fel a zarándokok csapata.

A második felvonásban *Siegfried* nem ra-

gaszkodott a helyszínrajz hűségéhez. Gyönyörű románstílusú termet komponált, melynek falát brokát szőnyeg borítja. Hátról nyitott erkély látható, melyen keresztül Thuringia erdei zöldrelenek. A tömegjelenet a réginek javított kiadása. A legfeltűnőbb scenikai változtatás az, hogy a dalnokok emelvénnyel énekelnek. A harmadik felvonás díszlete előre jelzi a tragédiát. Az erdő nem az ezerszínű őszi arányában pompázik, hanem a megaludt vér tompa vörösségében szomorkodik. A híd pillérjének Madonnája előtt Erzsébet térdepel a vezeklők mezében. Szürke ruhája összeolvad a kő színével. Imája alatt köd száll fel a völgy mélyéből. Mikor a Wartburgba visszatérve a hídon áthalad, alakja párába olvadva szinte dematerializálódik.

Tannhäuser megjelenése tökéletesen drámai. Először holdsugárvetette árnyék kúszik végig a híd pilléreinek oldalán. Az árnyékot összetört alakja követi. Vénusz megjelenésekor az első kép díszletének egyik része ereszkedik le a színpadra. A bacchanália a hídon keresztül a völgybe kanyarog és mint opálszínű csillogó kígyó, fonja körül *Tannhäuser*-t. A varázslat eltűntével az őszi hajnal rózsaszín sugara ontja fényét a megdicsőült hős alakjára.

A címszerepet a magyar *Pilinszky Zsigmond* énekelte, ki megjelenésében és játékában egészen tökéletes volt. Ami *Müller Mária* Erzsébetét illeti, tökéletesebbet még álmodni sem lehet. Már megjelenése is mindenkit elbájolt. Mintha a színpadon gyönyörű, törékeny virág jelent volna meg, mindenki érzi, hogy

nem erre a földre való, hisz a legelső durva fuvallat elhervasztja. Ezüstösen csengő hangja diadalmasan szállt fel a levegőbe, majd szárnyaszegetten esett le a földre. A többi szereplő, *Ruth-Arden-Vénusz*, *Jansen-Wolfram*, *Ander-sen-örgróf* kitűnően egészítette ki az együttest. A közönség az előadás után lelkesen ünnepelte *Toscaninit*, ki a művet igazi bayreuthi stílusban vezette, de épenúgy éltették *Wagner Siegfriedet* is.

Wagner Siegfried betegsége nyomasztólag hatott a közönségre, mert lélekben mindenki a kórházban sínylődő betegre gondolt. Már az is szokatlan volt, hogy közismert alakját nem láttuk. És egészen végzetszerűkig hangzott, mikor a *Gotterdammerung* második felvonásában folyton Siegfried halálát emlegetik.

Ebben a komor hangulatban játszódtott le a következő vidám epizód: Meghallottam, hogy a közönség körében megjelent *Nobile*, a hírhedt északsarki utazó. Erre megkértem *Gravina Manfréd* grófot, hogy ismertessen meg velem, s egy negyed óráig sétáltam *Nobilével*. Elválásunk után *Apponyi Albertéknek* elmondtam, hogy milyen érdekes ismeretságra tettem szert. »Az az ember nagy szélhámos lehet« mondta *Apponyi grófné*, »Én viszont nem nyilatkozom« jegyezte meg *Apponyi Albert*, »mert olyan vagyok, mint a csabai plébános«. Mivel nem tudtam, hogy milyen a csabai plébános, megkérdeztem *Apponyit*, hogy mondja el az esetet. »Fiatal képviselő koromban« mondotta *Apponyi Albert*, »csabai választóim között volt egy plébános, ki üldözési mániában szenvedett. Nekem egyre panaszkodott, hogy nehéz a hely-

zete és saját hívei sem egészen jóindulatúak.«
 »De tudja, méltóságos uram, én úgy segíték magamon, hogy egyáltalában nem nyilatkozom. « — Egy alkalommal *Mihalovich* társaságában hallgattam itt végig a *Ringet*. A *Götterdämmerung* alatt mikor Siegfried elmondja élete történetét, a kistermetű bácsika azt súgja a fülembe: »Te Albert, ez a Siegfried nem olyan mint a csabai plébános, mert ez nyilatkozik és mennyi baja lesz ebből!« Képzelheted, hogy minden erőmet össze kellett szednem, hogy el ne kacagjam magam.«

Augusztus 4-én délután 5 órakor *Wagner Siegfried* jobblétre szenderült, mire Bayreuth városa a gyász színébe öltözött. Minden házról fekete zászló csüngött. Az utca lámpáit, melyeket nappal meggyújtottak, fekete flór borította. A temetés napját 8-ra tűzték ki. Az egyházi szertartást délelőtt 10 órakor tartották meg a plébánia-templomban, mely alkalommal a színházi kórus *Bach* korálokot énekelt. Majd megindult a gyászmenet a temető felé. Az emberek beláthatatlan sokasága követte a koporsót. A Maximilian-Strasse felett egy repülőgép fekete szalagot húzott a gyászkocsi után, majd koszorút dobtak le. A sírnál *Press* polgármester megható gyászbeszédet mondott. *Wagner Siegfriednek* uralkodóhoz méltó végtisztességet rendeztek. Sírjánál fejedelmek is jelen voltak. Mert mikor meghalt, mindenki elismerte, hogy nem csak Bayreuthot, hanem az egész művészetet is nagy csapás érte.

Az esti órákban meghívott közönség gyűlt össze a Festspielhausban, hol párját ritkító ze-

nei gyászünnepélyt rendeztek. A zenekar *Toscanini* vezénylete alatt *Wagner* Siegfried-Idilljét játszotta, melyet fia születésének örömére írt, majd *Elmendorf Wagner Siegfried* műveiből részleteket dirigált el, végül *Muck* megrázóan szólaltatta meg a *Götterdämmerung* gyászindulóját. *Wagner Siegfried* halálával véget ért Bayreuthnak az a korszaka, melyet az apa kezdett meg, a feleség folytatott és a fiú zárt be.

EPILÓGUS

Ha gondolatban *Wagner Richárd* gránit-tömbbel fedett nyughelye és *Wagner Siegfried* sírjának obeliszkje mellett állok, úgy érzem, hogy az egyik *pont*, a másik *felkiáltójel*, melyek nemcsak Bayreuth, hanem az egész emberiség fejlődésének egyik korszakát zárja be. Egy egész korszakot, a maga sajátos lelki életével, bölcsészetével, képzőművészetével és zenéjével.

Bach a maga őseréjével egy új korszak hajnalán állott. *Haydn* klasszikus formatökölye a kor zenithjét jelzi. *Beethoven* páthosza és ethosza beleesik az alkonyatba. *Wagner* a Mágus, ki fókusza a romantika sugárözönének és százada vezéreszméinek. Vörös tűztől megvilágított éjszakában kel fel. Régi mondák hőseiről mesél, Tannhäuser, Lohengrin, a Bolygó Hollandi és Siegfried sorsát éneklí meg.

Majd elfogja a világfájdalommal telített megsemmisülés vágya. Ezt Tristánban fejezi ki. Fájdalmára a Mesterdálnokokban talál gyógyító balzsamot, egy elmúlt kor keresetlen egyszerűségét idézve fel.

A Fausthoz hasonló sorsú ember szétmarcangolt lelkét Wotánban testesíti meg. A túlvilági hit reményét a Parsifalban zengi el.

Wagner művészete nem hasonlít a barokk korszak mestereihez, kik megadott régi for-

mákból állították össze a maguk hatalmas művészetét.

Wagner zseniális módon minden harmóniát és melódiát átértékel. A vonalat színné, a harmóniát atmoszférává változtatja. A *Tristán* kromatikája színről-színre modulál. A *Mester dalnokokban* már ismét rajzol. Vonalvezetésével új hangulatromantikát teremt, akárcsak *Beardsley* a grafikában.

A XIX. század minden művészetének haladását *Wagner*nál is megeljük. Ő volt utolsó felkiáltása ennek a századnak, amely *Debussy* finom sóhajával halt meg.

Sokan hangoztatják, hogy a mai generációt *Wagner* nem érdekli. De a háború utáni fiatalság körül nagy káosz tombol, s így nem lehet azon csodálkozni, hogy nem törődik; Hamlettel, Fausttal vagy Wotánnal. Azonkívül *Wagner* a tegnap embere. És mindig a tegnapot veti meg az emberiség a legjobban. Ami tegnapelőtt volt, azt már szabad dicsérni, de még inkább azt, ami el fog jönni, ami még nincsen.

A modern ember minden páthoszon nevet, jóllehet maga is rabja a politikai beszéd páthoszának. Nem tudja megkülönböztetni az üres forma páthoszáat attól, amely igazi lelkesedésből fakad.

Úgy látszott, a mai embernek már nincsen szüksége *Bachra*, *Goethére*, *Wagnerre*. A nagyközönség új típust és formát igényel, mely saját korának szellemét tükrözi vissza. Ezt megtalálta a filmben és a négerek jazz-zenéjében. De legyünk őszinték! *Wagner* már méreteinél fogva sem volt használati tárgy, csak

egy ideig annak látszott. Így természetesen a jövőben sem lesz azzá. *Nietzsche* azt mondta, hogy a régi zene táncolt, *Wagner* zenéje *úszik*. Állításával fején találta a szöveget, mert zenéje valóságos herakleitosi *áramlat* a régi mesterek elasztikus nyugalmaival szemben. Hangjainak szüntelen folyása és keletkezése párhuzamban áll *Bergson* elan vitae-jével, *Spengler modern matematikájával* és *Einstein* relativitási elméletének térhódításával. A mai embernek új üstökösre van szüksége, hogy a csóvájába kapaszkodhassak. Az égen azonban álló csillagok is vannak, melyeket a kultúra hajója nem nélkülözhet, mert a biztos irányt megmutatják. Ilyen állócsillag *Wagner Richárd* művészete.

A németek vallási rajongáshoz hasonlító új nacionalizmusa a *Wagner-tetralógiában* megálmodott s a közönség elé vetített eszmekörére támaszkodik. A Niebelung-mítosz soha se edződött volna bele oly elválaszthatatlanul a német nép lelkébe, ha azt *Wagner* lángesze zenei formába nem önti örökéletű alkotásai-ban.

1936. január 24.-én.

SOMSSICH ANDOR

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A Bolygó Hollandi éve	15
A Tännhauser-év	41
A Tristán-év.....	103
Két Lohengrin-év	140
Két Mesterdálnok-év.....	162
A Bolygó Hollandi 1911-ben.....	171
Bayreuth a háború után.....	177
Epilógus.....	190